

9.5. Les associacions de Sóller i Fornalutx entre 1868 i 1936

Per poder tenir un coneixement més ampli de les associacions que varen néixer a la localitat en el període estudiat, hem dividit aquestes en diversos blocs, agrupant-les segons el seu caràcter fundacional i el seu objecte d'aquestes, per així conèixer la seva evolució i els membres que les varen formar. A pesar d'això, en aquest apartat, no hem inclòs les societats obreres, polítiques i congregacions religioses, ja que aquestes estan explicades i contextualitzades en apartats específics, i hem preferit no repetir-les.

9.5.1. Associacions de socors mutus i cooperatives de consum

Les societats de socors mutus foren molt importants en el període estudiat. El seu principal objectiu era donar resposta a les necessitats socials que no eren cobertes per l'Estat²¹¹. A Sóller, aquestes entitats sorgiren a finals del segle XIX. Hem d'indicar que, a més de la seva funció mutualista, també tingueren un fort caire recreatiu i lúdic. En aquest període es crearen les cooperatives de consum, que tenien la funció de poder proveir de productes de qualitat, sense adulteracions i a un preu just, els socis de la cooperativa; i si era possible, repartir-ne els beneficis.

9.5.1.2. Sociedad Defensora Sollerense. Sociedad de artesanos y labradores, recreativa y de socorros mutuos

A principis de l'any 1877, la ciutat de Sóller encara es trobava inmersa en la crisi derivada de la malaltia dels tarongers i del sector tèxtil. Això provocava que els jornals fossin baixos i no bastassen per cobrir les necessitats bàsiques ni per estalviar alguns diners per si venia una malaltia.

El 23 de setembre de 1877, es reuniren, per iniciativa d'Ignasi Alcover Muntaner, diverses persones amb l'objecte de fundar una societat de socors mutus. Acordaren, aquell mateix dia, fundar la societat *Defensora Sollerense*.

---

²¹¹ SANTANA I MORRO, *El forjament de la solidaritat...*, o.c.

Sociedad de artesanos y labradores, quedant, a partir d'aquesta mateixa data, oberta la llista d'inscripcions. Varen acordar també que tots els inscrits paguessin dos reals (cinquanta cèntims) per poder fer front a les primeres despeses de la societat²¹¹².

El 7 d'octubre van efectuar una reunió els primers afiliats i nomenaren una comissió formada per Jaume Llaneras Vidal, que fou elegit president, Josep Oliver Alcover i Ignasi Alcover Muntaner, que varen quedar encarregats de redactar el projecte dels reglaments pels quals hauria de regir-se la futura societat, reglaments que van ser presentats en assemblea dia 21 del mateix mes, i foren degudament aprovats.

Els objectius d'aquesta associació, que va quedar legalment constituïda dia primer de novembre de 1877, començant a funcionar dia primer de gener de l'any següent, eren els de proporcionar als socis una ajuda econòmica en cas de malaltia, a més de l'assistència gratuïta dels metges, i un local en el qual, després de les penúries del treball, trobessin diversions.

Segons els reglament el soci malalt havia de rebre tres reals (setanta-cinc cèntims) diaris els noranta primers dies, cinquanta reals el dia que rebia l'extremaunció i cinquanta reals, els seus hereus, en cas de defunció. Si no havia rebut l'extremaunció els seus hereus havien de rebre cent reals.

El Reglament preveia la formació de càtedres d'instrucció, la creació d'una biblioteca, la subscripció a diaris i revistes, l'assistència als malalts que ho sol·licitaven les nits, la visita del zelador i de l'inspector per vigilar que els metges complissin amb la seva obligació, exposar a la directiva les queixes dels malalts, etc. S'establia també que quan un soci moria, els altres, presidits per la Directiva amb la Bandera de la Societat, seguits per la seva Banda de Música, acompanyaven el difunt des de la seva casa fins al cementiri. Segons el reglament estava exclòs tot el que tingués alguna relació amb la política.

Dia 10 de novembre de 1877, es va reunir la primera Junta General de l'Associació que estava constituïda per 63 socis fundadors (cinquanta teixidors, quatre sabaters, tres fusters, dos agricultors, un ferrer, un marjer, un boter i un

---

²¹¹² ARM, Govern Civil, expedients d'Associacions, lligall 1587, exp. 231

del que es desconeix la seva professió)²¹¹³. El 8 de desembre del mateix any, ja hi havia 70 socis inscrits, encapçalats per una directiva composta només per teixidors. Es va nomenar Andreu Pastor Oliver –*Roques*– com a primer metge oficial de la Societat.

Un fet destacable és que, a partir de dia nou d'octubre de 1879, data en què va ser aprovat, la Directiva donava crèdits amb garantia hipotecària, amb les degudes garanties, als socis que ho sol·licitaven, provinents del capital que excedia de mil reals del diner efectiu de la Societat.

El primer local de la societat va estar instal·lat, fins el 1879, a la casa de Joan Pons Ferrer (conserge de la Sociedad), canviant-se posteriorment a un altre domicili. Aquell mateix any 1879, la societat tenia 109 socis inscrits i un capital de 1.004 reials²¹¹⁴. El 1882, l'entitat va tornar a canviar de seu i va passar a ocupar un local al carrer d'en Vives, número 3, la casa coneguda com Can Tes. Dos anys després, a principis de 1884 la societat disposava de 267 socis i 2.933 reials de capital disponible²¹¹⁵.

El mes d'abril de 1881, es va decidir que amb un augment de 25 cèntims sobre la seva quota mensual, els familiars dels socis tenien també dret als metges, la qual cosa va fer augmentar considerablement el nombre d'associats.

Quan, l'any 1886, s'establí a Sóller una altra societat de socors mutus (la Unió Obrera Balear), es van produir modificacions importants passant a cobrar els socis una pesseta diària en cas de malaltia, mentre que aquesta no excedís de 120 dies, podent a més escollir el metge que volguessin de Sóller o de Fornalutx; a partir dels 120 dies cobraven solament dos reals diaris. Es va instituir la pensió vitalícia d'un real diari a partir dels 65 anys, i de dos reals en complir els 70.

A finals de 1886, el president Antoni Enseñat Caparó, que allora era vicesecretari municipal, va exposar als socis el projecte de la construcció del nou local social de l'entitat, situat a la part esquerra del carrer de Reial, en

---

²¹¹³ Es veu clarament com la *Defensora Sollerense* en els seus inicis era una societat més encaminada a socórrer la classe obrera, finalitat que després es va anar desvirtuant una mica en el moment en què la burgesia es va introduir dins la institució, desviant els seus objectius inicials cap a uns altres de més culturals.

²¹¹⁴ *Semanario de Sóller* 02-08-1884

²¹¹⁵ *Ibidem*

cantonada amb el carrer de la Unió²¹¹⁶. Es va proposar l'emissió de 150 obligacions, a 25 ptes. cada una, per poder comprar el solar per construir el nou edifici. El pla fou aprovat per unanimitat. El projecte es va presentar a l'Ajuntament a principis de 1887, i es va aprovar la concessió de la llicència el febrer del mateix any.

Es va encarregar el projecte a l'arquitecte Josep Abrinas i l'obra fou adjudicada al mestre Antoni Valcaneras Rosselló per un total de 39.000 reals. Les obres de fusteria s'adjudicaren a Joan Arbona Ferrer per 3.990 reals i les de ferreria a Jaume Bauzà Coll per 958 reals.

L'edifici es va inaugurar el dia 9 d'octubre de 1887, amb l'assistència de tots els socis i autoritats locals. A més de les sales d'entreteniment, dins el nou local hi havia un espaiós teatre, el primer construït a la vall. A partir d'aquest moment van començar a actuar a la ciutat moltes companyies de sarsuela, de teatre, orquestres, orfeons, concertistes, etc., usant-se a més el pati de butaques per efectuar balls, gràcies a això es va tornar a produir un nou augment d'associats.

Per la inauguració de la nova seu es varen organitzar diversos actes festius, amb la presència de les autoritats civils, militars i eclesiàstiques. Un dels actes que es dugueren a terme fou un correbou pels carrers dels voltants, i posteriorment es va repartir la carn entre els socis de l'entitat.

Per a poder realitzar el decorat del teatre, a principis de 1888 es va obrir una subscripció voluntària entre els socis. Per portar a terme aquesta tasca nomenaren una comissió, formada pel president i el secretari de l'associació, els membres de la Junta de Tenidors Andreu Albertí Pizà, Josep Forteza Pomar, Damià Orell Castañer i el soci parcial Antoni Pons Gispert²¹¹⁷.

El 1889, la societat va crear una secció de cant coral, dirigida per Matias Menéndez, el qual també donava classes als socis de l'entitat²¹¹⁸.

---

²¹¹⁶ El 16 de juliol de 1885 es va rebre una sol·licitud d'Antònia Gamundí i Miquel Coll, demanant poder obrir un carrer que aniria des del carrer del Cementiri al carrer d'en Real, i demanà també poder parcel·lar la zona sorgida de la nova via. El 15 de juliol de 1886 es va decidir que el nom del nou carrer seria el de Unió.

²¹¹⁷ *Sóller* 14-04-1888

²¹¹⁸ *Sóller* 23-02-1889

L'any 1890, la junta directiva la composaven Antoni Ensenyat (president), Andreu Albertí (secretari), Damià Orell (dipositari), Jaume Llaneras (vocal), Antoni Caparó (vocal), Pere A. Pizà (vocal), Pere Mora (vocal), Joan Marquès (secretari) i Jaume Ensenyat (vicesecretari).

A principis de 1892, es va renovar la junta directiva, essent reelegit president Antoni Enseñat i elegits com a dipositari Antoni Rullan Frau, com a secretari Jaume Enseñat Oliver i, com a vocals Jaume Bauzà Coll i Gabriel Martí Ballester²¹¹⁹.

Poc temps després, es va engegar l'Acadèmia Mercantil dirigida pel soci D. Salvador Elías Capellas, que ensenyava gratuïtament els socis i fills. Així mateix varen organitzar una completa biblioteca a la disposició dels seus afiliats.

El 1893 es va renovar la Junta directiva, en unes eleccions molt disputades ja que es presentaren diverses candidatures. Foren elegits Jaume Ripoll Pons (president), Miquel Arbona Rullan (dipositari), Miquel Colom Mayol (secretari), Ramon Martínez Gallard (vocal) i Josep Lladó Pizà (vocal)²¹²⁰. A finals de 1895 es va renovar la meitat de la junta directiva. Foren elegits per unanimitat Antoni Enseñat Caparó (president), Bernat Marquès Bisbal (dipositari), Joan Pizà Frontera (secretari) i Andreu Oliver Estades (vocal) i Miquel Vallcaneras Gost (vocal)²¹²¹.

Cap a finals de la dècada de 1890, es va instal·lar al local de la societat una acadèmia mercantil nocturna, regentada pel catedràtic Francesc Sastre²¹²².

Al començament del segle XX es va renovar la junta directiva i foren nomenats Josep Forteza i Salvador Elías, president i secretari respectivament. Les altres persones que ocupaven un lloc a la junta eren Josep Canals Estarellas (vicepresident), Francesc Pastor Albertí (vicesecretari), Jaume Vicens Mayol (vocal) i Francesc Albertí Miquel (vocal).

El mes de juliol de 1902, Josep Forteza va dimitir del càrrec de president i fou substituït per Andreu Oliver Bernat²¹²³. Aquest, a finals d'any també dimití del

---

²¹¹⁹ *Sóller* 02-01-1892

²¹²⁰ *Sóller* 16-12-1893

²¹²¹ *Sóller* 14-12-1895

²¹²² *Sóller* 07-08-1896

²¹²³ *Sóller* 19-07-1902

càrrec i el substituï interinament Bernat Marquès Bisbal²¹²⁴. A principis de 1903, es va tornar a renovar part de la junta directiva i foren nomenats Antoni Enseñat Caparó (president), Josep Forteza Pomar (vicepresident), Onofre Borràs Rullan (vicesecretari), Miquel Colom Mayol i Antoni Bernat Coll (vocal)²¹²⁵.

El 1906, es va crear un Secció Cooperativa de consums a la Defensora, Aquesta s va crear com una societat a part. El seu capital fou de 600 accions de 25 ptes. cada una i els socis no podien tenir més de 5 accions. Es va formar una comissió per dur endavant el projecte, formada per Miquel Forteza Pomar, Miquel Seguí Oliver, Antoni Pons Estades, Miquel Bauzà Coll, Bartomeu Colom Coll, Joan Xumet, Manuel Pino, Bartomeu Vaquer, Llorenç Barceló Xamena, Gabriel Magraner, Gaspar Borràs i Cristòfol Eugenio²¹²⁶. A pesar d'això, la cooperativa no es va arribar a posar en marxa perquè no havien venut un nombre d'accions suficient per cobrir les despeses inicials²¹²⁷.

El mes d'abril de 1908 es va emetre una nova emissió d'obligacions al portador de 25.000 pts. per comprar una màquina de cinema per quatre mil pessetes, obligacions que van poder ser amortitzades al final de l'any següent amb els beneficis obtinguts.

Aviat es va pensar ja en l'ampliació del Teatre, que estava al càrrec de Joan Pizà Frontera²¹²⁸, i a proposta de Joan Marquès Arbona es va nomenar una comissió, proposant-se una nova emissió d'obligacions de cinquanta pessetes cadascuna, amb garantia hipotecària sobre el local social, a un tres per cent d'interès anual. Es va fer càrrec de les obres, l'any 1913, el mestre d'obres Joan Mateu Cabot, per un total de 20.808'70 ptes. Aquestes grans despeses, unides al dèficit que hi havia en aquests moments per superar els pagaments ordinaris, interessos i pensions vitalícies als ingressos, va crear un cert clima

---

²¹²⁴ Sóller 22-11-1902

²¹²⁵ Sóller 03-01-1903

²¹²⁶ Sóller 16-06-1906

²¹²⁷ SANTANA MORRO, Manel, *Mutualisme, sindicalisme i cooperativisme de consum a la Mallorca contemporània (1875-1936)*, a SERRA BUSQUETS, Sebastià / COMPANYY I MATES, Arnau (coord.), *El moviment associatiu a les illes Balears des del final del segle XIX fins a l'actualitat*, XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, IEB, 2001, pàg. 43.

²¹²⁸ Sóller 15-10-1910

de desconfiança en no poder atendre momentàniament la societat les seves obligacions.

Els diners cobrats en concepte de quotes s'havia invertit en la compra dels terrenys i en la construcció i reformes del local social. I amb els únics ingressos de les quotes dels socis, s'havien de pagar els metges, subsidis de malaltia, pensions vitalícies, etc. La posada en marxa de sessions de cinema al local de la SDS va ser una novetat que va tenir molt èxit.

La junta directiva de la SDS l'any 1929, estava formada per Bartomeu Sampol Colom (president), Guillem Valls Valls (vicepresident), Miquel Bernat Frontera (dipositari), Ramon Mayol Alcover (secretari), Josep Frau Frontera (vicesecretari), Antoni Joan Seguí Oliver (bibliotecari), Miquel Seguí Oliver (vicebibliotecari), i com a vocals: Llorenç Riera Mas, Bernat Galmés Mir, Nicolau Huguet Huguet, Bartomeu Vaquer Vaquer, Andreu Canals Coll, Bartomeu Arbona Vives, Joan Casanovas Casanovas i Joan Xumet Ensenyat.

Des de 1930 a 1950, la Defensora es va recuperar econòmicament, va pagar els deutes que tenia, mantingué una biblioteca per als seus socis, organitzà representacions teatrals i bastants cursos monogràfics, com el d'Esperanto. Fins a finals de l'any 1947 la Societat va tenir els seus propis metges.

9.5.1.2. Unión Obrera Balear de Sóller

A principis de 1886, es va crear la delegació de Sóller de la societat Unió Obrera Balear (UOB)²¹²⁹. Fou fundada pels republicans locals amb la intenció de crear escoles pels obrers i cooperatives de consum. El seu president era

²¹²⁹ La societat obrera Unió Obrera Balear es va constituir a Palma el 1881 com a conseqüència de l'expansió del republicanisme federal a Mallorca i el seu intent d'impulsar el moviment obrer a l'illa. Va estar molt influïda ideològicament pel pensament proudhonista i l'anarcocol·lectivisme. La seva principal funció era l'educació i assistència socials dels obrers, va obrir una biblioteca, una escola obrera i un mont de pietat. Entre 1882 i 1883 edità el periòdic *Unión Obrera Balear*. A partir de 1886 entrà en crisi, a pesar d'obrir algunes delegacions a la Part Forana i desaparegué a principis del decenni dels noranta. Veure GABRIEL, *Entorn del moviment obrer..., a.c.*

Estebán Pairó i la seva seu social es va establir a la plaça de la Constitució, 13 1r. La quota mensual pels associats era de 50 cèntims de pesseta.

De bon principi, va tenir l'oposició de part de la societat local i va rivalitzar amb la *Defensora Sollerense*. Aquesta oposició a la nova entitat es va produir principalment en dos fronts. Per una banda, a través del setmanari *Sóller*, el director del qual ocupava el càrrec de secretari de la Defensora. Així quedà reflectida la seva postura en una carta enviada pel mateix Marquès a mossèn Rullan i Mir:

«La polémica sobre sociedades tiene que sostenerla la redacción, es decir yo, mucho mas me gustaría ser mero espectador, pero ya que no queda otro remedio y no debo callar, primero como defensor de los intereses del pueblo y después como secretario de la Defensora Sollerense, seguiré combatiendo la Unión Obrera Balear, sociedad masónica y socialista como hemos de suponer siendo hija de su madre. Confío me orientará siempre que vea Ud. que lo necesito diciéndome la forma y el lado por donde pueda obtener victoria más segura; de pronto me parece que no he de salir del terreno en que estoy, es decir que he de seguir defendiendo la imposibilidad de cumplir sus promesas (...)»²¹³⁰.

Sembla que, en principi, la propaganda contraria feta pel *Sóller* va donar el seu fruit i l'entitat no va tenir inicialment molts de socis²¹³¹.

Per altra banda la UOB va comptar amb l'oposició de l'estament eclesiàstic i especialment de l'associació catòlica Filles de Maria. Sembla que la disputa es va originar quan la UOB va organitzar un concert donat per la secció Coral de la UOB de Palma. A pesar que aquest concert no tenia cap caire polític, va sofrir el boicot per part d'un grup d'integristes religiosos i de diversos eclesiàstics, que en el moment de l'acte varen fer renou per tal d'impedir que continuàs l'actuació. Al dia següent, es va convocar una manifestació femenina

²¹³⁰ AMS. Arxiu mossèn Josep Rullan i Mir. Correspondència (1884-1887). Carta de Joan Marquès Arbona, enviada el 06-02-1886.

²¹³¹ Segons explica Joan Marquès a mossèn Rullan a principis de maig la seva impressió de la societat era la següent: "*debilitada la Unión Obrera de Sóller a causa de nuestra campaña primero y de nuestra propaganda verbal después, tenia su muerte segura*". AMS. Arxiu mossèn Josep Rullan i Mir. Correspondència (1884-1887). Carta de Joan Marquès Arbona, enviada el 06-05-1886.

organitzada per les associacions de Filles de Maria i Mares Cristianes contra la UOB, en la qual es varen proferir insults, acusacions i cantaren “coples” contra la societat. Els integristes acusaren a la UOB de maçònica, lligada a la Internacional i de societat misteriosa, pel fet de tractar-se d'una societat independent de tota confessió religiosa.

Tot això va augmentar la forta tensió de les forces conservadores i integristes contra els membres de la *Unión Obrera Balear*. Com que des del setmanari *Sóller* es varen reprovar els fets i actuacions de les societats catòliques, aquestes varen promoure una campanya contra aquesta publicació, el que no deixa de ser significatiu ja que Marquès s'havia posicionat des d'un principi com a contrari a la UOB. Des del periòdic integrista catòlic de Palma *El Áncora* es feren ressò de la polèmica i varen recolzar la campanya contra el setmanari. En el seu número de cinc de maig de 1886 publicaren la següent notícia: «El Sóller además ataca bizarramente a las virtuosas Hijas de María Santísima que se permitieron entonar cánticos piadosos cuando predicadores socialistas vertían entre los socios sus deletéreas doctrinas. Con todo, el colega que tan valiente se muestra en atacar a las vírgenes de Sóller, no tiene una sola palabra que oponer a los varones que con sus vigorosas manos hicieron sonar los cencerros y con sus robustos pulmones arrancaron estrepitosas notas al caracol marino obsequio de los masones»²¹³². A més des *El Áncora* es va instar els subscriptors catòlics a donar-se de baixa del *Sóller*. Aquesta va tenir efecte i alguns dels religiosos de la localitat així ho varen fer²¹³³.

La polèmica entre les dues publicacions es va tancar amb la intervenció de mossèn Josep Rullan i Mir, el qual per instància de Joan Marquès va mediar per posar fi al conflicte.

---

²¹³² *El Áncora* 05-05-1886

²¹³³ Els sacerdots que es varen donar de baixa foren mossèn Antoni Caparó, mossèn Antoni Maria Pons, mossèn Josep Bernat, mossèn Antoni Canals, mossèn Joan Simonet i els seminaristes Josep Pastor i Ramon Colom. Es varen mantenir com a subscriptors l'ecònom mossèn Miquel Bennàssar, mossèn Francesc Castañer, mossèn Antoni Bauzà, mossèn Jaume Sastre, mossèn Francesc Canals, mossèn Llorenç Rullan i mossèn Miquel Arbona –*Caixa*-. AMS. Arxiu mossèn Josep Rullan i Mir. Correspondència (1884-1887). Carta de Joan Marquès Arbona, enviada el 25-05-1886.

Després dels fets, les Filles de Maria, Catalina Bisbal, Margalida Vicens i Magdalena Perelló varen enviar un comunicat al director del *Sóller* en contra de la UOB per voler establir una associació mutualista a la localitat quan ja n'hi havia una que funcionava i també en contra del setmanari per les crítiques que havia fet a l'entitat catòlica i per un article publicat a Jeroni Estades Llabrés que criticava la seva actuació. Posteriorment, dues de les firmants del comunicat, varen demanar disculpes i digueren que l'havien signat rebent ordres superiors i sense saber que passava, a pesar que 51 sòcies havien signat un document d'adhesió a les seves companyes ²¹³⁴. La polèmica va continuar entre el setmanari i les Filles de Maria unes setmanes més²¹³⁵.

El 1892, va canviar els seus estatuts durant 15 dies per poder acollir un grup de socis de la Defensora Sollerense que demanaren ingressar a la societat amb les mateixes condicions que els socis de la UOB. Aquests canvis oferien avantatges als nous socis. Aquell any el seu president era Andreu Bernat i la seva seu social es trobava al carrer de la Creu²¹³⁶.

L'any 1894, gràcies a les gestions del diputat Jaume S. Guardiola i de Jeroni Estades la societat va rebre un destacat fons bibliogràfic per posar en marxa una biblioteca popular.

El 1895, es va traslladar a una nova seu al carrer de Palou, núm. 5. A finals de setembre es va proposar la creació d'una biblioteca i una escola de primer i segon ensenyament; per aquest motiu va crear una Junta d'Instrucció composta per Jaume Antoni Mayol Busquets (president), Miquel Seguí Oliver (interventor), Luis S. Saboya (secretari) i Salvador Elias Capellas (director i bibliotecari)²¹³⁷. Aquesta escola era pels socis i els seus fills i algunes de les matèries que s'impartien eren Escriptura, Gramàtica, Història, Geografia, Càlcul Mercantil, Francès, Cal·ligrafia, Teneduria de Llibres i Aritmètica. Es va establir que a les classes es prohibien els càstigs corporals. Com actes lúdics, cada any l'entitat solia organitzar balls de màscares, coincidint amb l'època del carnaval.

---

²¹³⁴ *Sóller* 15-05-1886

²¹³⁵ FULLANA PUIGSERVER, *El catolicisme social...*, pàg. 123, o.c.

²¹³⁶ *Sóller* 08-10-1892

²¹³⁷ *Sóller* 05-10-1895

El 1898, la societat, encara es mantenia, tal com ho demostra mossèn Rullan i Mir en la seva guia de Sóller²¹³⁸.

9.5.1.3. La Artesana Sollerense

Entitat creada el 20 de maig de 1893 com una societat cooperativa de consum i de socors mutus. Segons el seu reglament podien ser socis tots els homes menors de 43 anys. Foren nomenats com a president i secretari Guillem Alcover i Jaume Rullan Frau respectivament.

Des dels seus inicis va comptar amb 118 socis inscrits.

Va establir la seva primera seu al carrer Isabel II, número 73. Després va passar al carrer de Bauzà, núm. 17 i el 1895 va llogar la casa núm. 9 del carrer del Vent. El 1896 varen canviar de seu, passant al carrer de la Creu, núm. 18. Posteriorment el 1898 es va traslladar al carrer Victòria, núm. 36²¹³⁹.

El 1897, el seu president era Jaume Colom i el secretari Vicens Garcés²¹⁴⁰.

El 1898, la societat va construir un petit teatre al seu local social. Una de les principals actuacions que es feien eren de teresetes. Aquest teatre fou llogat a mitjans del 1899, a una societat anomenada *La Tempesta*²¹⁴¹.

Cap a finals d'agost del mateix any es va decidir dissoldre la societat degut a la manca de socis que tenia, nomenant una junta liquidadora formada pels socis Jaume Colom, Antoni Ferrer i Vicens Garcés²¹⁴².

9.5.1.4. La Igualdad

El mes de gener de 1910, es va constituir la societat cooperativa de consum *La Igualdad*, ubicada al carrer de la Lluna, núm. 40. La seva junta directiva estava formada per Salvador Elías Capellas (president), Bartomeu Vaquer Vaquer (vicepresident), Miquel Colom Arbona (secretari), Jaume Soler Torrens

²¹³⁸ RULLAN I MIR, *Guía de Sóller...*, o.c.

²¹³⁹ *Ibidem*

²¹⁴⁰ *Sóller* 27-03-1897

²¹⁴¹ D'aquesta entitat no hem trobat cap altre referència, i pensam que es tracta d'un grup de persones que llogaren el local per una temporada, sense que tingués continuïtat.

²¹⁴² *Sóller* 26-08-1899

(vicesecretari), Joan Pizà Frontera (comptador), Nicolau Pomar Forteza (dipositari) i, com a vocals Bartomeu Payeras Estarellas, Francesc Colom Gamundí, Antoni Joy Coll, Jaume Bennàssar Mayol i Jaume Ripoll Oliver²¹⁴³.

9.5.2.2. Associacions patronals i cooperatives

9.5.2.1. Sindicat de Regants de Sóller

Entitat fundada el 6 de juliol de 1863, amb l'objecte de gestionar el recs de diverses fonts del municipi (de l'Alqueria del Comte, de l'Olla i de la Villalonga) per al seu us agrícola. Això va suposar la redacció d'un Reglament i Ordenances de Policia per a les Síquies i els Recs, que no fou aprovat definitivament fins el 06 de novembre de 1873²¹⁴⁴. La posada en funcionament d'aquest sindicat va suposar la renovació de la xarxa de reg a tot el municipi, amb la conducció de nous ramals d'aigua i l'arreglament dels antics.

Els primers anys les oficines del Sindicat es trobaven a les Cases de la Vila. A finals del XIX aquestes s'ubicaven a les cases dels directors. Fou a partir de 1907, quan es traslladaren a les oficines del *Sindicato Agrícola Sollerense*, i el 1924 a les de la Cooperativa Agrícola.

La junta directiva, el 1929, la formaven Antoni Castanyer Bernat (president-director), Antoni Oliver Oliver (vicepresident), Pere Antoni Alcover Pons (dipositari), Francesc Forteza Forteza (secretari), i com a vocals: Jaume Palou Busquets, Josep Bibiloni Miquel, Miquel March Alcover, Grabiell Mayol Oliver i Pere Joan Oliver Vicens.

El 1935, la junta la composaven Jaume Bernat Bauzà (president), Antoni Colom Casanovas, Miquel Ripoll Magraner, Josep Bibiloni Miquel i Miquel March Alcover, Guillem Rullan Bernat, i Jaume Palou Busquets²¹⁴⁵.

²¹⁴³ Sóller 26-01-1910

²¹⁴⁴ PÉREZ PASTOR, *El Sindicat de Recs...*, o.c.

²¹⁴⁵ Sóller. *Bodas de Oro 1885-1935*

Directors i presidents del Sindicat de Recs (1863-1936)	
Període	Nom
1863-1869	Francesc Serra Pons
1869-1871	Antoni Enseñat Trias
1871-1873	Antoni Bauzà
1873-1876	Antoni Enseñat Trias
1876	Antoni Oliver Barceló
1876-1878	Balasar Marquès
1878-1881	Guillem Rullan Oliver
1881-1884	Joan Joy Pizà
1885	Joan Pons Castañer
1886	Damià Canals Mayol
1886-1889	Andreu Oliver Joy
1890-1893	Josep Serra Aulet
1894	Joan Pons Castañer
1895-1896	Amador Castañer
1897-1898	Pere Antoni Mayol Mayol
1899	Andreu Oliver Bernat
1900-1901	Pere Antoni Mayol Mayol
1902-1903	Antoni Mayol Simonet
1904-1934	Antoni Castañet Bernat
1935-1940	Jaume Bernat Bauzà

9.5.2.2. La Esperanza

El 1871, els mestres teixidors de la localitat varen crear aquesta societat per a facilitar la venda dels seus productes i també com a confraria dels mestres i obrers dedicats al sector tèxtil. Tenia la seva seu al carrer de la Lluna, núm. 38. El 1874, la Junta Directiva de la societat estava formada per Damià Morell Muntaner -*Lau*-, Josep Morell -*Bach*., Jaume Ensenyat -*Silles*-, Gabriel Albertí -*Sivella*-, Joan Oliver -*Poma*-, Cristòfol Pizà -*Mà fresca*-, Josep Frontera -*Ros*-

, Josep Magraner –*Prunera*-, Damià Canals –*Mart*-, Bartomeu Frontera –*Pelut*-, Damià Ensenyat –*Pastor*- i Miquel Morell²¹⁴⁶.

La compra de matèries primeres la feien cada teixidor pel seu compte i la distribució es feia en comú. Aquesta societat disposava de viatjants que distribuïen els productes a la resta de l'illa i al continent.

9.5.2.3. Sindicato Agrícola Sollerense

A mitjans de juliol de 1899, es va fundar el *Sindicato Agrícola Sollerense* amb l'objectiu de defensar i promocionar la producció agrària local. La seva primera junta directiva va estar formada per Mn. Josep Rullan i Mir (president), Pere Alcover Maspons (vicepresident), Joan Marquès Arbona (secretari), Joan Marquès Frontera (comptador), Joan Morell Pons (dipositari) i, com a vocals, Pere Antoni Rullan Colom, Jaume Antoni Mayol Busquets, Ramon Casasnovas Miró, Guillem Castañer Bernat, Jaume Rullan Arbona i Bernat Colom Barceló²¹⁴⁷. La seva seu es va establir al carrer del Príncep, núm. 18.

Malgrat mantenir-se molt actiu en els primers anys d'existència, la seva activitat va anar minvant al llarg dels anys. Ja el 1902 va estar a punt de desaparèixer, però la intervenció de mossèn Rullan i Mir, va aturar aquesta acció. Aquell any es va canviar la seu de l'associació, ubicant-la a la plaça de la Constitució, núm. 32. També es va decidir la formació d'una societat per acció per a l'embarcament i exportació dels productes locals. Va ser nomenat president Guillem Colom²¹⁴⁸.

A instàncies d'aquesta es va crear un Banc Agrícola, el 1902, però aquest es va desfer al poc de constituir-se.

A finals de 1903, es va renovar la junta directiva essent nomenats Mn. Josep Rullan i Mir (president honorari), Jaume A. Mayol Arbona (president), Bertomeu Colom Ferrà (vicepresident), Antoni Rullan Colom (secretari), Salvador Elías Capellas (comptador), Joan Rullan Deyà (dipositari) i, com a vocals Bartomeu

²¹⁴⁶ ARBONA I OLIVER, *Fent volar...*, o.c.

²¹⁴⁷ *Sóller* 17-07-1899

²¹⁴⁸ *Sóller* 15-03-1902

Ozonas Deyà, Joan Deyà Castañer, Antoni Castañer Bernat, Ramon Mayol Oliver i Antoni Ozonas Trias²¹⁴⁹.

En aquests anys la societat adquirí vàries màquines de polvoritzar per fer front a les plagues. Igualment decidí cooperativitzar la venda als socis de matèries necessàries per a la seva activitat (pinsos, adobs químics, petroli, llavors, etc.)²¹⁵⁰.

El 1909, el Sindicat llogà la posada de Can Verí, al carrer d'Isabel II, i posteriorment es traslladaren al carrer de Pastor, núm. 32.²¹⁵¹

El 1911, en la renovació parcial de la junta directiva del *Sindicato Agrícola Sollerense*, resultaren elegits Francesc Enseñat Mayol com a president i Joan Magraner Oliver com a vocal²¹⁵².

El 1914, es va renovar la junta directiva i foren nomenats Antoni Josep Colom Casanovas (president), Jaume Colom Casanovas (vicepresident), Guillem Martorell Borràs (comptador), Josep Puig Rullan (dipositari) i Gaspar Borràs Ferrer (secretari)²¹⁵³.

L'associació va sofrir els efectes de la crisi provocada per la Gran Guerra que va fer que el 1919 desaparegués per fusionar-se amb el *Sindicato Agrícola San Bartolomé*.

9.5.2.4. Liga de Propietarios

Aquesta entitat fou creada el desembre de 1898 amb l'objectiu principal d'agrupar els propietaris de finques de tarongers i comerciants locals per poder exportar millor els productes locals. Agrupava els productors de Sóller i els de Fornalutx.

Es varen inscriure inicialment 83 socis, els quals nomenaren una Junta de Govern formada per Joan Canals Estades, Joan Joy Pizà, Bartomeu Ozonas Deyà, Miquel Coll Morell, Nicolau Pons Deyà, Jaume Rullan Arbona, Josep

²¹⁴⁹ *Sóller* 05-12-1903

²¹⁵⁰ PÉREZ PASTOR, Plàcid, *La Cooperativa "Sant Bartomeu" de Sóller i l'oli verge de la Serra de Tramuntana*, Sóller, Cooperativa Agrícola Sant Bartomeu, 1995, pàg. 11

²¹⁵¹ *Ibidem*, pàg. 9.

²¹⁵² *Sóller* 25-02-1911

²¹⁵³ *El Pueblo* 14-03-1914

Morell Estades, Guillem Rullan Esades, Joan Marquès Frontera, Bernat Forteza Aguiló i Pere Antoni Mayol Mayol. Aquesta junta va nomenar Joan Canals com a president i Bartomeu Ozonas com a secretari; Bartomeu Ozonas i Joan Joy com a membres de la comissió permanent i Antoni Vicens Mayol com a corredor o carregador. Llorenç Bauzà i Antoni Bernat, comerciants residents a Agde i Seta respectivament foren nomenats com a representants de la societat a França.

Aquesta societat va respondre a una estratègia comercial per poder fer front als nous mercats, cada vegada més competitiu. Un bon exemple de les intencions d'aquesta societat és el text de la carta que varen enviar a mossèn Josep Rullan i Mir «(...) La unión es la fuerza, pues bien, los propietarios y colonos sollerenses unidos han de poder dar a los comerciantes que en la vecina república residen, todas las facilidades que la circunstancia de vivir en una isla hasta la fecha nos ha impedido ofrecer; y claro está que pudiendo dar salida a grandes cantidades de fruto y estableciendo depósitos en algunos puertos franceses del golfo de León, beneficiamos comerciantes y cosecheros a la vez: estos porque podrán descargar los árboles a tiempo favoreciendo la próxima cosecha, y evitarán las considerables mermas que ahora sufren; y aquellos porque pudiendo pedir lo que les haga falta, sea en grandes sea en pequeñas cantidades, recibirán lo que pidan en menos tiempo y con mayor economía que si se dirigen a cualquiera de los puntos productores del litoral de la Península (...)»²¹⁵⁴.

La *Liga* va noliejar dos llaüts setmanals per transportar taronja i llimona des del Port de Sóller cap al sud de França (La Nouvelle, Agde, Seta, etc.); aquest era un sistema molt més ràpid i rentable que el transport de la taronja valenciana, que es feia en tren.

La societat s'anava renovant anualment segons la temporada de la taronja. El mes d'agost del 1900, es va renovar la junta directiva i foren elegits Nicolau Pons Deyà (president), Joan Deyà Castañer (secretari), Ramon Coll Bisbal (carregador) i, com a vocals Pau Mayol Arbona, Joan Joy Pizà, Bartomeu Ozonas Deyà, Joan Marquès Frontera, Jaume Borràs Colom, Llorenç Mayol

---

²¹⁵⁴ AMS. Arxiu de mossèn Josep Rullan i Mir. Correspondència particular diversa 1888-1912. Carta de la *Liga de Propietarios*, 17 de gener de 1899.

Castañer, Miquel Soler Gamundí, Francesc Trias Bernat, Bartomeu Joy Joy i Guillem Rullan Estades²¹⁵⁵.

La societat es va desfer a finals de 1902, per desavinences entres els socis i per la manca de competitivitat dels productes locals.

9.5.2.5. Amparo Sollerense

Societat creada el 1915, orientada a la construcció i explotació de cases barates, tot i que mai no aconseguí els seus objectius i es va desfer el mateix 1915. Sembla que tenia lligams amb els mauristes locals.

9.5.2.6. Albañilería de Sóller

El 1917, es va crear aquesta societat, una espècie de companyia d'assegurances de treball, en la qual el propietari que realitzava obres havia de pagar un 3% del valor de la mateixa a la societat, que juntament amb el capital social d'aquesta constituïa el fons destinat a satisfer els auxilis i altres despeses que es poguessin ocasionar per possibles accidents dels obrers que treballassen a compte dels associats. La seva Junta de Govern estava formada per Francesc Bujosa Serra (president), Amador Coll Ensenyat (vicepresident), Ramon Rullan Frau (secretari), Antoni Colom Casanovas (dipositari) i, com a vocals Josep Morell Casanovas, Antoni Martorell Garau i Gabriel Pascual Bisquerra²¹⁵⁶.

9.5.2.7. Sindicato Agrícola Católico San Bartolomé

El 1919 es va convocar una reunió al local del Foment Catòlic per crear un sindicat catòlic agrícola, lligat a la Confederació Catolicoagrícola Nacional²¹⁵⁷. La primera Junta Directiva del Sindicat Catòlic Agrícola de Sant Bartomeu, va quedar composta per Bartomeu Colom Ferrà (president), Antoni Castañer

---

²¹⁵⁵ Sóller 18-08-1900

²¹⁵⁶ Sóller 10-02-1917

²¹⁵⁷ Sóller 24-05-1919

Bernat (vicepresident), Josep Puig Rullan (tresorer), Miquel Puig Rullan (vicetresorer), Jaume Coll Arbona (secretari) i, com a vocals Antoni Josep Colom Casanovas, Ramon Mayol Oliver, Joan Morell Bauzà, Joan Baptista Garau Serra, Pere Antoni Arbona Arbona i Josep Coll Oliver. Com a vocals auxiliars o agregats es va elegir a Bartomeu Coll Rullan, Pere Antoni Alcover Pons, Josep Ripoll Magraner i Joan Marquès Arbona. També es va constituir un Consell de Vigilància format per Lluç Antoni Bernat Ferrer (president), Guillem Deyà Ozonas (vicepresident) i els vocals Jaume Arbona Vila i Josep Seguí Calafat²¹⁵⁸. La nova societat va crear també una Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs i una cooperativa de consum. Josep Puig i Josep Antoni Colom foren nomenats directors de la caixa.

La seva seu es va establir al carrer de la Mar, núm. 15. El seu objecte era la protecció i difusió dels sector agrícola. Es va adherir, com estava previst, a la Federació Catòlica Agrícola de Palma²¹⁵⁹.

El mes de setembre del mateix any 1919, es va unificar amb el *Sindicato Agrícola Sollerense*.

En la junta general de 1920, es va indicar que el 1919, el Sindicat va fer un moviment de fons de 33.462,75 ptes. i la Caixa Rural de 29.586,33 ptes²¹⁶⁰.

El 1921, fou nomenat president Pere A. Alcover Pons, el qual va deixar el càrrec el desembre de 1922, i fou substituït per Bartomeu Coll Rullan²¹⁶¹.

9.5.2.8. Tafona Cooperativa de Sóller

Aquesta societat es va fundar a finals de 1925 per iniciativa de l'Associació per a la Cultura de Mallorca. Els seus socis fundadors foren Bartomeu Colom, Jaume Castañer, Jaume Coll, Josep Serra, Bartomeu Arbona, Bernat Colom i

²¹⁵⁸ Sóller 31-05-1919

²¹⁵⁹ PÉREZ PASTOR, *La Cooperativa "Sant Bartomeu"...*, pàg. 14, o.c.

²¹⁶⁰ Sóller 06-03-1920

²¹⁶¹ PÉREZ PASTOR, *La Cooperativa "Sant Bartomeu"...*, pàg. 13, o.c.

Miquel Marquès²¹⁶². Els seus primers presidents foren Miquel Ripoll Magraner i Salvador Frontera Oliver²¹⁶³.

Va rebre el suport de la Sindicat Agrícola de Sant Bartomeu. Amb l'ajut de la Caixa Rural va comprar uns terrenys de la finca de Sa Vinyassa, a la carretera de Fornalutx, i va construir la seva seu i l'edifici de la tafona.

9.5.2.9. Propietarios Agrícolas de Sóller

Aquesta societat fou creada el 1931, per defensar els drets dels propietaris i arrendadors agrícoles²¹⁶⁴. Per ser soci s'havien de posseir una o més finques rústiques. La seva junta directiva estava formada per Bartomeu Coll Rullan (president), Salvador Frontera Oliver (vicepresident), Josep Canals Pons (tresorer i comptador) i Ramon Vicens Ferrer (secretari).

Va establir la seva seu al carrer de la Mar, núm. 15, al local del Sindicat Agrícola de Sant Bartomeu.

Va desaparèixer el 1936.

9.5.2.10. Unión Agrícola de Sóller

Societat creada el 1931, per defensar els drets dels propietaris i arrendadors agrícoles²¹⁶⁵. Per ser soci havien de ser arrendataris o aparcers agrícoles. La seva junta directiva estava formada per Joan Rullan Ferrer (president), Antoni J. Seguí Oliver (vicepresident), Pau Romaguera Borràs (tresorer i comptador) i Jaume Seguí Morro (secretari)

Va establir la seu al carrer de la Mar, núm. 15, al local del Sindicat Agrícola de Sant Bartomeu.

---

²¹⁶² *Ibidem*, pàg.22

²¹⁶³ Salvador Frontera Oliver va néixer a Sóller el 1875. Va emigrar a Puerto Rico el 1892 i s'establí a Lares com a dependent i posteriorment adquirí una petita finca agrícola. El 1910 tornà a Espanya i s'instal·là a Barcelona, on va obrir un negoci. El 1923 retornà a Sóller. Fou militant del Partit Liberal i amic personal de Joan March. Fou regidor de l'Ajuntament de Sóller entre 1932 i 1936. També fou president de la Tafona Cooperativa de Sóller. Morí el 1943

²¹⁶⁴ ARM Govern Civil, Expedients d'Associacions, lligall 1627, exp. 2123

²¹⁶⁵ ARM Govern Civil, Expedients d'Associacions, lligall 1627, exp. 2124

Va desaparèixer el 1936.

9.5.2.11. Sociedad Patronal del Gremio de Albañilería

Associació patronal dels mestres d'obres de la localitat fundada el 1932. Es va crear per fer front a les associacions obreres que es crearen durant el període republicà.

La seva junta directiva estava formada per Antoni Martorell Garau (president), Josep Morell Casasnovas (vicepresident), Josep Morell Colom (secretari), Pere J. Suau Amengual (vicesecretari), Joan Casasnovas Casasnovas (comptador), Antoni Colom Casasnovas (tresorer), Gabriel Pasqual Bisquerra (vocal), Amador Coll Ensenyat (vocal), Martí Cifre Orell (vocal) i Antoni Servera Pons (vocal)²¹⁶⁶.

En un principi la societat s'establí al carrer de Fortuny núm. 15, passant posteriorment al carrer de Bonany, núm. 1. El 1935 la seva seu es trobava al carrer de la Victòria, núm. 21.

Fou dissolta el 1936.

9.5.2.12. Sociedad Patronal de Obreros, Carpinteros y Ebanistas de Sóller

Societat creada el 1933. Pretenia agrupar als patrons del gremi de fusters, per fer front al sindicalisme d'esquerres²¹⁶⁷. Fou dissolta el 1936.

9.5.2.13. La Equidad

Societat creada el 1934 amb l'objecte de vendre carn al públic. La formaven alguns colons de finques disconformes amb els preus que els escorxadors fixaven a la ramaderia bovina i llanera. Varen establir un punt de venda i la seva seu a la plaça d'Antoni Maura, núm. 15 (Can Rata)²¹⁶⁸.

---

²¹⁶⁶ *Sóller, Bodas de Oro 1885-1935.*

²¹⁶⁷ *Ibidem*

²¹⁶⁸ *Sóller, 10-03-1934*

La Junta directiva estava formada per Pere Coll Colom (president), Amador Ensenyat, (secretari), Francesc Pastor Bernat (tresorer), i Miguel Capó Torrens (vocal).

9.5.2.14. Unión Mercantil Sollerense

Societat fundada el 1934 amb la pretensió de fer un front comú entre els productors i comerciants locals, a fi de dur una política econòmica comuna . Es podien constituir seccions per gremis a petició de 5 socis²¹⁶⁹.

La seva seu es va establir al carrer d'en Serra núm. 3

La seva junta directiva estava formada per Salvador Elias Capellas (president), Joan Ensenyat Bisbal (vicepresident), Lluís Aguiló Salom (secretari), Salvador Oliver Ballester (dipositari-contador), Bartomeu Terrassa Arbós (vocal), Rafel Mora Oliver (vocal), Celestino Bonnín Pinya (vocal), Jaume Ripoll Oliver (vocal), Amador Colom Frontera (vocal), Andreu Pizà Cervera (vocal).

9.5.2.15. Sindicato Agrícola Católico San Isidro

Entre el 19 de març de 1919 i el 31 de març de 1937, funcionà a Fornalutx l'anomenat *Sindicato Agrícola Católico San Isidro*. Aquest es regia per la Llei de Sindicats Agraris del 28 de gener de 1906, i el Reglament de Sindicats Agraris de 16 de gener de 1908.

Entre els fundadors d'aquest sindicat hi figuraven els propietaris Joan Baptista Estades de Moncaira Bennasser *-de Massana-* (1863-1953), Antoni Bisbal Llaneras *-Nyirvi-* (1967-1948), Bartomeu Estades Solivellas (1894-1981), el vicari Mn. Guillem Solivellas Arbona (1868-1950), el mestre d'escola Antoni Saura Sans, Jordi Mayol Ballester *-Xoroi-*²¹⁷⁰, Josep Mayol Ros *-Passador-*, Macià Mayol Ripoll, Vicenç Colom Colom *-Milà-*, Francesc Garcés Colom (natural de Santa Maria), Simó Garcés Bachero i Bartomeu Mayol Ros *-Passador-*.

²¹⁶⁹ ARM Govern Civil, Expedients d'Associacions, lligall 1634, exp. 2454

²¹⁷⁰ Propietari de Sa Domenega i de la tafona casa de Can Xoroi.

De caire confessional, els conciliaris de la societat foren primer el rector Mn. Llorenç Mas Mesquida i posteriorment l'ecònom Mn. Antoni Caparó Busquets. El seu local social es trobava al carrer Nou.

Per raons de la guerra civil el 7 de gener de 1937 s'acordà dissoldre l'entitat.

9.5.3. Associacions esportives i cinegètiques

A mitjans segle XIX, començaren a sorgir associacions lligades a la nova concepció de la pràctica de l'esport, adoptant com a models les entitats de *gentlemen* angleses. Aquestes societats proliferaren a l'Estat espanyol a finals del mateix segle, primant el seu caràcter amateur. Es presentaven com a societats de joves moderns, els quals practicaven esports d'origen anglès o francès, com el ciclisme, el tennis, el futbol o el rem. Aquestes societats estaven fortament reglamentades i formades per persones amb una bona posició social²¹⁷¹. Devers els anys vint la pràctica i exhibició de l'esport es va popularitzar, això li va fer perdre el seu caràcter amateur, per passar a ser un espectacle de masses; el cas més paradigmàtic fou el del futbol. En aquest apartat també hem inclòs les associacions de caçadors (cinegètiques).

Segurament fou, en la fundació d'entitats i clubs esportius, un dels aspectes on més es va notar la influència de l'emigració en l'associacionisme. El contacte amb les societats europees va fer portar a Sóller alguns esports que es practicaven al continent. Exemples clars són la colombòfila, el futbol o el bàsquet. En pràcticament, totes les juntes directives d'aquestes entitats, trobam joves que havien emigrat, principalment a França.

---

²¹⁷¹ SANTACANA I TORRES, Carles, *Esport i associacionisme en el món contemporani*, a SERRA BUSQUETS, Sebastià / COMPANYY I MATES, Arnau (coord.), *El moviment associatiu a les illes Balears des del final del segle XIX fins a l'actualitat*, XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, IEB, 2001, pàg. 55-56.

9.5.3.1. Sociedad de Cazadores de Sóller

El 1894 es va crear la primera societat de caçadors de Sóller. Va instal·lar la seva seu a la plaça de la Constitució. Sembla que aquesta societat va tenir els seus alts i baixos i va desaparèixer en el decenni de 1910.

Devers el 1932 es va refundar la Sociedad de Cazadores de Sóller amb l'objectiu principal de fomentar la caça i les activitats relacionades amb ella²¹⁷². Va establir la seva seu al carrer del Vent, núm. 11.

La seva Junta directiva fundadora estava formada per Antoni Ensenyat Riutort (president), Antoni Socias Abraham (vicepresident), Vicens Ensenyat Canals (secretari), Damià Orell Casanovas (vicesecretari), Jeroni Rullan Binimelis (tresorer), Joan Marcé Palou (vicetresorer), Joan Alemany Mayol (vocal), Joan Palou Rotger (vocal), Joan Ferrer Castanyer (vocal) i Lluç Vicens Mayol (vocal).

9.5.3.2. Liga contra Halcones

Aquesta societat és va crear l'any 1904 pels colomòfils sollerics i estava presidida per Damià Magraner i amb Pere J. Mora i Jaume Torrens com a vocals. Tenia com a principal finalitat capturar aus rapinyaires que podien caçar els coloms. La lliga donava 20 pessetes als caçadors per cada falcó peregrí i 10 ptes. per cada falcó comú mort; si el falcó era petit sols es pagaven entre 5 i 10 ptes.²¹⁷³. L'entitat es va desfer l'any 1905²¹⁷⁴.

9.5.3.3. La Protectora de la Caça

Aquesta societat es va crear el 1904, amb la finalitat principal de protegir i fer propaganda de la caça. La seva junta fundadora estava formada per Francesc Castañer, Andreu Oliver i A. Rullan²¹⁷⁵. La seva seu es va establir a la casa del soci Josep Frontera al carrer de la Lluna, núm. 43.

²¹⁷² ARM, Govern Civil, expedients d'Associacions, lligall 1630, exp. 2262

²¹⁷³ Després hagueren de reduir les quantitats a pagar pel nombre d'exemplars que es caçaven. En total es varen pagar 225 pessetes, per 17 falcons. *Sóller* 24-09-1904.

²¹⁷⁴ *Sóller* 03-06-1905.

²¹⁷⁵ *Sóller* 16-07-1904

9.5.3.4. Colombófila Sollerense

A principis del segle XX es va introduir l'esport columbòfil a la localitat. Aquesta afició havia nascut a Bèlgica i molt probablement es va introduir a Sóller pels emigrants que s'havien establert a aquest país i a França. El *Círculo Sollerense* en fou un dels grans impulsors. Aquesta entitat va promoure diverses amollades i carreres de coloms, pràcticament des de la seva fundació.

Tot i així, no fou fins el 4 de febrer de 1923 quan es va fundar la societat *Colombófila Sollerense*, amb seu al carrer del vent, núm. 11. Els seus objectius eren fomentar i fer propaganda de l'afició als coloms missatgers a Sóller²¹⁷⁶. Va sorgir en un moment d'auge de les societats columbòfiles arreu de l'illa²¹⁷⁷.

La seva junta directiva, el 1928, estava formada per Antoni Pinya Forteza (president), Joan Ensenyat Bisbal (vicepresident), Josep Pinya Servera (secretari), Gabriel Albertí Castanyer (vicesecretari), Bartomeu Mayol Mayol (comptador) i, com a vocals, Miquel Fornés Roig, Pau Mora Borràs, Antoni Bennassar Vicens i Joan Morell Morey. Els seus recursos provenien de les quotes dels socis.

El 1934, hi havia una nova Junta directiva formada per Joan Palou Rotger (president), Joan Morey Sastre (secretari), Joan Mayol Alcover (vicepresident), Joan Lladó Umbert (dipositari i comptador) i, com a vocals, Josep Borràs Pastor, Joan Morell Ferrer i Bartomeu Canals Palou.

L'any 1941 tenia 63 afiliats.

9.5.3.5. Marià Esportiu

Aquesta entitat esportiva fou creada el 1923, com una secció esportiva dintre de la Congregació Mariana. La seva directiva va estar formada per Miquel Lladó Colom (president), Mateu Oliver Maimó (secretari) i, com a vocals Jaume Bujosa Col i Josep Maria Puig Morell.

²¹⁷⁶ ARM, Govern Civil, expedients d'Associacions, lligall 1635, exp. 2522

²¹⁷⁷ PUJADES MORA, Joana Maria, *Aproximacions a la Columbòfila a Mallorca (1900-1965)*, a SERRA BUSQUETS, Sebastià / COMPANYY I MATES, Arnau (coord.), *El moviment associatiu a les illes Balears des del final del segle XIX fins a l'actualitat*, XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, IEB, 2001

El nom va ser proposat per Andreu Arbona Oliver, agafant com a referència l'equip de Vic de la pròpia Congregació Mariana, el Marià Ausa²¹⁷⁸.

Per poder practicar l'esport, improvisaren una zona de tarongers del Camp d'en Mayol com a terreny de joc.

9.5.3.6. Sociedad Deportiva Sollerense

Aquesta societat fou fundada el 7 de febrer de 1926. La primera assemblea es va fer al carrer d'en Reial, núm. 15, però posteriorment va establir la seva seu a la plaça Constitució 23, al cafè Central²¹⁷⁹. El seu objecte era "cultural i físic". Els seus recursos provenien de donatius i de les quotes dels socis.

La primera junta directiva va estar formada per Josep Magraner Vicens (president), Bartomeu Sampol Colom (vicepresident), Gabriel González Navarro (secretari), Eugenio Losada Fiol (vicesecretari), Francesc Jofre de Villegas i Andreu (tresorer), Joan Pizà Arbona (vocal), Miquel Marquès Coll (vocal), Guillem Valls Valls (vocal), Cristòfol Magraner Morell (vocal), Josep Serra Pastor (vocal) i Cipriano Blanco Olalla (vocal). En els seus inicis la societat tenia 86 socis.

Tenia diverses seccions esportives, destacant la de futbol. Era propietària del terrenys esportius del Camp d'en Mayol.

La seva junta directiva el 1929 la composaven Jaume Morell Mayol (president), Cristòfol Barceló Pons (secretari), Julià Conesa López (tresorer) i com a vocals: Germà Josué E. C., Marià Rovira Sellarés, Gabriel Mayol Trias i Josep Serra Pastor.

El 1932, va emetre accions per valor de 500 ptes en títols de Soci Propietari pel perill que el camp fos dividit en parcel·les edificables.

L'any 1935, comptava amb 104 socis propietaris, 43 socis de numero i 64 socis jugadors. El mateix any es va crear el *Club Deportivo Sóller*, a partir de la secció de futbol de la SDS que rebia el nom de *Sóller Football Club*. El seu primer president fou Joan Rullan Ensenyat²¹⁸⁰.

²¹⁷⁸ CELIÀ SASTRE, *La introducció de l'esport...*, a.c.

²¹⁷⁹ ARM, Govern Civil, expedients d'Associacions, lligall 1616, exp. 1682

²¹⁸⁰ CELIÀ SASTRE, Bartomeu, *El futbol a Sóller durant la Guerra Civil (1936-1939)*, dins I Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2007.

9.5.3.7. Delegació de Sóller de la societat del Tiro Nacional

Fundada el 27 de juny de 1926, amb seu a la plaça Constitució 8. El seu objecte era el foment del tir. Els seus recursos provenien de les quotes dels socis. La seva junta directiva, el 1929, estava formada per Guillem Castanyer Deyà (president), Joan Pizà Ensenyat (vicepresident primer), Guillem Socias Abraham (vicepresident segon), Miquel Arbona Oliver (secretari primer), Antoni Joy Morey (secretari segon), Antoni Camping Morey (comptador), i com a vocals: Rafel Mora Oliver, Celestino Bonnín Pinya i Venceslao Jericó Zacarés.

9.5.3.8. Patronato de Cultura Física

L'any 1930 es va constituir a Sóller el *Patronato de Cultura Física*, amb la finalitat de fomentar l'educació física i social de la infància i la joventut de la localitat. L'entitat va comptar amb la col·laboració de l'Ajuntament que va subvencionar les seves activitats i va cedir-li el camp d'esports municipal. El seu president era Llorenç Roses Bermejo i el secretari Josep Serra Pastor²¹⁸¹. El vicepresident era un membre designat per l'Ajuntament, el regidor Josep Aguiló Pomar²¹⁸². La societat es va mantenir fins el 1936.

9.5.3.9. Sóller Sporting Club

El 1935 es va fundar aquesta societat, que es va ubicar al Cafè Central, a la plaça de la Constitució, núm. 32²¹⁸³. L'impulsor d'aquesta entitat fou el cosí del rei d'Egipte, el príncep Salah-El-Din-Fouad, casat amb una sollerica²¹⁸⁴. Els objectius d'aquesta societat era impulsar l'esport i organitzar competicions

²¹⁸¹ AMS. Secció 10 Cultura i Oci. Varis. Reglaments de les societats *La Constancia* i *Patronato de Cultura Física*. Sign.: 2761.

²¹⁸² AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1930-1931. Sign.: 78

²¹⁸³ ARM Govern Civil, Expedients d'Associacions, lligall 1637, exp. 2632

²¹⁸⁴ El príncep Salah-El-Din-Fouad (1884-mitjans s.XX.), era cosí del rei d'Egipte. L'any 1922 es va casar amb la sollerica Antònia Vicens Mayol –*Codonya*– i dos anys més tard s'instal·laren a Sóller on promogueren diferents entitats esportives i lúdiques. Després de la Segona Guerra Mundial partiren a Egipte i s'instal·laren a Port Said, on morí.

esportives, excloent qualsevol manifestació política o religiosa. Va englobar diverses seccions de la SDS, com la boxa, el ciclisme, la natació i el bàsquet. Les dues entitats utilitzaven el Camp d'En Mayol per a celebrar les competicions esportives, malgrat que això comportàs alguns enfrontaments²¹⁸⁵.

Impulsar l'esport i organitzar competicions

La junta directiva fundadora de 20 de setembre de 1935, estava formada per Salah el Din Fouad (president honorífic), Juan Rullan Ensenyat (president), Toni Cortès Aguiló (vicepresident), Daniel Canals Puig (secretari), Ramon Rullan Rullan (tresorer), Francesc Fontanet Pinya (vocal I), Abel González Artal (vocal II), Andreu Arbona Oliver (vocal III), Toni Daviu Sastre (delegat esportiu). Deu dies després, el 30 de setembre, aquesta es va reformar, quedant finalment composada per Salah Din Fouad (president), Joan Pons Bisbal (secretari), Vicens Ensenyat Mayol (tresorer), Mateu Barceló Mayol (vocal), Bartomeu Noguera (vocal), Joan Mayol Mayol (vocal) i Joan Bauzà Ripoll (vocal).

El 30 de setembre de 1935, la junta directiva la formaven Salah-El-Din-Fouad (president), Joan Pons Bisbal (secretari), Vicenç Ensenyat Mayol (tresorer) i, com a vocals Mateu Barceló Mayol, Bartomeu Noguera, Joan Mayol Mayol i Joan Bauzà Ripoll²¹⁸⁶.

9.5.3.10. Juventud Cultural Deportiva Antifascista de Sóller

El maig de 1936 es va crear aquesta organització juvenil de tendència comunista, que pretenia segons els seus estatuts "fomentar l'esport, l'esperit de combativitat antifeixista i la lluita contra la guerra"²¹⁸⁷. La seva seu es trobava a la Casa del Poble, al carrer Victòria, núm. 21.

La Junta directiva fundadora estava formada per Joan Muntaner (secretari general), Bartomeu Albertí (comptador) i Ramon Colom (tresorer). Altres membres fundadors eren: Josep Herrero, Miquel Calafat, Joan Marimon,

²¹⁸⁵ CELIÀ SASTRE, *El futbol a Sóller...*, pàg. 232, a.c.

²¹⁸⁶ ARM. Govern Civil. Expedients d'Associacions. Lligall 1.637, exp. 2632

²¹⁸⁷ ARM, Govern Civil, expedients d'Associacions, lligall 1637, exp. 2749

German Santamaría, Gabriel Sampol, Francesc Amorós, Sebastià Tomàs i Miquel Fornès.

Amb l'esclat de la guerra civil el 18 de juliol de 1936 la societat fou il·legalitzada i molts dels seus membres repressaliats.

9.5.3.11. Centro Recreativo Fornalugense

El 1934 es creà el *Centro Recreativo Fornalugense*, amb la finalitat d'impulsar la pràctica de l'esport. El seu fundador fou Mn. Antoni Caparó Busquets. Aquesta entitat va desaparèixer el 1936 quan va esclatar la Guerra Civil.

9.5.4. Associacions culturals i recreatives

Cap a finals del segle XIX, es varen crear diverses societats de tipus cultural i recreatiu, formades i/o impulsades principalment per emigrants retornats i persones de classe benestant.

9.5.4.1. La Constancia

Aquesta entitat de caire recreatiu va presentar els seus estatuts el 1871. El seu president fou Joan Castanyer i el secretari Antoni Ramis²¹⁸⁸. Sembla, però, que no va arribar a desenvolupar-se.

9.5.4.2. Círculo Recreativo

Aquesta entitat fou creada presumiblement a principis de la dècada de 1880. Tenim molt poca informació de la societat, sols que devers el 1892 pràcticament quasi no tenia socis i que aquell mateix any, després d'una crisi interna que es va reflectir en la dimissió de tota la Junta Directiva²¹⁸⁹, es va plantejar la possibilitat de fusionar-se amb la societat *La Torre*, acció que es va

---

²¹⁸⁸ AMS. Secció 10 Cultura i Oci. Varis. Reglaments de les societats *La Constancia* i *Patronato de Cultura Física*. Sign.: 2761

²¹⁸⁹ *Sóller* 30-07-1892

donar l'any següent, el 1893. La seva seu es trobava a una casa anomenada Can Bernadet a la plaça de la Constitució²¹⁹⁰.

Joan Marquès en les seves memòries afirma que la societat estava formada en la seva majoria per joves sollerics i també forans que treballaven a Sóller, juntament amb alguns emigrants temporers a França o Amèrica²¹⁹¹.

Alguns dels disconformes amb la fusió amb *La Torre* fundaren, a mitjans de 1894, una nova societat que heretà el nom de *Círculo Recreativo* i que s'instal·là primer al carrer del Príncep i després a la planta baixa del cafè de Can Bernadet, a la plaça de la Constitució²¹⁹². El 1895, la Junta Directiva estava formada per Antoni Bennassar (president), Joan Morell (dipositari), Guillem Colom (secretari), Josep Miró (vocal) i Antoni Rullan (vocal)²¹⁹³. El mes de maig de 1896 els directius d'aquesta nova societat demanaren l'agregació amb *La Unión*, oferint el mobiliari de la societat (del qual en destacava una taula de billar). La fusió fou acceptada i es va decidir ampliar la Junta Directiva per donar cabuda als membres de l'entitat agregada.

9.5.4.3. La Torre

Després de la creació de la societat política *Centro Sollerense*, els membres d'aquesta varen decidir fundar un casino per poder tenir una seu social on reunir-se. Així el 1887 a pesar que en un primer moment, el casino es va establir a la seu de la societat, el cafè *La Unión*. Poc després, els membres del casino varen arrendar el local de l'antiga torre de la muralla que envoltada l'església parroquial²¹⁹⁴.

²¹⁹⁰ ALCOVER FERRÀ, Gabriel / SOCÍAS PUIG, Antoni V., *Sa Botigueta, cent anys amb nosaltres*, Sóller, La Unión, 1998, pàg. 7.

²¹⁹¹ A aquests joves els anomenaven "lloritos", mot amb el qual eren anomenats a Sóller tots els treballadors que eren originaris d'altres pobles de l'illa i que havien vingut al municipi a treballar i establir-se.

²¹⁹² MARQUÈS ARBONA, *Records...*, pàg. 482, o.c.

²¹⁹³ *Sóller* 18-05-1895

²¹⁹⁴ Aquesta torre defensiva es trobava, enfront de l'edifici de l'Ajuntament, a un cantó de la muralla, construïda el segle XVI i que envoltava l'església parroquial. La torre era una construcció de planta quadrada amb un sola entrada. Va tenir diversos usos durant la seva

En aquest local hi havia una carnisseria, on es venien les despulles de les bèsties que es mataven per l'abast públic. El negoci es va canviar de lloc quan la Corporació va obligar a mudar-lo davant les crítiques de part de la població per tenir aquest tipus de comerç en un lloc tan cèntric²¹⁹⁵. El nou centre va absorbir també les activitats i posicions polítiques del *Centro Sollerense*. Els diumenges horabaixa s'hi celebraven reunions polítiques.

El local era petit, hi havia lloc sols per unes poques taules per jugar a escacs o cartes; també s'hi podien llegir els diaris i revistes a les quals l'entitat estava subscripta. Les cadires es trobaven col·locades al voltant de les parets.

Segons Joan Marquès Arbona el maig del mateix 1887 un dels socis, Pere Antoni Rullan, abans d'anar a missa va entrar al local i va fer la següent afirmació «Amics: el nostre primitiu Centre s'ha transformat en botigueta, al igual de la que tenen alguns senyors de Ciutat enfront de la font de les Tortugues». Marquès afirma que tal ocurrència fou ben acollida i a partir d'aquell moment l'entitat va rebre el nom de *Sa Botigueta*²¹⁹⁶. Del nom popular de l'associació, que va heretar la societat La Unión, hi ha una altra versió, la qual afirma que el nom deriva del negoci que hi havia abans a la torre, la botiga dedicada a la venda de despulles càrniques (butzes i freixura).

El 1890, l'Ajuntament va ordenar desallotjar el local de la torre ja que l'administració municipal havia donat l'ordre d'esbocar l'edifici per escometre una reforma urbana de la plaça i eixamplar el carrer. Després d'això la societat va ocupar el local de Can Bordils, a la plaça de la Constitució, propietat del soci Jaume Sastre Guardiola.

A principis de 1892, es va renovar la junta directiva essent nomenats Joan Joy Pizà (president), Guillem Castañer Bernat (dipositari), Antoni Enseñat Caparó (secretari), Jaume Oliver Mayol (vocal) i Lluç Ferrà Casasnovas (vocal)²¹⁹⁷.

---

existència, com els de presó o carnisseria. Al costat de la torre hi havia el pedrís de *ca la Poi*, on seien els desenfeinats.

²¹⁹⁵ Per acollir aquesta activitat es varen construir un grup de taules o casetes cobertes que s'instal·laven en el carrer del Vent adossades a la paret de l'església. MARQUÈS ARBONA, *Records...*, pàg. 467, o.c.

²¹⁹⁶ *Ibidem*, pàg. 469.

²¹⁹⁷ *Sóller* 09-01-1892

Aquell mateix any es va començar a plantejar la fusió amb el *Círculo recreativo*. La Junta General va acceptar la proposta. Per dur a terme aquesta foren elegits el president Martí Marquès Marquès –*Alic*- i els socis Pere Joan Coll Estades – *es mestre Colla*- i Pere Antoni Rullan Colom per a gestionar la fusió.

A principis de 1893, es va renovar la seva junta directiva essent elegits Antoni Pons, Martí Marquès, Jordi Frontera, Damià Orell i Bonaventura Mayol Marquès²¹⁹⁸.

9.5.4.4. La Unión de Sóller / Sa Botigueta des Senyors

El 1893, es varen fusionar les societats *La Torre* i *Circulo Recreativo* i varen formar la societat *La Unión*²¹⁹⁹. *Aquesta* va adoptar el nom planer que tenia *La Torre* i fou coneguda popularment amb el nom de *Sa Botigueta des Senyors* (ja que la majoria dels socis eren industrials i emigrants retornats amb alt poder adquisitiu).

La primera junta directiva va estar formada per Martí Marquès Marquès (president), Guillem Castañer Bernat (dipositari), Jordi Frontera Mayol (secretari) i, com a vocals, Bonaventura Mayol Marquès i Damià Orell Castañer²²⁰⁰.

En un principi, la societat va ocupar el local de Can Bordils i posteriorment, el 1907, es va establir al local que ocupava la societat *Círculo Sollerense* al carrer del Príncep, núm. 12, pagant-li la quantitat de 6.250 ptes. en concepte d'indemnització pel lloguer avançat i pels drets sobre l'edifici²²⁰¹. El 1909 va

²¹⁹⁸ *Sóller* 06-01-1893

²¹⁹⁹ ARM, Govern Civil, expedients d'Associacions, lligall 1592, exp. 377

²²⁰⁰ MARQUÈS ARBONA, *Records...*, pàg. 469, o.c.

²²⁰¹ Aquest immoble fou construït en el solar on es trobava en el segle XIX l'Hostal d'en Peça, propietat de la família Gomila. Una vegada bastit l'edifici s'hi va instal·lar un cafè als baixos i una fonda als pisos superiors (*Fonda La Paz*) propietat de Jaume Frau –*Bast*-. Després que aquest traslladàs el seu negoci a l'edifici de can Morei al carrer de la Mar i, posteriorment a la posada de can Bascós al carrer Nou, el negoci va ser continuat per Joan Barceló –*Grí*- el qual sols va regentar el cafè i va utilitzar la resta de la casa com habitatge. Posteriorment, a la dècada de 1880, va agafar el cafè el matrimoni format per Nicolau Bernat –*Fiol*- i Catalina Ferrer Gomila (posant-li el nom de cafè *La Unión*). Quan aquests es retiraren va agafar el cafè i

adquirir oficialment l'immoble, pagant-ne 40.000 ptes, les quals foren finançades amb l'emissió d'obligacions de 250 ptes. cada una.

Després de la fusió, la nova societat va experimentar un creixement del nombre d'afiliats, la majoria dels quals eren emigrants retirats de Puerto Rico, Cuba o Mèxic. El 1894, es va produir un augment del nombre d'americans retornats, un d'aquests fou Jaume Colom Pons –*Fideuer*²²⁰², el qual fou nomenat president el 1895. Com altres membres de la Junta Directiva foren nomenats Jaume Orell Castañer (vicepresident), Miquel Forteza Pomar (tresorer), Joan Rullan Frau (secretari) i Ramon Escalas Ripoll (vocal). A pesar d'això, aquests no acceptaren el càrrec i es va haver d'elegir una nova junta, foren elegits Jaume Colom Pons president, Agustí Pomar Miró dipositari, Miquel Castañer Castañer secretari i, vocals, Damià Crespí Borràs i Damià Deyà Rullan²²⁰³.

Una de les primeres mesures de la nova junta fou l'ampliació del local social, aconseguint la cessió de l'espai que ocupava l'antiga tafona de Can Bordils.

El gener de 1897, s'elegiren com a membres de la Junta Directiva Antoni Alemany Oliver (president), Bartomeu Joy Joy (dipositari), i com a vocals Bernat Mayol Simonet, Bartomeu Miró Oliver, i Joan Morell Coll, tots ells procedents de l'extinta societat *Círculo Recreativo* que s'havia fusionat amb Sa Botigueta²²⁰⁴.

Antoni Alemany va dimitir del càrrec i fou substituït per Antoni Alemany Anglada. Aquest, el mes d'agost de 1899 també va presentar la dimissió essent nomenat com a substitut el soci Damià Magraner Morell²²⁰⁵.

El mes de gener de 1901, es va renovar la junta directiva, essent elegits Antoni Pastor (president), Josep Ferrer (dipositari), Joan Puig (secretari), Joan Marquès (vocal) i Antoni Ramis (vocal)²²⁰⁶.

---

el billar, un germà de la propietària, Joana Aina Gomila, el qual va morir prematurament i el local fou llogat el 1907 al *Círculo Sollerense*.

²²⁰² Jaume Colom Pons *de Cas Fideuer*, va néixer a Sóller el 1867. Devers el 1873 va emigrar a Puerto Rico, establint-se primer a Lares i després a les localitats de Utuado, Ciales i Jayuya. Va començar treballant com agricultor fins que va adquirir la seva pròpia finca agrícola. Es va casar amb Jerònima Oliver, amb la qual tingué 11 fills. Devers els anys vuitanta del mateix segle també tenia negocis comercials a França. Va morir el 1936.

²²⁰³ *Sóller* 11-01-1896

²²⁰⁴ *Sóller* 02-01-1897

²²⁰⁵ *Sóller* 26-08-1899

El mes de març de 1910, es va establir la nova junta directiva de la societat *La Unión* formada per Antoni Pastor Marquès (president), Llorenç Roses Borràs (vicepresident), Joan Puig Rullan (tresorer), Bernat Colom Barceló (comptador), Ramon Lizana Garau (secretari), Francesc Enseñat Mayol (vicesecretari) i Bernat Galmés Mir (bibliotecari)²²⁰⁷. Una de les primeres mesures d'aquesta nova junta fou la renovació del reglament de l'entitat.

A principis del 1912, es va renovar aquesta junta directiva, quedant composta per Llorenç Roses Borràs (president), Miquel Forteza Pomar (vicepresident), Josep Puig Rullan (tresorer), Bernat Colom (comptador), Francesc Canals Marquès (bibliotecari), Ramon Lizana Garau (secretari) i Francesc Enseñat Mayol (vicesecretari)²²⁰⁸.

Un dels il·lustres visitants de la localitat en aquesta època, el pintor i escriptor català Santiago Russiñol, fou assidu al casino de Sa Botigueta i en va deixar constància en la seva obra *La Isla de la Calma*: «Este casino o tienda es, como acabamos de decir, a pie llano, para que los socios no tengan que subir escalones. Es una sala espaciosa para que quepan todos los socios y alrededor de ella se distribuyen otomanas para que puedan sentarse los socios. En medio de la sala, que es muy grande, hay una mesa con periódicos para que se solacen leyendo quienes todavía tengan curiosidad de saber lo que pasa por el mundo. Hay mesitas para jugar a las cartas los que quieran jugar, descansando, y además, hay... otomanas».

El 1917, la societat es va proposar crear una secció d'esports, la qual havia d'adquirir un camp per jugar a futbol a prop del carreró d'En Figa. El projecte no es va dur a terme per l'elevat lloguer que es demanava pel camp²²⁰⁹.

Durant la dècada posterior a la compra del local social es va produir una disminució del gruix de socis, principalment deguda a les defuncions i per la manca de nous ingressos, ja que els joves preferien associar-se al *Círculo Sollerense* (que ofería un programa esportiu i tenia les quotes més baixes). A més les dificultats econòmiques de la societat varen provocar, el 1918, la creació d'una comissió per gestionar els deutes i l'ingrés de gent jove. Fins i tot,

---

²²⁰⁶ *Sóller* 19-01-1901

²²⁰⁷ *Sóller* 30-04-1910

²²⁰⁸ *Sóller* 20-01-1912

²²⁰⁹ *Sóller. Bodas de Oro 1885-1935*.

es va plantejar d'unir-se al Círculo, arribant a redactar un borrador de les bases de la fusió; a pesar dels intents, el projecte no es va dur a terme²²¹⁰. Aquesta situació va motivar que el 1921 s'arrendessin els arbitris de la sala de joc i lleure.

La vida social i cultural de l'entitat durant els anys vint i trenta fou escassa, es limitava a la distribució de loteria per Nadal, les renovacions de la Junta Directiva i l'aprovació dels comptes. En el pla cultural, a part del manteniment de la premsa estrangera i la biblioteca, cal destacar els balls de màscares per carnaval i les conferències organitzades el 1924 per la delegació local de l'Associació per la Cultura de Mallorca²²¹¹.

El 1920, la seva junta directiva estava formada per Pere A. Alcover Pons (president), Gabriel Darder Vicens (vicepresident), Josep Puig Rullan (tresorer), Arnau Casellas Gili (comptador), Marià Viladomiu Frau (bibliotecari), Ramon Lizana Garau (secretari) i Josep Bauzà Llull (vicesecretari)²²¹².

El 1923, fou un any difícil per a l'entitat, arribant a convocar-se fins a dues juntes generals extraordinàries. Les causes foren les reformes de la seu social i les pretensions d'augment de sou per part del conserge Valentí Puig (aquestes foren acceptades, aconseguint aquest un augment de 30 pts. mensuals).

El 1925, el conserge va dimitir del seu càrrec i fou substituït per Joan Far²²¹³.

L'any següent, el 1926, va dimitir el president, essent substituït per Miquel Coll.

El 1927, es va denunciar que en el local de la societat es practicaven jocs il·legals i timbes de cartes. Això va provocar que la junta directiva presentàs la dimissió, la qual no fou acceptada pels socis, que l'hi donaren el seu suport.

L'any 1928, el president Miquel Coll va cedir el seu lloc a Josep Ferrer i passà a ocupar el càrrec de vicepresident.

La junta directiva l'any 1929, estava formada per Josep Ferrer Oliver (president), Miquel Coll Mayol (vicepresident), Josep Bauzà Llull (secretari), Arnau Casellas Gili (comptador), Josep Ballester Ripoll (dipositari), Vicenç Alcover Colom (bibliotecari) i Joan Pizà Arbona (vicesecretari).

---

²²¹⁰ MARQUÈS ARBONA, *Records...*, pàg. 492-494, o.c.

²²¹¹ *Sóller. Bodas de Oro 1885-1935*.

²²¹² ALCOVER FERRÀ / SOCÍAS PUIG, *Sa Botigueta...*, pàg. 15, o.c.

²²¹³ *Ibidem*, pàg. 23.

En aquests anys, feren algunes millores com la instal·lació d'una línia telefònica, la compra d'un aparell de radio i la instal·lació d'unes vidrieres.

El mes de març de 1931 tota la junta directiva va dimitir en bloc. Fou elegit president Eugeni Losada.

Els fets de la revolució d'octubre de 1934 provocaren un conflicte intern, quan alguns membres de la junta directiva, a petició del batle, proposaren fer un donatiu de 200 ptes. a l'exèrcit i les forces d'ordre públic. Però en el moment de la votació el President es mostrà en desacord d'aquesta decisió al·legant que la societat tenia un caire recreatiu i no polític.

El 1935, la junta directiva estava formada per Cristòfol Trias Roig (president), David March Rullan (vicepresident), Miquel Bauzà Bernat (secretari), Francesc Jofre de Villegas Andreu (vicesecretari), Vicenç Sastre Colom (tresorer), Miquel Casanovas Castanyer (comptador) i Miquel Marquès Coll²²¹⁴ (bibliotecari).

L'esclat de la guerra civil va provocar la dimissió de molts dels membres de la Junta Directiva i la repressió d'alguns d'ells, així com de molts de socis. El president de la societat Cristòfol Trias Roig, fou obligat a dimitir i fou repressaliat²²¹⁵. Per posar altres exemples podem citar a l'antic president Eugeni Losada Fiol²²¹⁶, que també fou repressaliat, i els socis Llorenç Roses i Bernat Marquès, que foren afusellats.

9.5.4.5. El Buen Retiro

Societat recreativa nascuda a principis de la dècada de 1890. La seva seu es trobava instal·lada al local del Saló-Teatre Rullan del carrer del Cementiri.

---

²²¹⁴ Miquel Marquès Coll (1901-1992), fill de Joan Marquès Arbona –*Pinoi*–, va estudiar enquadernació, fotogravat i altres arts gràfiques a Barcelona. Des de 1922 es va fer càrrec de la direcció del setmanari, a pesar que el seu pare va figurar en aquest càrrec fins a la seva mort, el 1955. Va estar molt compromès amb la cultura i la difusió de la llengua pròpia, sent membre de l'Associació per a la Cultura de Mallorca. Amb el seu germà Guillem va impulsar l'empresa *Cinematogràfica Marqués*, la qual era propietària dels cinemes Kursaal i Fantasio.

²²¹⁵ Era el veterinari municipal. Fou considerat desafecte al Moviment, cessat d'ocupació i sou i empresonat

²²¹⁶ Era oficial de la ràdio telegràfica de Muleta. Fou considerat desafecte al Moviment per estar afiliat a Acció Republicana. Fou cessat d'ocupació i sou i empresonat

Aquell any organitzava un ball de carnaval pels seus socis. El president d'aquesta entitat era Arnau Casellas²²¹⁷.

El 1900, varen realitzar les primeres projeccions cinematogràfiques a la vila²²¹⁸. Aquest any el president de l'entitat era Josep Canals Coll²²¹⁹.

9.5.4.6. Círculo Sollerense

El 1899, es va fundar una nova societat recreativa a la localitat, el *Circulo Sollerense* (CS), com una entitat esportiva (principalment impulsora del ciclisme) i cultural²²²⁰. La Junta directiva fundadora va estar formada per Jaume Torrens Calafat (president)²²²¹, Pere Alcover Maspons (vicepresident), Ramon Coll Bisbal (secretari), Emili Conte Vieulles (vicesecretari i arxiver), Salvador Elías Capellas (comptador), Miquel Forteza Pomar (vicecomptador), Francesc Garau Vicens (tresorer) i, com a vocals Nicolau Magraner Morell, Joan Marquès Arbona, Joan Morell Coll, i Jaume Castanyer Castañer²²²².

L'entitat va tenir diversos seus, primer es va establir a la plaça de la Constitució, núm. 32, al local de Can Bernadet.

---

²²¹⁷ Sóller 13-01-1894

²²¹⁸ Sóller 10-02-1900

²²¹⁹ Sóller 24-03-1900

²²²⁰ ARM, Govern Civil, expedients d'Associacions, lligall 1592, exp. 336

²²²¹ Jaume Torrens Calafat va néixer a Santa Maria el 1851 i morí a Sóller el 1940. El 1881 va adquirir l'apotecaria de la família Estades i va obrir la seva farmàcia al carrer del Pont, número 1 (actualment integrat a la Plaça de la Constitució, quan es va tapar el torrent Major). Vivia amb la seva germana Maria i posteriorment, devers els anys 20, es traslladaren a la casa contigua el seu germà Joan (mestre), la seva esposa Aina Pastor Ozonas i els seus dos fills, Martí (que va seguir la carrera de farmacèutic) i Andreu (llicenciat en veterinària). Va inventar i elaborar especialitats com Pertussina, Denthina Torrens, l'elixir clohidropèptic Torrens, el xarop vermífug Torrens i Aigua de flor de taronger. Convertí la seva rebotiga en un centre de reunió d'escriptors i artistes, dels quals en podriem destacar Santiago Rusiñol, Cristòfol Pizà o Joaquim Mir. Jaume Torrens fou també, a més de fundador del Círculo Sollerense, membre fundador del Ferrocarril de Sóller, del qual fou vocal i secretari de la Junta, i d'altres societats i empreses locals. També fou soci fundador del Col·legi Medico-farmacèutic de Balears.

²²²² Veure l'obra monogràfica PÉREZ PASTOR, *Els Xiclets...*, o.c.

Poc després de la seva creació la societat va presentar el projecte per construir un velòdrom per fomentar el ciclisme a la localitat. El volien construir en el lloc anomenat el Fossaret del Port²²²³.

El mes d'agost de 1899, el local social va passar al carrer del Príncep núm. 18, a *Cas Mosson*, local que va ocupar fins el 1907. El 24 d'octubre del mateix any, la societat va llogar a Francesc Albertí Coll, veí de Banyalbufar, la casa número 12 del carrer del Príncep per un plaç de sis anys i 1.150 ptes. anuals. El contracte fou signat pel propietari i pel president de l'entitat, Llorenç Alou Servera. A pesar d'això, poc després va deixar el local i el va cedir a la societat *La Unión*. Així el Círculo va passar al local de la plaça Constitució núm. 22, a Can Bordils on s'hi va estar fins el 1913 quan va retornar a Can Bernadet fins el 1928 quan va tornar a passar a Can Bordils.

El desembre del mateix any, l'entitat va llogar una casa al Port de Sóller, propietat de Joan March, per fer-la servir de sucursal de la societat a la barriada marinera²²²⁴. La filial del Port, es va mantenir fins el 1907.

A finals de 1899 el CS, es va dividir en diferents seccions: ciclista (1899-1913), alpina (1899-1902), columbòfila (1899-1923), hípica (1899-1902), caça i tir al blanc (1899-1908), pesca i regates (1899-1902) i esgrima (1900)²²²⁵.

El 1904, la Junta Directiva estava formada per Amador Canals Pons (president), Jaume A. Mayol Arbona (vicepresident), Pere A. Casasnovas Borràs (vicesecretari), Antoni Rullan Colom (comptador), Francesc Castañer Castañer (dipositari) i, com a vocals Miquel Colom Mayol, Llorenç Alou Servera i Bartomeu Colom Ferrà²²²⁶.

Aquest mateix any, decidiren parcel·lar la finca del Fossaret del Port i fer-hi una urbanització. Es va proposar que el carrer principal d'aquesta portàs el nom de Jaume Torrens, el fundador de la societat²²²⁷.

El 1906, la Junta Directiva estava formada per Josep Puig Rullan (president), Guillem Valls Valls (vicepresident), Jaume Colom Orell (comptador), Guillem Vaquer Maimó (vicecomptador), Andreu Pizà Mayol (secretari), Josep Ballester

²²²³ Als voltants de l'actual carrer de Jaume Torrens del Port de Sóller.

²²²⁴ PÉREZ PASTOR, *Els Xiclets...*, pàg. 66, o.c.

²²²⁵ *Sóller* 09-12-1899

²²²⁶ *Sóller* 16-07-1904

²²²⁷ PÉREZ PASTOR, *Els Xiclets...*, pàg. 68, o.c.

Ripoll (vicesecretari) i, com a vocals Cristòfol Pizà Enseñat, Mateu Galmés Mir i Joan Xumet Enseñat²²²⁸.

A finals del decenni de 1910, les activitats esportives varen caure en picat, i pràcticament varen desaparèixer. A partir de llavors, durant el període que estudiam, la societat va prioritzar la seva vessant cultural, organitzant actes diversos, destacant les conferències, els balls de màscares o les festes.

El mateix 1910 el president del *Círculo Sollerense* era el metge Emilio Conte²²²⁹. El mes de juliol d'aquest mateix any es va renovar la junta directiva d'aquesta, que quedà formada per Joan Magraner Oliver –*Prunera*- (president), Antoni Ferrer Fanals (vicepresident), Mateu Seguí Umbert (comptador) i Guillem Vaquer Maimó (vocal)²²³⁰. A finals d'aquest any dimitiren diversos membres de la junta directiva, el president Joan Magraner, el vicepresident Antoni Ferrer i el vocal Miquel S. Bennàssa²²³¹. Després de celebrar una junta general, es varen votar les persones que havien de cobrir els càrrecs vacants, resultaren elegits Joan Magraner Oliver (president), Jaume Pons Miró (vicepresident) i Joan Marquès Mayol (vocal)²²³². A mitjans de 1911 es va renovar parcialment la junta directiva de l'entitat, quedant reelegits Jaume Pons com a vicepresident, Bernat Galmés com a dipositari, Josep Bauzà Lull com a secretari i Joan Mayol Marquès com a vocal²²³³.

Durant els decennis de 1910 i 1920 va anar minvant el nombre de socis, amb les corresponents dificultats econòmiques que d'això se'n derivava; arribant a proposar, el 1922, la fusió amb *La Unión* per fer front als deutes. A més en aquest període, es va denunciar la permissivitat en la realització de jocs clandestins. També aquest període va destacar per la inestabilitat de les juntes directives, donant-se molts de canvis i dimissions²²³⁴.

L'any 1929, la junta directiva estava formada per Vicenç Sastre Colom (president), Bartomeu Arbona Vicens (vicepresident), Miquel Marquès Coll

---

²²²⁸ *Sóller* 10-02-1906

²²²⁹ *Sóller* 12-03-1910

²²³⁰ *Sóller* 16-07-1910

²²³¹ *Sóller* 03-12-1910

²²³² *Sóller* 28-01-1911

²²³³ *Sóller* 22-07-1911

²²³⁴ PÉREZ PASTOR, *Els Xiclets...*, o.c.

(secretari), Joan Rullan Ensenyat (comptador), Bartomeu Canals Vidal (tresorer), Francesc Forteza Forteza (vocal primer) i Miquel Arbona Colom (vocal segon).

El 1935, la composaven Bartomeu Terrassa Arbós, David March Rullan, Bartomeu Mayol Mayol, Jaume Bujosa Coll, Joan Palou Coll, Josep Mayol Trias i Joan Casanovas Casanovas.

Presidents del Círculo Sollerense (1899-1936)	
Període	Nom
1899-1903	Jaume Torrens Calafat
1904-1905	Amador Canals Pons
1905	Llorenç Roses Borràs
1905-1906	Jaume Antoni Mayol Arbona
1906	Baltasar Marquès Oliver
1906-1908	Llorenç Alou Servera
1908-1910	Emilio Comte Vieulles
1910-1911	Joan Magraner Oliver
1912-1914	Jaume Morell Mayol
1914-1915	Francesc Bernat Serra
1915-1920	Josep Enseñat Mayol
1920-1924	Baltasar Marquès Oliver
1924	Amador Canals Pizà
1924	Guillem Rullan Bernat
1924	Jaume Arbona Vila
1924-1925	Gaspar Borràs Ferrer
1926-1927	Bartomeu Sampol Colom
1928-1930	Vicenç Sastre Colom
1930	Bartomeu Sampol Colom
1930-1931	Josep Serra Pastor
1931-1936	Joan Palou Coll

9.5.4.7. Casino Republicano Sollerense / Casino Unión Republicana

Entitat fundada el setembre de 1899 a rel de l'establiment del *Comitè Republicano Sollerense*, entitat filial del partit Unió Republicana. La seva Junta directiva estava formada per Jaume Valls Piña (president), Arnau Casellas Gili (vicepresident), Jaume Enseñat Oliver (secretari), Agustí Pomar Miró (dipositari), Llorenç Alou Servera (interventor) i, com a vocals Josep Canals Coll, Damià Vicens Mayol, Jaume Bennàssar Mayol i Josep Canals Estarellas²²³⁵.

A principis de 1900 establiren la seu al carrer de Palou, núm. 1²²³⁶. El 1902 el president era Andreu Sancliment²²³⁷.

Devers 1903, canviaren el nom pel de *Sociedad Republicana Sollerense*. A principis d'any el president era Guillem Bauzà²²³⁸ i el secretari era Luis Sánchez²²³⁹. La seu es trobava al carrer del Cementiri, núm. 61. Bauzà fou substituït el mes de setembre per Amador Sastre. A principis de novembre del mateix 1903 es va dissoldre la SRS²²⁴⁰.

9.5.4.8. La Juventud Sollerense

Societat fundada el gener de 1902 per un grup de joves de la localitat, amants del ball. La seva principal finalitat era organitzar festes on l'activitat més important era ballar. Es va ubicar al carrer de la Victòria, al local on anteriorment hi havia hagut una fàbrica de teixits mecànics²²⁴¹.

El 1906 encara existia.

---

²²³⁵ *Sóller* 02-09-1899

²²³⁶ *Sóller* 02-06-1900

²²³⁷ *Sóller* 14-06-1902

²²³⁸ Hi ha poques dades sobre aquest període. En un anunci publicat al *Sóller* es convocava els republicans a una reunió: «Sociedad Republicana Sollerense: Se invita a todos los republicanos de esta población, sean o no socios, para la reunión que tendrá lugar el domingo 21 del que rige, a las cinco y media de la tarde, en el local que ocupa esta sociedad (calle del Cementerio, 61) para tratar asuntos de suma trascendencia». *Sóller* 20-06-1903

²²³⁹ *Sóller* 12-09-1903

²²⁴⁰ *Sóller* 14-11-1903

²²⁴¹ *Sóller* 18-01-1902

9.5.4.9. Sociedad Protectora de Animales y Plantas de Sóller

El mes d'agost de 1910, es va constituir la Societat Protectora d'Animals i Plantes de Sóller a la seu del Sindicat Agrícola, al carrer d'Isabel II. Es va establir una quota mensual de 0,28 ptes. La seva junta directiva va quedar composta per Jaume Rullan Frau (president)²²⁴², Antoni Josep Colom Casasnovas (vicepresident), Francesc Castañer Sastre (secretari), Mateu Seguí Umbert (vicesecretari), Jaume Pons (comptador) i, com a vocals Llorenç Roses Borràs, Maties Ferrer Estades, Joan Magraner Oliver, Joan Mayol Marquès, Pere Crespí, Nicolau Magraner, Bartomeu Colom, Jaume Antoni Mayol Arbona, Ramon Coll Bisbal, Emilio Comte, Manuel Carrascosa, Cristòfol Magraner, Antoni Bernat Colom, Pere Bisbal, Guillem Canals, Bernat Simó i Antoni Mayol Simonet²²⁴³.

Una de les principals activitats que realitzava aquesta societat era la "Festa de l'Arbre", la qual va arribar a esser tot un esdeveniment anual a la localitat. Hi solien participar els escolars del poble que, acompanyats de la banda de música i les autoritats, procedien a sembrar arbres als carrers de la vila²²⁴⁴.

El 1924 el president de la societat era Antoni Pol.

---

²²⁴² Jaume Rullan Frau –*Dulce*– va néixer a Sóller el 1850. Va emigrar a Puerto Rico, establint-se a Maricao. Posteriorment va emigrar a França on va treballar com a forner. Va retornar a Sóller a finals del segle XIX i va treballar amb el seu germà al forn del carrer del Born, que havia heretat del seus oncles. També fou treballador de l'Ajuntament i ordenà l'arxiu municipal. Després emigrà a Argentina, tornat uns anys després. Va ser fundador i president de la Societat Protectora d'Animals i Plantes de Sóller. Morí el 1923 al raval de Santa Catalina de Palma.

²²⁴³ *Sóller* 03-09-1910

²²⁴⁴ *Majórica*, març de 1924

9.5.4.10. Lira Sollerense

A finals de maig de 1910 va venir a Sóller el director de la banda municipal de Palma, Miquel Serra Cardona²²⁴⁵. Els seus amics li varen insistir que retornàs a Sóller i s'encarregàs de la banda municipal. Ell va posar com a condició perquè això ocorregués, que s'unissin les dues bandes de música existents en una sola, que ell en fos el director i que l'Ajuntament concedís una subvenció anual per a la banda²²⁴⁶. Les bandes existents eren la *Unión Sollerense* dirigida per Mateu Galmés i la banda dirigida per Llorenç Marquès. Ambdós foren nomenats subdirectors de la nova banda, Antoni Rotger Femenies en fou nomenat director.

Aquesta idea però, no va fructificar fins el 17 de març de 1912, quan es va fundar un nova societat amb la intenció de fomentar i protegir l'art musical en totes les seves manifestacions a Sóller i d'unificar les bandes existents en una de sola. El principal impulsor d'aquest fou Miquel Ballester Serra.

La seva primera junta directiva va estar formada per Miquel Ballester (president), Jaume Marquès (vicepresident), Rafel Vich (secretari), Emilio Conte (tresorer), Melchor Cervera (contador), Rafel Cortès (vocal), Josep Vicens (vocal) i Josep Bauzà (vocal)²²⁴⁷. Es va nomenar Antoni Rotger com a director de la banda. La seva seu es va establir al carrer de Real, núm. 15, en el local de la societat *Defensora Sollerense*.

Els seus recursos provenien de les quotes dels socis i de subvencions de l'Ajuntament.

El mes d'abril de 1914, va dimitir el director Antoni Rotger, i fou substituït per Miquel Serra que també va dimitir el 9 de juny. Es va ocupar finalment de la direcció de la banda, el director Francesc Cubí.

El 1915, fou nomenat president Joan Marquès Arbona després de la dimissió de Miquel Ballester. El 21 d'abril d'aquell any va dimitir Francesc Cubí, essent

---

²²⁴⁵ Miquel Serra Cardona va fundar i dirigir el 1901 la Banda Municipal de Palma. Fou també empresari musical i teatral, dirigint els teatres Principal i Balear. Va compondre els pasodobles per a banda *Patria*, *León de Oro*, *General Weyler* i *Sóller*. Morí el 1924.

²²⁴⁶ *Sóller* 21-05-1910

²²⁴⁷ ARM, Govern Civil, expedients d'Associacions, lligall 1623, exp. 1973

substituït per Andreu Gelabert Cano, el qual va desenvolupar el càrrec fins el 31 de maig de 1916.

Miquel Oliver Bauzà passà a ser nomenat director de la banda i de l'escola de música, ocupant el lloc fins el 1934 quan es va retirar i fou substituït pel seu fill Mateu Oliver Maimó.

El 1919, Joan Marquès va dimitir del càrrec de president, essent substituït per Baltasar Marquès Oliver, el qual va ocupar-lo fins el 1934.

La junta directiva, l'any 1929, la composaven Baltasar Marquès Oliver (president), mossèn Miquel Rosselló Barceló (vicepresident), Joan Lladó Colom (comptador), Mateu Oliver Maimó (secretari) i com a vocals: Domingo Rullan Vives, Miquel Oliver Bauzà, Miquel Puig Morell, Jaume Oliver Ferrà, Sebastià Alcover Colom, Francesc Miró Aguiló, Andreu Arbona Oliver i Miquel Ferrà Pastor.

El 1935, la directiva la formaven Domingo Rullan Vives, mossèn Miquel Rosselló Rosselló, Miquel Oliver Bauzà, Sebastià Alcover Colom, Francesc Miró Aguiló, Andreu Arbona Oliver, Joan Lladó Colom, Jaume Oliver Ferrà, Mateu Oliver Maimó²²⁴⁸.

Va cessar la seva activitat l'any 1937.

9.5.4.11. Grup d'Exploradors de Sóller

El 23 de març de 1913 es va constituir la banda de cornetes i tambors del Batalló Infantil de la *Defensora Sollerense*. Aquell dia també va fer la seva primera sortida oficial, amb una excursió a Muleta²²⁴⁹. Aquesta secció va tenir molts detractors, entre ells Melcior Daviu i *El Pueblo*, que l'acusaven d'intent de militaritzar els infants. Això va obligar als seus impulsors a adherir-se a la Federació Catòlica Deportiva Mallorquina.

El mes de juliol de 1913, es va constituir l'agrupació local dels Exploradors o Boys-Scouts, amb el nom de Grup d'Exploradors de Sóller²²⁵⁰.

²²⁴⁸ Sóller. *Bodas de Oro 1885-1935*

²²⁴⁹ SEGURA SALADO, Josep, *Los exploradores de Sóller (Boy-Scouts) 1913-1923*, Sóller, 1984, pàg. 9.

²²⁵⁰ *Ibidem*.

La primer junta directiva estava formada per Bernat Costell Ferrer (president), Josep Vicens Rubí (vicepresident), Antoni Gelabert Cano (secretari), Loreto Viqueira Villanueva (tresorer), Bernat Frontera Magraner (vocal), Damià Mayol (vocal), Rafel Vich Cladera (vocal), mossèn Antoni Joan Mora Alcover (capellà de tropa), Pere Sampol (cap de tropa), Guillem Colom Ferrà (instructor) i Bartomeu Sampol Miquel (instructor). Tenien la seva seu al local del Foment Catòlic al carrer Victòria.

El 1914, l'agrupació va publicar el butlletí *Explorador mallorquí – Sóller*, en el qual donava compte de les excursions i activitats dels Exploradors Mallorquins de Sóller. Sols en va publicar dos números²²⁵¹.

L'any 1918, els Exploradors Mallorquins es varen incorporar als *Exploradores de España*, institució encara més militaritzada que la mallorquina. Això va suposar la reestructuració del comitè local.

Degut a l'emigració cap Amèrica i França les baixes eren continues entre els membres de l'agrupació, a pesar d'això, sempre va gaudir d'un nombre destacable de membres, amb una mitjana anual de 45 nins. L'emigració també obligava a la reestructuració del comitè directiu.

El 1919, varen instal·lar la seva seu a l'establiment *La Turista*, propietat de Manuel Carrascosa, situat al carrer del Príncep.

El 1920, es va dissoldre l'associació juvenil. Aquell mateix any, es va formar una agrupació al Port de Sóller. Antoni Mayol Simonet va cedir una casa de la seva propietat, Can Faroles, perquè instal·lassin allà el seu local.

El 1923, es va constituir un nou consell local, dins de la reorganització que va suposar l'adaptació al nou reglament oficial d'aquell any. Aquest va estar format per Josep Canals Pons (president), Mn. Jeroni Pons Roca (secretari), Ramon Coll Bisbal (tresorer) i, com a vocals Cipriano Blanco Olalla, Pere A. Alcover Pons, Loreto Viqueira Villanueva, Joan Puig Rullan, Joan Magraner Oliver, Nicolau Huguet Huguet i Mateu Colom Puig²²⁵².

El mateix 1923 es va dissoldre l'agrupació, a causa de les divisions i enfrontaments interns

---

²²⁵¹ PÉREZ PASTOR, *Les publicacions periòdiques...*, a.c.

²²⁵² *Sóller* 17-02-1923

9.5.4.12. Joventut Mallorquinista de Sóller

El 1921 es va fundar, dins de la Congregació Mariana, la secció local de la Joventut Mallorquinista. La seva primera junta directiva va estar formada per Miquel Marquès Coll (president), Guillem Castañer Rullan (vicepresident), Andreu Arbona Oliver (secretari), Damià Mayol Vicens (tresorer) i, com a vocals Antoni Oliver Puig, Andreu Cañellas Noguera i Miquel Lladó Colom²²⁵³. La creació de la nova societat va tenir el recolzament dels poetes Costa i Llobera, Joan Alcover, Guillem Colom i Joan Estelrich entre d'altres²²⁵⁴.

Aquesta entitat va organitzar actes en defensa de la llengua i la cultura de Mallorca. També varen organitzar classes de mallorquí, dirigides per Mn. Antoni Rullan i Guillem Colom Ferrà.

El 1922 va organitzar una Diada de la Llengua al local de la Congregació Mariana²²⁵⁵. Poc després va entregar una bandera mallorquina a la ciutat per penjar-la a les Cases de la Vila. El mateix any va cessar les seves activitats per la manca de suport de les institucions²²⁵⁶.

A principis de 1923 es va reorganitzar l'agrupació, i fou nomenada una nova junta directiva formada per Guillem Colom Ferrà (president), Miquel Marquès Coll (vicepresident), Andreu Cañellas Noguera (comptador), Andreu Arbona Oliver (secretari), Guillem Castañer Rullan (vicesecretari) i, com a vocals Maria Mayol Colom, Catalina Rotger Femenias, Mn. Jeroni Pons Roca i Miquel Puig Morell. Es nomenaren també vocals consultius Mn. Pere A. Magraner, Pere Serra Cañellas, Bartomeu Colom Ferrà, Guillem Ripoll Deyà i Joan Marquès Arbona²²⁵⁷.

El 1923 es va transformar en la delegació local de l'Associació per la cultura de Mallorca.

---

²²⁵³ *Sóller* 02-07-1921

²²⁵⁴ *Sóller* 30-07-1921

²²⁵⁵ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1921-1922. Sign.: 73

²²⁵⁶ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1922. Sign.: 74

²²⁵⁷ *Sóller* 13-01-1923

9.5.4.13. Associació per la cultura de Mallorca. Delegació de Sóller

El mes de maig de 1923, es va constituir la delegació local de l' Associació per la cultura de Mallorca, com hereva de la Joventut Mallorquinista. La seva junta directiva va estar formada per Guillem Colom Ferrà (president), Miquel Marquès Coll (vicepresident), Andreu Cañellas Muntaner (comptador), Andreu Arbona Oliver (secretari), Guillem Castañer Rullan (vicesecretari), Bartomeu Colom Ferrà (tresorer), Mn. Jeroni Pons Roca (bibliotecari) i, com a vocals Maria Mayol Colom, Catalina Rotger Femenias, Miquel Puig Morell, Mn. Pere A. Magraner, Josep Serra Pastor i Joan Marquès Arbona. La seva seu es va establir al carrer de Batach, núm. 34 (a la casa particular d'Andreu Arbona)²²⁵⁸.

Aquesta societat es va mantenir molt activa sobretot els anys 20, organitzant conferències, cursos i actes en defensa i promoció de la llengua i cultura pròpies. Com a novetat el 1923 va introduir cursos de llengua mallorquina, per a les dones, impartides per la mestra Maria Mayol. També aquest any, va organitzar un cicle de conferències sobre història de la nostra llengua.

De 1925 a 1930 la societat va romandre pràcticament inactiva. El setembre de 1930 es va constituir novament la delegació local. La junta directiva va quedar formada per Guillem Colom Ferrà (president), Andreu Arbona Oliver (vicepresident), Antoni Sacrista Vicens (secretari), Joan Pizà Enseñat (comptador), Marià Rovira Sellarés (tresorer), Josep Serra Pastor (bibliotecari), i com a vocals Maria Mayol, Mn. Pere A. Magraner, Miquel Puig Morell, Guillem Colom Casanovas i Miquel Bauzà Morell²²⁵⁹.

La societat fou il·legalitzada el 1936 després del cop d'Estat del general Franco.

9.5.4.14. Grup Esperantista Solleric

El Grup Esperantista Solleric es va formar el 1924 amb la intenció de difondre l'ensenyament de l'Esperanto a Mallorca²²⁶⁰. La seva junta directiva estava

²²⁵⁸ *Sóller* 09-06-1923

²²⁵⁹ *La Nostra Terra*, núm. 33, setembre 1930

²²⁶⁰ MARGAIS, Xavier, *El moviment esperantista a Mallorca (1898-1938)*, Palma, Documenta Balear, 2002.

formada per Andreu Arbona Oliver (president), Jaume Bestard Canaves (vicepresident), Jaume Coll Arbona (tresorer), Miquel Serra Pastor (secretari), Bartomeu Coll Ozonas (vicesecretari), Andreu Cañellas Muntaner (bibliotecari), Francisca Pizà Castañer (vocal assessora) i Francisca Pizà Bennàssar (vocal assessora)²²⁶¹.

Establiren la seva seu al local de la Defensora Sollerense, al carrer de Real, núm. 15.

Andreu Arbona era el mestre d'Esperanto. El 1927 l'organització sollerica va organitzar el XIV Congrés de KEF, el qual coincidí amb la celebració dels XIII Jocs Florals de Mallorca, que també es celebraren a la localitat²²⁶².

Sembla que aquest grup va desaparèixer el 1936 amb l'esclat de la guerra civil

9.5.4.15. Foment de Cultura de la Dona / Biblioteca de Cultura Popular de Sóller

Entitat fundada l'11 de maig de 1928, amb seu al carrer Victòria 29. El seu objecte era fomentar l'educació i la cultura de Mallorca entre les dones²²⁶³. Els seus recursos provenien de les quotes de les sòcies.

La seva principal impulsora fou la mestra Maria Mayol Colom i altres dones de la localitat, de classe benestant, per donar cobertura educativa i social a les dones de la localitat. La seva junta directiva, l'any 1929, estava composta per Maria Mayol Colom (presidenta), Antònia Rullan de Colom (vicepresidenta), Francisca Roger de Colom (tresorera), Catalina Marquès Coll (bibliotecària), Francisca Oliver Frontera (secretària), Catalina Puig Morell (comptadora), Rosa Colom Oliver (vicesecretària) i Margalida Coll Mayol (vicetresorera).

El 1932, per iniciativa de la presidenta Maria Mayol, es va procedir a la compra d'un solar al carrer de Sant Jaume. En aquest lloc, es va començar a edificar el que havia de ser el seu local social i que, poc després, es va convertir en el cinema Fantasio. El 1934, la seva fundadora Maria Mayol va abandonar el càrrec de presidenta per desacords amb les afiliades més conservadores. El

²²⁶¹ *Sóller* 16-08-1924

²²⁶² MARGAIS, *El moviment esperantista...*, o.c.

²²⁶³ ARM, Govern Civil, expedients d'Associacions, lligall 1618, exp. 1773

mateix any va ser nomenada una nova junta formada per Rosa Bennàssar Riutort (presidenta), Maria Marquès Coll (vicepresidenta), Margalida Trias Colom (secretaria), Francesca Arbona de Pizà (vicesecretària), Antònia Morell de Arbona (tresorera), Rosa Colom Oliver (vicetresorera), Isabel Morell Colom (comptadora) i Catalina Arbona de Colom (bibliotecària). L'associació es va traslladar a un nou local al carrer de Santa Teresa. Tot i això va seguir amb la seva activitat d'organitzar conferències, cursos per a les dones i exposicions de flors. Aquesta darrera activitat era una de les més destacades, i es celebra sense interrupció des de la fundació fins l'actualitat de l'entitat, durant les festes de maig.

9.5.4.16. Unión Fornalugense

El maig de 1893, es va crear la societat de socors mutus Unión Fornalugense, per impuls del metge Jaume Antoni Mayol Busquets *-de Can Borràs-* (1856-1935) i el mestre d'escola Amador Torrens Calafat²²⁶⁴. La seva primera junta directiva va estar formada per Amador Torrens Calafat (president), Pere A. Nadal Mayol (vicepresident), Bernat Albertí Arbona (dipositari), Bernat Mayol Ros (secretari), Bartomeu Arbona Mayol (vicesecretari), i els vocals, Josep Colom Castañer, Francesc Albertí Barceló, Josep Colom Estades i Josep Albertí Arbona²²⁶⁵.

El 1900, va renovar la seva junta essent nomenats Amador Torrens Calafat (president), Guillem Mayol Arbona (vicepresident), Bernat Albertí Arbona (dipositari), Francesc Albertí Barceló (secretari), Pere J. Arbona Reynés (vicesecretari) i, com a vocals Josep Albertí Arbona, Bernat Albertí Mayol, Joan Colom Castañer i Josep Puig Vicens²²⁶⁶.

La societat va desaparèixer poc després de l'esclat de la guerra civil.

²²⁶⁴ Natural de Santa Maria, era germà de l'apotecari de Sóller Jaume Torrens Calafat.

²²⁶⁵ *Sóller* 13-05-1893

²²⁶⁶ *Sóller* 20-10-1900

9.5.4.17. Unión Lírica Fornalugense

El 1913, es va constituir la societat *Unión Lírica Fornalugense*, amb la finalitat de fomentar la música en aquell poble i muntar una banda de música. Els seus principals impulsors foren el mestre d'escola Andreu Andreu Bauzà i el comerciant Jordi Mayol Mayol.

La seva junta directiva estava formada per Jordi Mayol (president), Josep Mayol (vicepresident), Sebastià Arbona (comptador), Benet Busquets (dipositari), Antoni Colom (secretari), Andreu Andreu (director de la banda i vocal nat) i com a vocals Josep Mayol, Bernat Mayol, Jaume Busquets, Maties Mayol i Josep Puig²²⁶⁷.

El seu principal problema fou la partida de molts dels seus membres, ja que molts dels seus membres emigraren²²⁶⁸.

Es dissolgué el 1915.

9.5.5. Associacions político-recreatives

9.5.5.1. Alianza Sollerense

La Unión Local o *Alianza Sollerense* fou una societat creada el març de 1884, i que tenia un òrgan d'expressió del mateix nom. Sembla que es va formar per atacar el grup que es trobava darrera del *Semanario de Sóller*. A pesar de declarar-se apolítica en la seva reunió constitutiva es va decidir que, en les eleccions, tots els membres haurien de votar i donar suport al candidat que la junta directiva proposàs²²⁶⁹.

Segons una carta dirigida a Joan Marquès Arbona, alguns dels seus socis eren «los señores Marqués, Serra, Pastor, Torrens, Canals, Llinás, Colom y Mayol»²²⁷⁰. D'aquests en sabem els noms complets arrel de la polèmica que va

²²⁶⁷ *Sóller* 09-08-1913

²²⁶⁸ «Debiendo marchar a Francia varios de los músicos pertenecientes a la banda de la sociedad *Unión Lírica Fornalugense* el domingo último por la tarde se sacó una fotografía de dicha banda en el patio de la escuela nacional.» *Sóller* 04-10-1913.

²²⁶⁹ *Semanario de Sóller* 08-03-1884

²²⁷⁰ AMS. Correspondencia de Joan Marquès Arbona 1878-1884.

sorgir quan es va crear el *Centro Sollerense* el 1886; així alguns dels seus membres foren Pere J. Colom Rullan, Josep Serra Aulet, Antoni Palou, Joan Marquès Frontera i Antoni Frontera Borràs²²⁷¹. Sembla que fou una societat pròxima al Partit Conservador.

Aquesta entitat no va tenir continuïtat i va desaparèixer a mitjans del mateix any 1884.

9.5.5.2. Centro Sollerense

Entitat creada el 1886 com a una societat política i social, establint-se una quota d'una pesseta a l'entrada de la societat i un reial mensual. Inicialment va comptar amb 113 socis. Prest l'entitat va agafar una caire més polític, es va presentar a les eleccions municipals i la part social de l'entitat la va assumir la societat *La Torre*. El 1887, el seu president era Pere A. Rullan Colom.

Es va desfer el 1888.

9.5.5.3. La Peña

Societat política d'ideologia liberal fusionista fundada el 1897. Es va instal·lar al cafè del Comerç del carrer del Príncep²²⁷². La societat tenia més de 100 socis²²⁷³. Aquesta societat va seguir a Maura quan es va passar al Partit Conservador.

9.5.5.4. Juventud Republicana

Societat lligada al Centro Republicano Sollerense, amb l'objectiu d'agrupar els joves d'ideologia republicana²²⁷⁴. La seva seu es va establir al local de l'escola laica, al carrer del Capità Angelats i fou elegit president Miquel Bennàssar²²⁷⁵.

---

²²⁷¹ *Sóller* 16-10-1886

²²⁷² *Sóller* 13-11-1897

²²⁷³ Veure capítol 7.1.3.2. El Partit Liberal

²²⁷⁴ Veure capítol 7.1.4.1. El republicanisme a Sóller

²²⁷⁵ *Sóller* 06-04-1912

9.5.5.5. Juventud Conservadora / Juventud Maurista

Societat fundada el 1911. La seva seu es va establir a la plaça de la Constitució, número 30. La seva primera junta directiva va estar formada per Cristòfol Magraner Morell (president), Bartomeu Colom Ferrà (vicepresident), Josep Bauzà Llull (secretari), Domingo Rullan Vives (dipositari), Jaume Colom Orell (comptador) i, com a vocals Bartomeu Canals Marquès, Antoni Rullan Colom, Amador Canals Pizà i Manuel Rullan Oliver²²⁷⁶. Es va establir que un membre d'aquesta societat formaria part de la llista dels conservador a les eleccions municipals.

En la Junta General de la societat política *Juventud Conservadora* el 1914 es va elegir com a membres de la junta directiva a Bartomeu Colom (vicepresident), Domingo Rullan (dipositari), Josep Bauzà (secretari), Manuel Rullan (vocal) i Amador Canals (vocal)²²⁷⁷.

Després de la sortida de Maura del Partit Conservador, l'any 1915, la societat sollerica va seguir al seu líder i es transformà en *Juventud Maurista*²²⁷⁸.

Per influència de la Joventut Maurista de Sóller es va crear el mes d'octubre de 1915 del Centre Maurista de Fornalutx. A principis d'aquell mes es va celebrar una reunió a Fornalutx amb la presència dels sollerics Miquel Seguí, Jeroni Estades i Amador Canals. La reunió que es va celebrar al cafè de Can Massià de Fornalutx, va estar presidida pels fornalutxencs Vicens Colom i Gabriel Ballester. Es va nomenar una comissió formada per Gabriel Ballester, Josep Vicens, Pere J. Arbona, Vicens Colom, Joan Puig, Josep Albertí, Jaume Vicens, Gabriel Vicens, Antoni Mayol i Antoni Colom²²⁷⁹. Posteriorment es va celebrar un acte de propaganda maurista amb la presència dels caps mauristes de Sóller i els mauristes palmesans Jordi Fortuny, Antoni Planas, Gabriel Horrach i Joan Estelrich²²⁸⁰.

²²⁷⁶ *Sóller* 04-11-1911

²²⁷⁷ *Sóller* 07-02-1914

²²⁷⁸ Veure capítols 7.1.3.1. El Partit Conservador i 7.1.3.3. El Partit Maurista i el maurisme

²²⁷⁹ *Heraldo de Sóller* 30-09-1915

²²⁸⁰ *Heraldo de Sóller* 07-10-1915

9.5.5.6. Sociedad Pro-Patria

El 1916 va néixer la societat Pro-Patria, d'ideologia conservadora i que tenia com a principal objectiu inculcar als joves «el amor a la Patria, la sociabilidad, el amor al prójimo, la instrucción y la buena educación». Va establir la seva seu al carrer del Príncep, núm. 8, al mateix local del Centre Maurista. La seva junta directiva va quedar constituïda per Vicens Garau Vicens (president), Josep Magraner Vicens (vicepresident), Miquel Arbona Oliver (secretari), Urbano Rosselló Serra (vicesecretari), Miquel Pizà Castañer (comptador), Joan Matas Palmer (caixer), Miquel Marquès Coll (bibliotecari) i, com a vocals Joan Frau Frontera, Bartomeu Llinàs Montserrat, Gabriel Miró Aguiló, Antoni Alorda Bujosa, Cristòfol Sbert Llaneras, Antoni Cifre Bernat, Valentí Martín Rey i Antoni Lladó Lladó²²⁸¹. També es va nomenar una Junta d'Honor composta per Salvador Elías Capellas (president), Josep Vicens Rubí (vicepresident), Miquel Arbona Oliver (secretari) i, com a vocals Josep Mª Almagro, Loreto Viqueira, Josep Morell Casanovas i Joan Estades Albertí²²⁸².

El 1917, es va renovar la Junta Directiva, quedant formada per Josep Magraner Vicens (president), Joan Matas Palmer (vicepresident), Josep Frau Frontera (secretari), Francesc Calvo Herrero (vicesecretari), Gabriel Miró Aguiló (caixer), Miquel Arbona Oliver (comptador), Miquel Marquès Coll (bibliotecari) i, com a vocals Pere Estrany, Bartomeu Llinàs, Josep Gilbert, Antoni Alorda Bujosa, Amador Canals Pizà, Cristòfol Magraner Morell, Antoni Cifre Bernat i Mateu Mayol Enseñat²²⁸³.

La societat va desaparèixer a finals del decenni de 1910.

9.5.6. Associacions religioses i de beneficència

Pel que fa a les associacions de caire confessional catòlic, aquestes també varen créixer en el període 1880-1936. Si bé no hi va haver una influència directa de l'emigració en la seva creació, malgrat molts dels seus membres

---

²²⁸¹ *Sóller* 24-06-1916

²²⁸² *Sóller* 01-07-1916

²²⁸³ *Sóller* 27-01-1917

haguessin estat emigrants retornats de França o Amèrica, si que és pot dir, que indirectament si varen estar influïdes pel fenomen migratori. Amb la introducció de noves modes i idees, importades de l'estranger, es va produir un fenomen, no exclusiu de Sóller, contrari a aquestes i de retorn al sentiment i la devoció cristiana.

9.5.6.1. Arxiconfradia de les Mares Cristianes

Entitat femenina nascuda el 1881. Tenia la seva seu a la Parròquia Sant Bartomeu i les seves accions anaven encaminades a mantenir la capella de la Mare de Déu dels Dolors a la Parròquia i a promoure la devoció al Cor de Maria.

9.5.6.2. Arxiconfradia de l'Apostolat de l'Oració

Entitat masculina nascuda el 1884. La seva seu a la Parròquia Sant Bartomeu. El fundador fou mossèn Bartomeu Coll.

S'encarregaven de mantenir la capella del Cor de Jesús a la Parròquia. Foren els impulsors de la devoció al Cor de Jesús i del monument de les Tres Creus. Entre 1930 i 1936, va publicar un butlletí titulat *Parroquia de San Bartolomé, Apóstol. Apostolado de la oración* de temàtica religiosa, en el qual s'inclouïen màximes i intencions destinades a les oracions, l'oració del mes, les funcions religioses dels associats i la forma d'adquirir indulgències plenàries²²⁸⁴.

9.5.6.3. Conferencia San Vicente de Paül de Sóller

Aquesta entitat es va instal·lar a la localitat l'octubre de 1886 i tenia per objecte moralitzar i socórrer els pobres; principalment s'encarregaven de donar menjar a les famílies més necessitades²²⁸⁵. La seva seu es va ubicar al Convent de Jesús.

²²⁸⁴ PÉREZ PASTOR, *Les publicacions periòdiques...*, a.c.

²²⁸⁵ ARM Govern Civil, Expedients d'Associacions, lligall 1632, exp. 2395.

La Junta directiva fundadora va estar formada per Miquel Arbona Rullan (president), Antoni Colom Casasnovas (vicepresident), Joaquim Reynés Colom (secretari) i Onofre Bauzà Castanyer (tresorer).

Durant la Segona República també va assumir tasques educatives per combatre les iniciatives laiques que es duïen terme a terme a les escoles pel govern republicà. El 1935, la seva junta directiva estava formada per Onofre Bauzà Castañer (president), Antoni Colom Casasnovas (vicepresident primer), Antoni Castañer Oliver (vicepresident segon), Joaquim Reynés Colom, (secretari), Damià Bauzà Pizà (vicesecretari), Josep Miró Oliver (tresorer) i Miquel Frontera Puig (vicetresorer)²²⁸⁶.

9.5.6.4. Associació dels Lluïsos / Congregació Mariana de Sóller

El 1891, després de la vinguda a predicar de Mn. Antoni Canals –*Moscatell*-²²⁸⁷. Aquest va convèncer un grup de joves que l'havien anat a escoltar a associar-se entorn de la devoció de Maria Immaculada i San Luís Gonzaga (cultes promoguts pels jesuïtes). Així es va crear l'Associació dels Lluïsos, dirigida per Mn. Antoni Caparó i essent president Pere Lluç Oliver Ribas²²⁸⁸.

Devers el 1905, va retornar de Roma, on havia cursat els seus estudis eclesiàstics, Mn. Antoni Joan Mora, el qual va proposar transformar l'Associació dels Lluïsos, que es trobava en decadència, en la Congregació Mariana.

Així, la nova entitat es va crear el 23 de novembre de 1905, essent nomenat director Mn. Andreu Bisbal Deyà –*de can Alfonso*-. Guillem Mora Alcover fou nomenat president i Mateu Colom Puig, secretari²²⁸⁹. La seva seu es va establir al carrer Victòria a la casa propietat del comerciant Guillem Colom Rullan. També va tenir el seu propi òrgan d'expressió, *El grano de mostaza*.

Els seu principal objectiu era promoure la fe cristiana mitjançant els exercicis espirituals de Sant Ignasi i la pietat mariana. A Sóller va tenir molts afiliats i les

²²⁸⁶ Sóller. *Bodas de Oro 1885-1935*.

²²⁸⁷ Havia emigrat a Amèrica, on va rebre les ordres sacerdotals. Va retornar a Mallorca, on va ser Superior de Seminari Conciliar i posteriorment Canonge de la Seu.

²²⁸⁸ Va néixer a Sóller el 1865. De jove va emigrar a Marsella a vendre taronges. Va retornar a Sóller i va treballar primer com a sabater i després fou donat de l'Hospici.

²²⁸⁹ ARBONA I OLIVER, *Fent volar...*, pàg. 89-92, o.c.

manifestacions organitzades per l'entitat tingueren molta participació. Un dels actes més destacats fou la celebració del Congrés de Congregacions Marianes el 1912.

Fins el 1922, va ocupar el local del Foment Catòlic i llavors va passar a ocupar unes sales de la Rectoria. En el decenni de 1930 es va traslladar a Can Cremat.

El 1923, va renovar la seva junta directiva essent nomenats Guillem Castañer (president), Miquel Lladó (vicepresident), Bartomeu Bernat (tresorer), Joan Lladó (vicetresorer i prefecte de capilla), Andreu Arbona (secretari), Cristòfol Sbert (vicesecretari), Antoni Calafell (bandera), Andreu Cañellas (bibliotecari) i, com a vocals Antoni Oliver, Miquel Puig, Bartomeu Billoch, Pere A. Mayol i Antoni Forteza²²⁹⁰.

El 1935, la seva junta directiva la composaven mossèn Josep Morey Vicens, Damià Mayol Marquès, Joan Bauzà Rullan, Lluís Cortès Segura, Guillem Colom Pastor, Valentí Puig Rullan, Ramon Rullan Bauzà i Damià Morell Canals²²⁹¹.

9.5.6.5. Pía Unión de San Antonio de Padua

Associació catòlica que va néixer a Sóller el 1896, establint-se a l'antic Convent de Jesús. El seu principal objectiu era lliurar menjar a les famílies necessitades. La seva junta directiva estava formada per Mn. Miquel Bennssar (president), Joan Simonet (vicepresident) i, com a vocals Mn. Josep Pastor (també secretari), Ramon Colom, Antoni Frontera i Antoni Martínez (també tresorer).

9.5.6.6. Delegació Local de la Creu Roja

Entitat fundada el 12 de setembre de 1906, per iniciativa del professor mercantil Salvador Elías²²⁹², amb seu al carrer del Vent 13. El seu objecte era benèfic. Els seus recursos provenien de les quotes dels socis i els donatius. La seva

²²⁹⁰ *Sóller* 20-01-1923

²²⁹¹ ARBONA I OLIVER, *Fent volar...*, pàg. 89-92, o.c.

²²⁹² *Sóller, Bodas de Oro 1885-1935*.

primera junta directiva va quedar composta per Pere Lluç Estades (president delegat), Joan Coll Peña (subdelegat), Pere Alcover Maspons (vicepresident), Jaume Torrens Calafat (vicepresident), Jeroni Estades Llabrés (vicepresident), Damià Mayol Alcover (secretari), Joan Pizà Frontera (vicesecretari), Gaspar Borràs Ferrer (vicesecretari), Guillem Valls Valls (vicesecretari), Jaume A. Mayol Arbona (tresorer), Salvador Elías Capellas (comptador), Miquel Seguí Oliver (vicecomptador), Ramon Lizana Garau (conductor d'ambulància) i, com a vocals Pere Serra Cañellas, Josep Pastor Castañer, Antoni Pons Estades, Damià Orell Castañer, Josep Forteza Cortés i Francesc Castañer Castañer²²⁹³. Mantenia una important tasca d'assistència als malalts, amb el manteniment d'una brigada sanitària²²⁹⁴ i consultes mèdiques setmanals.

La junta local de la Creu Roja el 1910 estava formada per Josep Pastor Castañer (president), Antoni Ferrer Canals (vicepresident), Salvador Elias Capellas (secretari), Jaume Mayol Arbona (dipositari), Antoni Pons Estades (vocal) i Guillem Valls Valls (vocal)²²⁹⁵.

El 1913, es va renovar la junta directiva essent elegits Salvador Elías Capellas (president), Mateu Amills Vanrell (vicepresident), Joan Vallcaneras Vidal (secretari), Joan Riutort Oliver (vicesecretari), Bartomeu Vaque Vaquer (dipositari), Francesc Truyols Beltran (cap de brigada), Manuel Pino Alemany (inspector) i, com a vocals Joan Xumet Enseñat, Josep Morell Casasnovas i Jaume Oliver Ros²²⁹⁶.

El 1926, va començar a publicar *Paz y Caridad*, com a òrgan oficial de l'Assemblea Local. Reproduïa els acords de l'Assemblea Local, oferia informació de tota Espanya relativa a la Creu Roja i insertava articles de propaganda a favor de la institució, llistes de donatius, una crònica social i una secció juvenil amb contes, coverbos i passatemp²²⁹⁷. Va deixar de publicar-se el setembre de 1931.

²²⁹³ Sóller 07-09-1906

²²⁹⁴ Formada el 1935 per Rafel Morey, Robert Robert, Joan Obrador, Joan Sanchis, Antoni Coll Biliboni, Josep Miquel, Joan Bestard, Joan Colom, Andreu Vives, Josep Martí, Gabriel Cocoví, Francesc Forteza, Gabriel Colom i Antoni Coll. *Sóller. Bodas de Oro 1885-1935*.

²²⁹⁵ Sóller 22-01-1910

²²⁹⁶ Sóller 31-10-1913

²²⁹⁷ PÉREZ PASTOR, *Les publicacions periòdiques...*, a.c.

El 1929, la seva junta directiva estava formada per Salvador Elías Capellas (president), Isabel Mª Sampol Colom (presidenta d'honor), Miquel Casasnovas Castanyer (vicepresident), Cristòfol Castanyer Deyà (vicepresident), Rosa Mª Ripoll Gamundí (vicepresidenta), Pilar Feliu Fons (vicepresidenta), Josep Calatayud Jofre (secretari), Antoni Serra Adrover (vicesecretari), Magdalena Coll Rullan (tresorera), Salvador Oliver Ballester (comptador), Vicenç Garcia Vicens (cap d'ambulància), mossèn Antoni J. Garau (consiliari) i com a vocals: Concepció Mora Castanyer, Catalina Bernat Ferrer, Antònia Estades Albertí, Tomàs Campins, Josep Morell Casasnovas i Antoni Colom Frontera.

La junta directiva el 1935, la formaven Jaume Coll Ensenyat, Celestí Bonnín Piña, Josep Morell Casasnovas, Miquel Casasnovas Castanyer, Onofre Bauzà Castanyer i Antoni Colom Frontera²²⁹⁸.

9.5.6.7. Asociación contra la Blasfemia

Entitat nascuda el 1913 a la Parròquia Sant Bartomeu. Aquesta entitat estava formada per mares de família benestant que es preocupaven de qüestions relacionades amb els infants de classe baixa i amb l'educació de les persones en el parlar bé.

Durant els anys vint, varen organitzar diversos sermons contra la blasfèmia.

9.5.6.8. La Gota de Leche

Associació creada a principis del segle XX amb la finalitat d'ajudar les mares que tenien problemes per alletar els fills.

9.5.6.9. Damas del Roper

Entitat creada el 1909 i formada per dones de classe benestant. La seva principal funció era distribuir roba als més necessitats.

---

²²⁹⁸ Sóller. Bodas de Oro 1885-1935.

9.5.6.10. Mutualidad Escolar San Bartolomé de Sóller

El 1911 es va constituir, sota l'auspici del Foment Catòlic, la *Mutualidad Escolar de "San Bartolomé"* amb seu al carrer Victoria²²⁹⁹. La seva primera Junta Directiva va estar formada per Mn. Pere Joan Mora (president), Cristòfol Magraner Ripoll (vicepresident), Mn. Bernat Oliver (consiliari), Mn. Pere Lluç Ripoll Moragues (tresorer), Jaume Colom Orell (comptador) i, com a vocals Bartomeu Colom Ferrà, Francesc Echevarría, Josep Vicens Rubí, Miquel Arbona Rullan, Maties Ferrer Estades i Mateu Colom Puig. També es va establir una Junta de Vigilància formada per Mn. Sebastià Esteva, Mn. Antoni Bauzà i Antoni Josep Colom Casanovas²³⁰⁰.

Aquesta, arran de la Llei de Mutualitats Escolars es va transformar en una "Hermandad Escolar", que depenia del Ministeri d'Instrucció Pública i es trobava agregada al districte universitari de Barcelona²³⁰¹.

El 1920 el president era Mn. Pere A. Magraner.

9.5.6.11. Hijas de Maria

L'Associació es va crear el 1874. La seva principal activitat eren les "48 hores". Aquesta entitat religiosa el 1885 tenia 1.550 joves afiliades, distribuïdes en 50 coros de 31 al·lotes²³⁰². El 1888 tenia 1.643 joves de la localitat afiliades²³⁰³.

9.5.6.12. Adoració Nocturna

Aquesta societat es va establir a Sóller a mitjans de 1920²³⁰⁴. Tenia com a principal finalitat l'adoració a Jesús durant les hores de la nit a la pròpia esglèsia. Fou creada a Paris el 1848 i implantada a l'Estat espanyol el 1877. El

²²⁹⁹ *Estatutos de la Mutualidad Escolar "San Bartolomé" de Sóller*, Sóller, Imprenta Marqués, 1912.

²³⁰⁰ *Sóller* 30-12-1911

²³⁰¹ *Sóller* 24-12-1920

²³⁰² *Sóller* 03-10-1885

²³⁰³ *Sóller* 29-09-1888

²³⁰⁴ *Sóller* 24-07-1920

seu promotor a la Vall, fou el rector Mn. Rafel Sitjar Picornell. Seguint les disposicions eclesiàstiques el seu primer Consell Directiu va quedar format per Mn. Rafel Sitjar (director espiritual), Mn. Bartomeu Coll (vicedirector espiritual), Antoni Castañer Rullan (president), Joaquim Reynés Colom (secretari comptador), Guillem Mora Alcover (tresorer) i, com a vocals Manuel J. Derqui Derqui, Manuel Rullan Oliver, Cristòfol Magraner Morell i Cristòfol Castañer Ripoll.²³⁰⁵

9.5.6.13. Asociación de Padres de Familia de Sóller

Associació fundada l'any 1933, lligada a Acció Catòlica²³⁰⁶. Provisionalment es va establir a l'avinguda 14 d'Abril núm. 1, després passà al carrer del Bisbe Nadal. Creada per fomentar l'educació cristiana entre els joves i el dret dels pares a elegir l'educació dels seus fills.

La seva junta directiva estava integrada per Guillem Mora Alcover (president), Manuel Rullan Oliver (vicepresident), Andreu Canyellas Muntaner (secretari), Antoni Pinya Forteza (vicesecretari), Joaquim Reynés Colom (tresorer), Antoni Castanyer Rullan (comptador), Miquel Valentí Puig Ensenyat (vocal), Antoni Colom Casasnovas (vocal), Pere A. Alcover Pons (vocal) i Llorenç Mayol Castanyer (vocal)²³⁰⁷.

L'agost de 1933, va fundar una escola graduada privada a la part de darrera de Can Cremat al carrer Romaguera. Els seus professors foren Bernat Pujol

²³⁰⁵ Per més informació veure MORELL GONZÁLEZ, Josep Antoni, *L'Adoració Nocturna a Sóller*, Sóller, Secció Adoració Nocturna a Sóller, 2012.

²³⁰⁶ ARM Govern Civil, Expedients d'Associacions, lligall 1632, exp. 2391. Per a un coneixement més ampli d'aquesta associació veure l'obra monogràfica MATAS PASTOR, Joan Josep, *De la sacristia al carrer. Acción Católica Española a Mallorca (1931-1959)*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2005.

²³⁰⁷ La seva primera junta la formaven Guillem Mora Alcover (president), Manuel Rullan Oliver (vice-president), Andreu Canyellas Muntaner (secretari), Antoni Pinya Forteza (vicesecretari), Joaquim Reynés Colom (tresorer), Antoni Castanyer Rullan (comptador), Miquel Valentí Puig Ensenyat (vocal), Antoni Colom Casasnovas (vocal), Pere A. Alcover Pons (vocal) i Llorenç Mayol Castanyer (vocal). ARM. Govern Civil. Expedients d'Associacions. Lligall 1.632, exp. 2.391

Barceló (mestre), Josep Vanrell Vidal (mestre) i Guillem Colom Ferrà (escriptor). L'any 1934 va passar a ocupar unes sales al Convent.

9.5.6.14. Centro Parroquial de Mujeres de Acción Católica

Societat creada el 1933 i lligada a Acció Catòlica²³⁰⁸. La seva finalitat era incorporar els seglars a les tasques apostòliques de la jerarquia eclesiàstica, així com formar les associades en el Cristianisme, fomentar les activitats femenines religioses, familiars, culturals i influir en l'Acció Social femenina. Incorporada a la Unió Diocesana de Dones d'Acció Catòlica i, a través d'aquesta, forma part de la Confederació de dones catòliques d'Espanya. La seva implantació als municipis es va donar gràcies a la tasca del bisbe Miralles. L'entitat es dividia en dues seccions, d'adults i de joves²³⁰⁹.

La seva junta directiva estava formada per Margalida Colom (Presidenta), Margalida Magraner (vicepresidenta), Maria Castanyer Casasnovas (secretària), Maria Castanyer Oliver (vicesecretària), Paula Colom de Rullan (tresorera), Bàrbara Bauzà Mayol (vice-tresorera), Antònia Morell (vocal), Magdalena Morell (vocal), Francisca Rotger de Colom (vocal), Magdalena Estades Castanyer (vocal), Rosa Mayol Arbona (vocal).

9.5.6.15. Juventud Femenina de Acción Católica

Societat juvenil lligada a Acció Catòlica. Fundada a Sóller el 1933, la seva junta directiva la composaven Francisca Alcover Morell (presidenta), Isabel Coll Pascual (vicepresidenta), Esperança Mayol Barceló (secretària), Francisca Coll Pascual (vicesecretària), Catalina Oliver Llinàs (tresorera), Antònia Bauzà Rullan (vice-tresorera), Francisca Arbona Casasnovas (vocal), Magdalena Orell Casasnovas (vocal), Maria Rullan Colom (vocal), Isabel Mayol castanyer (vocal), Catalina Coll Arbona (vocal)²³¹⁰.

²³⁰⁸ L'entitat es dividia en dues branques, una d'homes i una de dones. A Sóller, la branca masculina es va formar durant la Guerra Civil.

²³⁰⁹ ARM Govern Civil, Expedients d'Associacions, lligall 1641, exp. 2804.

²³¹⁰ ARM Govern Civil, Expedients d'Associacions, lligall 1641, exp. 2806.

També tenien la seva seu al carrer de la Volta Piquera, núm. 2

Els seus objectius eren formar religiosa, intel·lectual i moralment les joves en els principis de la religió catòlica i capacitar-los per la futura actuació professional i corporativa. Sotmesa a la Unió Diocesana de Mallorca i forma part de la *Juventud Católica Femenina Española*.

9.5.6.16. Confraria de la Sang de l'Hospital

Germandat de penitents de Setmana Santa sorgida l'any 1921. Fou la primera entitat d'aquest tipus de Sóller.

7.4.2.6.17. Confraria de la Mare de Déu de l'Esperança

Germandat de penitents de Setmana Santa sorgida l'any 1925 a instàncies del Gremi de Teixidors.

9.6. Les fàbriques de teixits mecànics de Sóller

Per poder tenir un millor coneixement de la indústria tèxtil en aquesta època, consideram que és imprescindible analitzar individualment l'evolució de les diferents fàbriques de teixits mecànics de la localitat. Abans d'això s'ha de fer un apunt, dient que com que Sóller era una societat petita, els lligams entre les diferents empreses eren molt estrets. Sovint els empresaris eren socis de diverses fàbriques o aquestes havien nascut per l'associació de petits o mitjans centres de producció; alhora, això també provocava moltes vegades la manca d'enteniment entre els socis, i això duia com a conseqüència la separació de la societat i creació de fàbriques noves.

Les fàbriques de teixits mecànics de Sóller entre 1883 i 1936 foren:

9.6.1. La Solidez

A finals de 1883, es va inaugurar la fàbrica de *La Solidez*, en el carrer de la Romeguera, núm. 18²³¹¹, segons el plànols de l'enginyer Font, dels tallers *Nuevo Vulcano* de Barcelona²³¹². Aquesta fou la primera indústria de telers mecànics de la localitat.

Una de les novetats de la nova fàbrica, i un dels símptomes de la modernització que suposava, era que l'edifici es trobava totalment construït amb la intenció de que servís com a fàbrica, amb diferents espais dedicats a cada una de les funcions de la indústria tèxtil. A més tota la maquinària era moguda amb vapor²³¹³. Hi havia una sala de blanqueig, amb un dipòsit d'aigua, connectat per mitjà de canonades i grifons a una gran caldera de coure, on es podien bullir al mateix temps 160 paquets de cotó. A la sala de preparar, la màquina funcionava segons el sistema *Liverqus*, de Manchester, i emmidonava, secava i

²³¹¹ Els terrenys eren propietat d'Andreu Rullan, anomenats *s'Hort d'Aprop*. La instal·lació de la fàbrica va comportar l'alineació del carrer.

²³¹² *Semanario de Sóller* 15-03-1884

²³¹³ La màquina motriu, estava construïda també als tallers *Nuevo Vulcano* de Barcelona, de sistema balancí, de 15 a 20 cavalls. Aquests tallers es trobaven al port de la Ciutat Comtal, i funcionaven des de 1837. Estaven especialitzats en la construcció de maquinària a vapor i de vaixells moguts per aquesta força motriu.

plegava 3.000 “canes” en 11 hores. La sala de teixits estava sostinguda per vint columnes de ferro i 22 finestres, semblant a la Cooperativa de Mataró, per les condicions de ventilació i llum. Tenia capacitat per instal·lar-hi 126 telers, com hem dit, tots moguts a vapor. Hi havia també un despatx per a la gerència i una zona de ferreria, per poder reparar la maquinària de la fàbrica. El primer pis de la fàbrica es trobava desocupat. Pere Antoni Rullan Colom –*Moana*²³¹⁴ fou nomenat director de la fàbrica

La implantació de la maquinària a vapor va comportar l'aprenentatge, no sense dificultats, dels obrers, els quals sols sabien utilitzar telers manuals. Tots els obrers eren de Sóller.

Poc després, el 04 de març de 1884 es va constituir la societat *La Solidez S.A.*, amb un capital inicial de 250.000 ptes. El capital es va dividir en 500 accions de 500 ptes. cada una. Els principals accionistes foren Jaume Joy Castañer (que disposava de 225 accions i era el principal accionista), els comerciants Jeroni Estades Castañer i Antoni Joan Castañer Garau i el viatjant Nicolau Cortès Miró²³¹⁵. Jaume Joy fou nomenat president de l'empresa i Jordi Frontera secretari²³¹⁶. Es important ressaltar el caràcter clarament modern d'aquella nova indústria, amb la presència d'uns socis capitalistes que provenien del món comercial i que col·locaren com a director un mestre teixidor, persona entesa en teixits.

Dos anys després, el 1886, l'empresa va sol·licitar permís per prolongar la fàbrica cap al camí rural que passava pel molí de Margalida Oliver (conegut com Ca l'amo en Ramon des Molí), ja que les inundacions de l'any anterior varen afectar a la carbonera i les calderes²³¹⁷. També sol·licitaren poder conduir les aigües residuals al torrent.

Entre 1888 i 1891, fou president de l'empresa, Martí Marquès. A principis de març de 1892, la junta general d'accionistes va renovar la Junta de Govern,

---

²³¹⁴ El mestre teixidor Pere Antoni Rullan Colom l'any 1883 ja contribuïa a la Matrícula Industrial per 14 telers mecànics, encara que no tenim moltes dades de la seva activitat a les acaballes del segle XIX i començament del XX, ni sabem exactament quan es va mecanitzar. El cert és que aquesta fàbrica competeix en antiguitat amb *La Solidez*.

²³¹⁵ SERRANO / BERNAT / FORTEZA, *Sóller, principal centro tèxtil...*, pàg. 125, a.c.

²³¹⁶ *Sóller* 05-03-1887

²³¹⁷ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1886. Sign.: 35

quedant formada per Antoni Pons Gispert (president), Andreu Albertí Pizà (vicepresident), Jaume Joan Joy (secretari), Josep Morell Estades (vocal), Bernat Forteza Aguiló (vocal) i Jordi Frontera Mayol (vocal)²³¹⁸.

Poc després, Pere Antoni Rullan fou substituït per Pere J. Coll com a director de la fàbrica. Aquest va assumir també a mitjans de la dècada de 1890 la presidència de la societat.

El 1898, foren reelegits vocals per a formar la Junta de Govern Pere J. Coll Estades, Josep Morell Estades, Jordi Frontera Mayol, Gaietà Rosselló Lanuza i Jaume Valls Piña²³¹⁹. Aquest mateix any va modernitzar la màquina de vapor, venent l'antiga i comprant-ne una de més potent.

El mes de gener de 1899 la junta va nomenar Administrador de l'empresa a Jaume Joan Joy Castañer, el qual havia estat secretari de la societat²³²⁰.

L'empresa va assolir cert renom per la qualitat de les seves peces, sobretot després de que el 1888 obtingués la medalla de bronze a l'Exposició Universal de Barcelona²³²¹. Econòmicament, en la seva primera època va poder repartir guanys als seus accionistes. L'any 1886 *La Solidez* repartia un benefici de 20 ptes. per acció²³²²; 30 el 1901 i 1903²³²³; 40 ptes. l'any 1904²³²⁴; 30 ptes. el 1910²³²⁵ o 15 ptes. el 1911.

El 1904, comptava amb 95 telers mecànics, essent la més gran de la ciutat.

El 1911, foren reelegits vocals de la societat Joan Morell Coll, Gaietà Rosselló, Jaume Valls i Jaume J. Joy, i també fou elegit Andreu Albertí Pizà per cobrir la vacant del finat Damià Magraner²³²⁶. El secretari de l'empresa era Joan Morell Roses²³²⁷

---

²³¹⁸ *Sóller* 05-03-1892

²³¹⁹ *Sóller* 12-02-1898

²³²⁰ *Sóller* 28-01-1899

²³²¹ *Sóller* 17-11-1888

²³²² *Sóller* 06-03-1886

²³²³ *Sóller* 30-01-1904

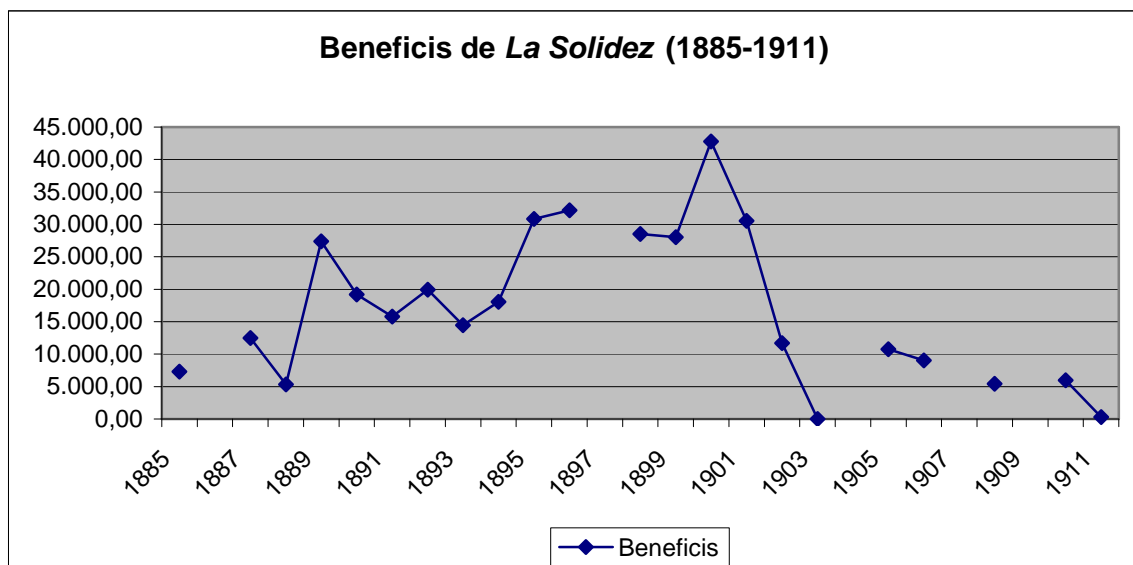
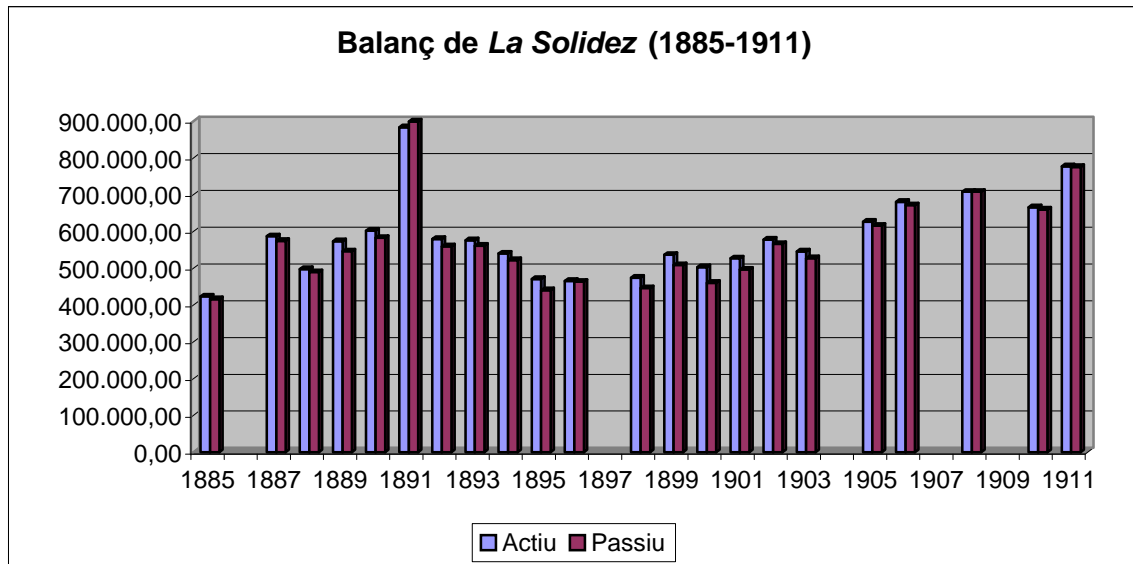
²³²⁴ *Sóller* 04-02-1905

²³²⁵ *Sóller* 26-02-1910

²³²⁶ *Sóller* 04-03-1911

²³²⁷ *Sóller* 14-02-1912

El 1924 la companyia es va dissoldre, continuant la fàbrica funcionant sota la direcció única de Jaume Joan Joy²³²⁸, el qual ja era l'administrador. La direcció d'aquesta es va mantenir fins a 1934 quan tancà a causa del crac del 1929 i els conflictes laborals.

²³²⁸ Jaume Joan Joy, industrial i polític. Fou soci fundador i major accionista de *La Solidez* fins el 1934. Fou regidor de l'Ajuntament en diverses ocasions.

9.6.2. Can Moana

El mestre teixidor Pere Antoni Rullan Colom –*Moana*²³²⁹- l'any 1883 ja contribuïa a la Matrícula Industrial per 14 telers mecànics. Aquesta fàbrica competeix en antiguitat amb *La Solidez*.

La fàbrica en un primer moment probablement es va ubicar al carrer Victòria, i va passar en el moment de la mecanització dels telers, al carrer de Pons (Can Quenc), núm. 5-7. Aquesta tenia una sortida al carrer de la Lluna.

El 1901, Pere Antoni Rullan va demanar permís a l'Ajuntament per instal·lar una caldera de vapor a la seva fàbrica de teixits, que tenia en el corral de la seva casa del carrer de la Lluna, núm. 73. Els seus veïnats protestaren al Consistori, demanant la denegació de la llicència. A pesar d'això els tècnics municipals consideraren que es reunien les condicions de seguretat exigides i li concediren el permís²³³⁰. El 1910, va instal·lar-hi un motor elèctric²³³¹.

La fàbrica tenia dos edificis, de tres plantes cada un.

El 1911, Pere A. Rullan va obtenir a Buenos Aires (Argentina) el Premí d'Honor del jurat de l'Exposició Universal celebrada en aquella ciutat pels seus productes, especialment els teixits de Dril²³³².

El 1914, després de la mort del fundador²³³³, la fàbrica quedava sota el nom de *Herederos de Pedro A. Rullan*. Es feren càrrec de la fàbrica els seus fills Pere Antoni i Marcel·lí Rullan Oliver²³³⁴.

El 17 d'octubre de 1916, Pere A. Rullan Oliver va demanar permís a l'Ajuntament per instal·lar un generador a vapor a la seva fàbrica de teixits²³³⁵.

---

²³²⁹ També s'escriu Muana o Moyana. El propietari de la fàbrica era també el director de *La Solidez*.

²³³⁰ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1900-1901. Sign.: 48

²³³¹ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1909 - 1910. Sign.: 58

²³³² *Sóller* 01-07-1911

²³³³ A la crònica publicada en el setmanari *Sóller* de la defunció de Pere Antoni Rullan Colom, s'especificava com aquest empresari tèxtil va invertir el seu capital que provenia del comerç de la taronja en la mecanització de les fàbriques. *Sóller* 03-01-1914

²³³⁴ *El Pueblo* 24-01-1914

²³³⁵ Actes Ajuntament 1916-1917. Sign.: 66

L'any 1920, la societat passà a denominar-se *Hijos de Pedro A. Rullan S. en C.*, de la qual era soci gestor Marcel·lí Rullan Oliver, i socis comanditaris Antoni Josep Colom Casasnovas, Bernat Marquès Rullan i Antoni Joy Joy²³³⁶. El capital de l'empresa era de 25.000 ptes.

Posteriorment, a finals de la dècada del anys 1920, passa a nom de *Marcelino Rullan Oliver y Pedro A. Rullan Colom, S. en C.*

9.6.3. Can Sivella / Can Queixal

La fàbrica de Can Sivella, també es producte de l'adaptació a la modernització dels telers. El mestre teixidor Andreu Albertí Pizà –*Sivella*–, l'any 1886, donà de baixa els telers manuals i d'alta 8 telers mecànics que tenia en el núm. 36 del carrer de Batach (casa coneguda com Can Queixal). El 1893 es creà la societat *Andrés Albertí y Cía.*, amb la incorporació del teixidor Miguel Arbona Colom –*Queixal*–.

El 1904, la fàbrica es va ubicar a un immoble llogat en el carrer de Pau Noguera núm. 60-62.

L'any 1912, l'empresa passà a mans de Miquel Arbona Rullan (fill de Miquel Arbona Colom) per fallida d'Andreu Albertí, i aquest va donar d'alta els seus telers mecànics a la casa de Can Queixal.

El 1919, s'incorporà el soci Bartomeu Alou Servera, viatjant, i l'empresa passà a anomenar-se *Arbona y Alou, S. en C*²³³⁷. El primer s'encarregava de la fabricació i el segon de la comptabilitat i la gestió comercial²³³⁸. Els seu capital social era de 10.000 ptes. Després d'això es varen donar de baixa els telers de Can Queixal, venent-los a la nova societat i retornant a l'edifici del carrer de Pau Noguera.

Quan va morir Bartomeu Alou, el 1926, la fàbrica retornà a Miquel Arbona Rullan i es mantingué sota el control de la família Arbona.

²³³⁶ *Sóller* 20-11-1920

²³³⁷ *Sóller* 04-01-1919

²³³⁸ SERRANO / BERNAT / FORTEZA, *Sóller, principal centro téxtil...*, pàg. 121, a.c.

9.6.4. Can Baltasar

El 1885 es va parcel·lar la finca de Can Baltasar, entre els carrer del Cementeri i de Pastor, propietat de Baltasar Marquès. D'aquesta parcel·lació sorgiren tres carrers: del Sol, La Palma i de la Creu. Un dels fills del propietari de la finca, el mestre teixidor Josep Marquès Mayol –*Baltasar*²³³⁹, va construir l'any 1886 una fàbrica de teixits a un solar entre el carrer de la Creu i de Pastor. Va donar de baixa de la Matrícula Industrial els dos telers manuals que li quedaven i va donar d'alta 12 telers mecànics, arribant a tenir-ne 15 dos anys després. La fàbrica estava ubicada en el carrer de Pastor núm. 20.

El seu germà Ramon Marquès, qui havia emigrat a Puerto Rico amb ell, fou soci de l'empresa.

L'any 1893, Josep Marqués va vendre les seves màquines a la recentment constituïda societat *Frontera, Forteza y Cía*.

9.6.5. Cas Pastor

Cas Pastor és un altre exemple de la reconversió dels teixidors manuals en fabricants amb telers mecànics. El 28 de setembre de 1885, Damià Enseñat Mayol va demanar permís per fer una paret per a la fàbrica. L'any 1888, Damià Enseñat donà de baixa els darrers telers manuals que li restaven i d'alta cinc telers mecànics.

Posteriorment, el 20 de maig de 1890, va demanar permís per instal·lar una caldera de vapor²³⁴⁰.

No fou fins el 20 de setembre de 1900, quan es forma l'empresa *Enseñat Hermanos*, amb l'aportació de capital familiar que provenia del comerç. Els socis fundadors eren els germans Pere Antoni, Josep, Damià i Francesc Enseñat Mayol.

²³³⁹ Josep Marquès Mayol –*Baltasar*– va emigrar a Puerto Rico, juntament amb el seu germà Ramon, el 1865 i retornà a Sóller a finals del decenni de 1870. Va muntar un petit taller de teixits amb telers a mà i el 1886 els va substituir per telers mecànics.

²³⁴⁰ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1889-1891. Sign.: 39

El 1912, aquesta societat demanà permís a l'Ajuntament per instal·lar un motor elèctric i poder incorporar una màquina de vapor a la seva fàbrica de teixits del carrer de Pastor²³⁴¹.

El 1917, els veïnats de la fàbrica denunciaren a l'Ajuntament, que aquesta tenia males condicions d'higiene, salubritat i seguretat i que no gaudia dels permisos corresponents. Al·legaren que no havien protestat abans perquè havien començat amb una petita quantitat de telers que fa 5 o 6 anys havien augmentat considerablement. El Consistori acordà passar la sol·licitud a la Junta de Sanitat. Aquesta informà que la fàbrica *Enseñat Hermanos* reunia totes les mesures de seguretat i higiene. La qüestió també va passar per la Comissió d'Obres que també desestimà la denuncia perquè sí que estava inscrita al registre²³⁴².

El 1918, va morir un dels socis, el batle Francesc Enseñat Mayol, del Partit Maurista²³⁴³. El 1919, l'empresa passà a denominar-se *Enseñat Hermanos y Cía.*, per la incorporació d'Amadeu Alós, gendre del difunt Francesc Enseñat²³⁴⁴.

El 1922, es va dissoldre la societat i va continuar sota la raó social de *José Enseñat Mayo*²³⁴⁵. L'any 1934 hagué de tancar les portes a conseqüència del crac del 1929, i no reobrí fins el 1939, amb el nom de *Pons y Cía, S. en C.*

El 1934, tenia 129 obrers que treballaven a la seva fàbrica²³⁴⁶.

Ubicada en el carrer Pastor núm. 14, es tractava d'una fàbrica petita, que va aprofitar l'estructura anterior, ocupant solament la planta baixa.

9.6.6. Can Bac

L'origen d'aquesta fàbrica el trobam en la reconversió de les botigues de teixidor, entorn al llinatge Morell –*Bac*- de la barriada de Cals Panerers²³⁴⁷.

²³⁴¹ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1912 - 1913. Sign.: 61

²³⁴² AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1917. Sign.: 67

²³⁴³ *Sóller* 28-09-1918

²³⁴⁴ SERRANO / BERNAT / FORTEZA, *Sóller, principal centro tèxtil...*, pàg. 124, a.c.

²³⁴⁵ *Sóller* 13-01-1923

²³⁴⁶ AZPIROZ, Luis, *La economía balear en la era de Franco. La autarquía (1939-1949)*, Palma, Edicions La Lucerna, 2003.

El 22 d'agost de 1891, Josep Morell Estades va decidir tancar la fàbrica de teixits manuals que tenia en el seu domicili del núm. 26 del carrer de l'Alqueria del Comte i muntar, juntament amb el seu fill Joan Morell Coll, una fàbrica moguda a vapor a la seva finca de Can Pi, en el carrer de les Rentadores núm. 3²³⁴⁸.

El setembre de 1894, a la fàbrica de *José Morell e Hijos*, es varen instal·lar els fils i la maquinària per tenir enllumenat elèctric, aprofitant com a força motriu la màquina de vapor de la fàbrica. La instal·lació la va dur a terme la casa Hermann Schilling²³⁴⁹. A finals de segle la raó social girava entorn de la societat *Juan Morell*.

L'any 1904, la fàbrica emprava 54 telers, que augmentaren a 57 l'any següent. Arran de la defunció del propietari Joan Morell, a la grip del 1918, la vídua Catalina Estartús es va fer càrrec de la fàbrica, canviant el nom pel de *Viuda de Juan Morell*.

La viuda de Joan Morell Coll, Catalina Estartús Guardiola, el 1919 va cedir la propietat de la fàbrica a la societat *Mayol, Frontera y Cía. S. en C., sucesores de Juan Morell*²³⁵⁰. Eren socis gestors i col·lectius Damià Mayol Alcover i Guillem Frontera Magraner i comanditaris Catalina Estartús Guardiola i Joan Puig Rullan²³⁵¹. El capital invertit estava estipulat en 75.000 pessetes²³⁵².

El 1919, es registrà la societat *Mayol, Frontera y Cía., sucesores de Juan Morell*.

L'any 1920, la fàbrica arribà a moure 70 màquines, el màxim de telers de la fàbrica. Cinc anys després, l'empresa va fer una ampliació de capital.

---

²³⁴⁷ Per un coneixement més profund d'aquesta fàbrica veure l'article QUETGLAS CIFRE, Antoni / PÉREZ PASTOR, Plàcid, *Aproximació a la història industrial de Sóller: l'arxiu de la fàbrica de Can Bac*, dins I Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2007.

²³⁴⁸ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1891-1892. Sign.: 40

²³⁴⁹ *Sóller* 22-09-1894

²³⁵⁰ Constituïda el 21 de desembre de 1918.

²³⁵¹ *Sóller* 04-01-1919

²³⁵² SERRANO / BERNAT / FORTEZA, *Sóller, principal centro tèxtil...*, pàg. 124, a.c.

El 1931, la societat es va dissoldre i es tornà a fundar amb el nom de *Frontera y Puig, sobrinos de Juan Morell, S. en C.* Els socis eren únicament Guillem Frontera Magraner i Josep M^a. Puig Morell.

Pel que fa al personal de la fàbrica, sabem que el 1926 treballaven 60 persones; 13 homes majors de 16 anys²³⁵³, un menor²³⁵⁴, 43 dones majors de 16 anys²³⁵⁵ i 3 menors²³⁵⁶. L'any 1932, dels 63 obrers que tenia l'empresa, 47 eren dones i 16 homes; aquest any, el nombre de telers es va reduir fins als 48²³⁵⁷.

El complex fabril comptava amb cinc edificacions, que tenien entre una i tres plantes. La superfície total construïda era de 1.120'64 m².

9.6.7. Ca les Ànimes

El 28 de novembre de 1891, el gerent de la societat en comandita *Albertí, Frontera y Cía.* (Ca les Ànimes) Jordi Frontera Mayol, demanà permís per instal·lar una maquina de vapor amb la seva caldera per a la fabricació de teixits mecànics²³⁵⁸.

Així, la fàbrica de teixits denominada *La Industrial Sollerense*, va començar a funcionar l'any 1892 sota la raó social *Albertí, Frontera y Cía.*, que declarà cinc telers mecànics a la Matrícula Industrial. Els socis fundadors foren Gabriel

²³⁵³ Aquests eren: Joaquim Joy, Onofre Reynés, Bartomeu Mora, Alfons R. Canals, Pere Estades, Antoni Colom, Josep Verd, Bartomeu Morell, Josep Frontera, Damià Pizà, Joan Riutort, Joan Munar i Antoni Morell.

²³⁵⁴ Bartomeu Marroig.

²³⁵⁵ Aquestes eren: Catalina Morell, Maria Arbona, Maria Enseñat, Jerònima Vich, Antònia Morell, Paula Arbona, Catalina Rullan, Catalina Oliver, Maria Martí, Francisca Marroig, Maria Pons, Catalina Puig, Magdalena Coll, Rosa Oliver, Maria Pons, Maria Morell, Margalida Tomàs, Maria Bernat, Catalina Florit, Antònia Sampol, Joana Mora, Coloma Cifre, Maria Ponset, Maria Pons Mayol, Maria Palou, Margalida Bernat, Jerònima Joy, Catalina Coll, Magdalena Vanrell, Margalida Vanrell, Maria Vanrell, Maria Escalas, Margalida Coll, Catalina Pons, Maria Garau, Maria Pons, Catalina Cañellas, Antònia Enseñat, Catalina Coll, Rosa Bernat, Catalina Enseñat, Leonor Vives i Catalina Oliver.

²³⁵⁶ Eren Antònia Pizà, Isabel Fuster i Antònia Oliver.

²³⁵⁷ SERRANO ESPASES, "Del teler manual...", pàg. 128, a.c.

²³⁵⁸ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1891-1892. Sign.: 40

Albertí Pons, Jordi Frontera Mayol, Josep Pizà Vicens i Josep Magraner Ferrà. El seu capital social fou de 40.000 ptes²³⁵⁹.

Dos anys després va instal·lar annexa a l'edifici de la fàbrica uns banys calents públics, el preu per un bany sol era de 4 rals i 9 banys costaven 32 rals²³⁶⁰.

A finals de 1898 el gerent de Ca les Ànimes, Jordi Frontera Mayol, demanà permís per ampliar la fàbrica fins al pont²³⁶¹. Aquest mateix any va morir Gabriel Albertí un dels accionistes principals i la raó social passà a denominar-se *Frontera y Cía.*²³⁶²

El 13 de febrer de l'any 1901, a causa d'una ampliació de capital i l'entrada de nous socis, passà a dir-se *Frontera, Mayol, Cortés y Cía*²³⁶³.

L'empresa va sofrir diverses ampliacions de capital amb l'entrada i sortida de socis²³⁶⁴. Així, la raó social també va canviar diverses vegades: *Mayol, Cortés y Cía.* (1908)²³⁶⁵ i *Mayol y Cía.* (1923)²³⁶⁶.

El 1919, la societat *Mayol, Cortés y Cía.* va demanar permís per instal·lar un motor de gas pobre a la seva fàbrica de teixits al carrer de Ca les Ànimes²³⁶⁷

L'edifici que va acollir la fàbrica no era de nova planta, sinó una petita botiga de teixidor que va anar ampliant-se a mesura que les necessitats de la indústria ho van requerir. La part més antiga de la fàbrica era anterior a 1890, la mecanització dels telers va comportar la primera fase d'ampliació (entre 1890 i

²³⁵⁹ SERRANO / BERNAT / FORTEZA, *Sóller, principal centro tèxtil...*, pàg. 122, a.c.

²³⁶⁰ *Sóller* 07-10-1893

²³⁶¹ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1898-1899. Sign.: 46

²³⁶² *Sóller* 31-12-1898

²³⁶³ Això va comportar una nova composició de la societat, formada per Jordi Frontera Mayol (que aportava 45.000 ptes.), Jaume A. Mayol Arbona (que aportava 30.000 ptes.), Nicolau Cortés Mayol (que aportava 25.000 ptes.) i Josep Magraner Ferrà (que aportava 10.000 ptes.).

²³⁶⁴ El 1905, per la mort de Jordi Frontera Mayol, els seus hereus es retiraren de la societat amb un líquid de 45.000 ptes..

²³⁶⁵ Quedaren com a socis Jaume A. Mayol Arbona, Nicolau Cortés Mayol i Josep Magraner Ferrà, descendint el capital social a les 65.000 ptes. L'any 1916, després de la mort del soci Josep Magraner, va quedar com a sòcia comanditària, la seva vídua Joana Maria Rullan.

²³⁶⁶ Els socis gestors d'aquesta eren Joan Mayol Serra i Francesc Mayol Trias. *Sóller* 05-01-1923. El 1925 s'incorporaren nous socis, com J. Castañer, Joana Maria Rullan, Nicolau Cortés, Jaume A. Busquets, Bartomeu Castañer, Mª Magdalena Castañer i N. Sastre Miró. El seu capital social era de 149.000 ptes.

²³⁶⁷ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1919-1920. Sign.: 70

1892); i entre 1938 i 1940 es construïren nous edificis annexes. La fàbrica comptava, doncs, amb tres edificis adossats l'un a l'altre. L'edifici principal tenia tres plantes, els altres en tenien dues i una respectivament.

Tenim algunes dades de la seva producció durant els decennis de 1910-1920.

Aquesta va seguir la següent evolució:

Any	Producció (en peces)
1910	13.264
1911	13.149
1912	14.386
1913	14.495
1916	15.590
1923	13.631
1924	11.567

9.6.8. Ca na Beta /Can Pizà

Cal cercar els inicis de la fàbrica de Ca Na Beta l'any 1893, amb la creació de la societat *Lanuza y Cía.*, formada pels socis Miquel Lanuza Rosselló (comerciant i gerent), Montserrat Morey Mayol (moliner) i Jaume Frau Torres (teixidor), que va construir un edifici de nova planta al carrer d'Isabel II, núm. 67.

Sembla que la fàbrica estava associada a una altra, que estava a nom de Leopoldo Sánchez Moreno i es trobava al carrer d'Isabel II, núm. 76. D'aquesta sabem que es va donar d'alta el set de juny de 1901 i de baixa el 1904. Tributava 16 telers mecànics²³⁶⁸.

La societat es va dissoldre a principis de 1897, fent-se càrrec de la fàbrica Miquel Lanuza.

Aquesta indústria va néixer ja com una fàbrica de telers mecànics, però només restà en funcionament fins el 1904. Entre 1905 i 1910, la fàbrica no va funcionar.

²³⁶⁸ AMS. Secció 19: Tributació. Matrícules industrials i de comerç 1901-1910. Sign.: 3929.

Vers l'any 1910, l'industrial Joan Pizà Castanyer es va separar de la fàbrica de Can Padaçot, va comprar l'edifici i la maquinària que hi havia a Ca Na Beta, i va muntar una nova empresa. Aquell any també va demanar permís a l'Ajuntament per instal·lar una màquina de vapor per a la seva fàbrica de teixits a la finca de Can Gil del carrer Isabel II²³⁶⁹.

El 21 de novembre de 1916, la societat es va canviar la raó social, passant a denominar-se *Hijos de Juan Pizá Castañer S.A.*, la qual tenia un capital social de 350.000 ptes. Els socis eren Joan Pizà Arbona, Miquel Pizà Arbona, Francisca Pizà Jaquotot, Josep Pizà Ferrer i Joan Pizà Jaquotot.

El 1933, va demanar permís per construir una xemeneia de formigó de 18 m²³⁷⁰.

La indústria es va mantenir en el si de la família Pizà fins el 1981 quan la fàbrica va cessar l'activitat.

La fàbrica era una de les més grans de la ciutat. Comptava amb un conjunt de sis edificis i ocupava un total del 1.533'4014 m². N'hi havia que tenien dues plantes i d'altres sols en tenien una²³⁷¹.

9.6.9. Can Padaçot

Aquesta fàbrica, com bona part de les fàbriques de Sóller, deriva de la reconversió dels mestres teixidors que operaven amb telers manuals (de llançadora o volant). La fàbrica es va muntar el 1893, després que l'industrial Josep Marquès

El 1893 es va constituir la societat *Frontera, Forteza y Cía.*, que tenia com a socis fundadors els teixidors Sebastià Alcover Arbona, Bartomeu Frontera Bauzà, Joan Pizà Castañer i Antoni Forteza Forteza. El seu capital inicial fou de 20.000 ptes. La nova empresa va comprar els telers i l'edifici del fabricant Josep Marqués Mayol.

La societat va sofrir variacions, derivades de la separació i/o l'entrada de nous socis i fou l'embrió de les fàbriques de Can Pizà i Can Pelut.

²³⁶⁹ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1910 - 1911. Sign.: 59

²³⁷⁰ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1933 Sign.: 82

²³⁷¹ SERRANO / BERNAT / FORTEZA, *Sóller, principal centro téxtil...*, pàg. 124, a.c.

A finals de 1896, la societat va demanar permís per instal·lar una màquina de vapor per a la fabricació de teixits mecànics al nou edifici que estaven construint²³⁷². El 1897, la societat va passar a denominar-se *Pizá, Forteza y Cía.*, per la mort de Bartomeu Frontera i la introducció de nous socis²³⁷³; i la indústria de teixits mecànics es traslladà a un edifici de nova planta situat en el carrer del Capità Angelats núm. 12. Aquest estava compost per dos cossos, un de 253 m² i l'altre 50 m². A la planta baixa del primer es trobaven els telers i les màquines d'ordir, plegar i demés accessoris; i, a la planta superior es trobava el despatx i el magatzem de les peces. En el segon edifici es trobava la màquina de vapor, la caldera, les tines i les piles per el rentat i el blanqueig. Estava dotada de llum elèctrica²³⁷⁴.

Durant els primers decennis del segle XX la societat va sofrir diverses modificacions, així l'any 1904 passà a dir-se *Alcover y Cía.* L'any 1908, per la sortida del soci Antoni Forteza i la incorporació de nous socis, l'empresa va passar a denominar-se *Pizá, Alcover y Cía.*; el capital social era de 10.000 ptes.

El 1916 els veïnats de la fàbrica es varen queixar al batle dels fums que desprenia la xemeneia, que obligava a tenir les finestres tancades durant les hores d'activitat de la fàbrica. La causa era el combustible de mala qualitat que empraven²³⁷⁵.

---

²³⁷² AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1896-1897. Sign.: 44

²³⁷³ La viuda de Bartomeu Frontera, Margalida Pizà Mayol i els seus fills.

²³⁷⁴ *Sóller* 23-10-1897

²³⁷⁵ *El Pueblo* 22-04-1916

A partir del 1922 la fàbrica va funcionar sota la raó social de *Vicente Alcover Colom*, gestionada pels fills de Sebastià Alcover, Vicens²³⁷⁶, Antoni i Sebastià Alcover Colom.

9.6.10. Fàbrica de Sebastià Pizà Castañer

La seva fàbrica fou també producte de la reconversió industrial. Sebastià Pizà era un mestre teixidor que ja tributava 4 telers manuals el 1879 a la seva casa del carrer de la Rosa, núm. 8.

El 8 de febrer de 1895, va donar d'alta dos telers mecànics. El març del mateix any es va produir un incendi a la seva fàbrica de teixits. Aquest va afectar principalment als porxos, que servien de dipòsit i magatzem del cotó sense filar²³⁷⁷.

El 1911, els veïnats del carrer de la Rosa varen presentar una sol·licitud a l'Ajuntament per obligar la fàbrica de teixits mecànics de Sebastià Pizà Castañer a augmentar les mesures de seguretat o traslladar-la a un altre lloc, després d'un incendi ocorregut recentment²³⁷⁸. L'inspector provincial de treball va visitar la fàbrica i va dictaminar que podia continuar funcionant.

El 1913 va donar de baixa els seus telers i els va vendre a Juan Pizá Castañer, de la fàbrica de Can Pizà.

9.6.11. Sa Fàbrica Nova

Aquesta fàbrica es va donar d'alta el 1921, sota la raó social de *Rullan y Mayol, S. en C.* Formaven aquesta nova companyia Manuel Rullan Oliver i Damià Mayol Alcover –*Serraguet*– com a socis col·lectius i Catalina Estartús Guardiola

---

²³⁷⁶ Vicens Alcover Colom es va fer càrrec de la fàbrica de Can Padaçot el 1922 fins a la seva mort el juliol de 1956. De la seva tasca com a industrial, podem destacar la seva intervenció per potenciar la producció durant la guerra civil espanyola per cobrir les necessitats de l'exèrcit nacional i ser soci fundador de l'empresa *Unión Textil*. Fou també membre del consell local del Crèdit Balear, del consell de l'entitat Mare Nostrum, de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació i fundador de l'empresa Inversiones Turísticas S.A., per a la construcció d'hotels. Fou regidor de l'Ajuntament de Sóller durant el govern del general Berenguer.

²³⁷⁷ Sóller 02-03-1895

²³⁷⁸ Sóller 16-09-1911

com a sòcia comanditària. La nova societat va adquirir l'edifici on va estar instal·lada la central elèctrica²³⁷⁹.

La societat es va mantenir fins els anys quaranta quan va passar a mans de *Textil Mallorquina S.A.*, que va arrendar l'edifici i les màquines a la societat *Oliver, Bauzá y Cía, S. L.*

Es tractava d'una construcció de nova planta, al camí de Cas Jurat, que tenia quatre naus, cada una destinada a una funció específica (oficines, producció, tintoreria, motors i magatzems). La superfície total construïda era de 725'94 m².

9.6.12. Can Pelut

Fàbrica construïda el 1924 per la societat *Bartolomé Frontera Pizá y Cía, S. en C.*, quan el titular, Bartomeu Frontera, se separa de la fàbrica de Can Padaçot (*Pizá, Alcover y Cía.*). La fàbrica es va instal·lar a la finca de Can Tes, al carrer de la Rectoria²³⁸⁰. La construcció d'aquesta fàbrica va tenir molts de problemes. Ja el 1922, quan el seu propietari Bartomeu Frontera Pizà va demanar permís a l'Ajuntament per construir-la l'enginyer municipal Pere Garau va emetre un informe contrari a aquesta construcció²³⁸¹.

Segons el projecte l'edifici havia de tenir dos cossos, un destinat a la fabricació de teixits i sala de màquines i l'altre dedicat a la caldera i la tintoreria. Es muntarien uns 38 telers, més dues màquines ordidores i 3 de rodeteres²³⁸².

Malgrat això, es va construir la fàbrica de teixits sense el permís municipal. Això va comportar un nou informe de l'enginyer i les reclamacions dels veïnats contra la fàbrica. L'Ajuntament va decidir aturar les obres però el governador civil revocà la decisió de l'Ajuntament i concedí el permís per a construir la fàbrica²³⁸³.

Comptava, en el moment de la seva creació, amb tres edificis i 38 telers. Només funcionà fins l'any 1932. Les causes d'això segurament foren les derivades de la crisi econòmica de l'any 1929: la saturació dels mercats, les

²³⁷⁹ Sóller 26-11-1921

²³⁸⁰ Sóller 23-08-1924

²³⁸¹ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1922. Sign.: 74

²³⁸² AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1922. Sign.: 74

²³⁸³ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1923 Sign.: 75

dificultats d'exportació, els problemes laborals i la pujada del preu del cotó. També segurament la malaltia del propietari va afavorir el tancament, va morir el 31 d'agost de 1932.

El conjunt de la fàbrica va arribar a tenir tres edificis adossats, que eren destinats a usos diferents de la pròpia indústria.

9.6.13. Riera, Rosendo y Cía.

D'aquesta fàbrica en tenim molt poques dades, ja que pràcticament no va tenir continuïtat. Sembla que es va donar d'alta el tres de setembre de 1902 i es va donar de baixa el quatre d'agost de 1903.

La fàbrica estava ubicada al carrer de la Creu, núm. 5 i comptava amb 12 telers mecànics.

9.6.14. Fàbrica de Mateu Colom Rullan

El mes d'octubre de 1912 es va instal·lar al carrer de Santa Teresa, núm. 18 una nova fàbrica de teixits, especialitzada en teixits de cotó. El seu propietari era Mateu Colom Rullan, que va conferir els poders generals als seus fills Pere Joan i Lluís Colom Canals²³⁸⁴. Sembla que el local era molt petit i devia tenir pocs telers. A principis de 1913, Mateu Colom s'associà amb altres inversors i varen construir una fàbrica de nova planta a Bunyola, traslladant la maquinària de Sóller cap aquell poble.

9.6.15. Fàbrica de Cayetano Aguiló Forteza

El comerciant Cayetano Aguiló, va muntar un petit taller, més que una fàbrica, amb un teler mecànic amb cintes. Aquest es va ubicar el 1925 al carrer de la Lluna, núm. 5, passant posteriorment al carrer de Palou.

Va tancar les seves portes el 1931.

---

²³⁸⁴ Sóller 27-10-1912

9.6.16. Els projectes de fàbriques no realitzats

Tenim notícies dels intents de posar en funcionament, dues fàbriques de teixits mecànics més, a part de les anteriorment citades. Aquestes, però sembla que no es varen arribar a posar en marxa. Així sabem que el 1887, el mestre teixidor Damià Morell Muntaner²³⁸⁵ va presentar un projecte per construir un edifici destinat a fàbrica de teixits mecànics, la qual es trobaria al costat de la placeta del Convent²³⁸⁶.

També documentam que el 26 de març de 1892, Miquel Ferrer Bassó va presentar una instància per instal·lar una màquina de vapor amb la seva caldera per a la fabricació de teixits mecànics a la casa propietat de Guillem Colom, al carrer de la Victòria²³⁸⁷. El projecte d'instal·lació de la fàbrica va tenir l'oposició dels veïnats del carrer, Jordi Trias Morey i Maties Oliver Mesquida. Aquests varen enviar un carta al governador provincial perquè es dirigís a l'Ajuntament per impedir la seva instal·lació. El governador es va implicar en el cas i va demanar informes al Consistori. L'Ajuntament contestà que per donar el permís d'instal·lació de la màquina de vapor és va regir per les ordenances de la ciutat de Palma, ja que les de Sóller no regulaven encara la instal·lació de màquines de vapor i que s'estudiaria el cas per no perjudicar a cap part. L'Ajuntament acordà designar algú per anar a revisar la caldera de vapor que ja tenia instal·lada²³⁸⁸. Posteriorment el governador va ordenar que les disposicions que s'havien de prendre havien d'estar subordinades a la inspecció de l'arquitecte provincial i que la caldera no podria funcionar fins que no es tinguessin tots els permisos necessaris²³⁸⁹. Sembla que finalment no es va arribar a muntar.

---

²³⁸⁵ Damià Morell Muntaner, nat el 1833 i resident al carrer de Sant Jaume, núm. 34, ja tributava per 29 telers de llançadora el 1879. El 1880 va donar-ne 20 de baixa, quedant sols amb 9, passant a 7 el 1883. El 1886 va donar de baixa tots els seus telers.

²³⁸⁶ *Sóller* 26-03-1887

²³⁸⁷ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1891-1892. Sign.: 40

²³⁸⁸ AMS. Secció 1: Actes Ajuntament 1892-1893. Sign.: 41

²³⁸⁹ *Sóller* 28-04-1893

9.6.17. Les fàbriques de capital solleric fora de la localitat

Les fàbriques de teixits mecànic fora de Sóller que es construïen amb capital solleric foren:

- Fàbrica de Bunyola²³⁹⁰: El mes de febrer de 1913, es va constituir la societat *Colom, Rullan y Cía.* que tenia com a objecte la fabricació i compra-venta de teixits. Aquesta societat estava formada per Mateu Colom Rullan, Pere A. Rullan Frau i Lluís Colom Canals. La nova societat va decidir construir l'edifici per a la seva fàbrica a Bunyola, en uns terrenys molt pròxims a l'estació del ferrocarril. Mentre es construïa la fàbrica l'empresa va continuar la fabricació de drils a la fàbrica que el soci Mateu Colom va muntar al carrer de Santa Teresa pocs mesos abans²³⁹¹. A pesar de la coincidència de noms i llinatges, caps d'aquests socis no va pertànyer a la societat *Pedro A. Rullan. Fabricante de Driles* (Can Moana) i no tenia cap relació amb aquesta²³⁹². El juny de 1914, va explotar la caldera d'aquesta fàbrica, quedant ferits els operaris sollerics Pere Joan Colom Canals (de 29 anys i majordom de la fàbrica) i Francesc Forteza Forteza (de 22 anys, muntador de la caldera)²³⁹³.

- Fàbrica al Pont d'Inca: El 1923, es va constituir la societat mercantil dedicada a la fabricació de teixits tipus dril de cotó, aquesta girava amb la raó social de *Pedro Antonio Rullan S. en C.*, estava formada pels socis comanditaris Miquel Casasnovas Castañer, Antoni Arbona Vicens, Bartomeu Arbona Vicens i Jacint Arbona Vicens, i com a soci gestor Pere A. Rullan Oliver²³⁹⁴.

- Fàbrica al raval de Santa Catalina: Després de la dissolució de la societat *Enseñat Hermanos* (Cas Pastor), un dels socis, Amadeu Alós Millan, va muntar

---

²³⁹⁰ Cal destacar el projecte de recerca en curs realitzat per Bàrbara Suau, Caterina Garcias i Francisca Canals per rescatar la història d'aquesta fàbrica i sobretot la memòria de les persones que treballaren allí. Veure revista *Es Castelllet*, nº 53, juliol-agost 2011.

²³⁹¹ *Sóller* 15-02-1913

²³⁹² *Sóller* 22-02-1913

²³⁹³ *El Pueblo* 27-06-1914

²³⁹⁴ *Sóller* 25-08-1923

el 1923, una nova fàbrica de teixits de cotó al carrer de Murillo, al Raval de Santa Catalina de Palma.

9.7. Relació d'emigrants de Sóller²³⁹⁵

Aquest llistat d'emigrants s'ha confeccionat a partir del buidatge de diverses fonts bibliogràfiques, d'hemeroteca i d'arxiu:

- Fonts bibliogràfiques. Es tracta de publicacions que fan referència al tema de l'emigració i en els casos de Cifre, Samarria i Garcias presenten un recull dels emigrants mallorquins a Puerto Rico i Argentina:

CIFRE DE LOUBRIEL, Estela, *La formación del pueblo puertorriqueño. La contribución de los catalanes, balearicos y valencianos*, San Juan, Instituto de Cultura Puertorriqueña, 1970.

CUBANO IGUINA, Astrid, *Un puente entre Mallorca y Puerto Rico: la emigración de Sóller (1830-1930)*, Colombres (Asturias), Colección "cruzar el charco", Fundación Archivos Indianos, 1993.

DIAZ HERNANDEZ, Luís Edgardo, *Castañer, una familia cafetera en Puerto Rico (1860-1930)*, Ponce (Puerto Rico), Academia de la Artes, Historia y Arqueología de Puerto Rico, 1982.

GARCIA MOLL, Jose, *Guía de balearicos residentes en la República Argentina*, 1918.

GARCIA MOLL, Jose, *Guía de balearicos residentes en la República Argentina*, 1929.

SAMARRIA, Tomás, *Lealtad y nacionalidad. Catálogo de catalanes, valencianos y balearicos residentes en Puerto Rico tras el cambio de soberanía de 1898*, San Juan (Puerto Rico), PR Books, 1999.

VICENS CASTANYER, Antoni, *Sollerics a França (1870-1940). Passions i Quimeres*, Palma, El Tall, 1993.

- Publicacions periòdiques. Principalment del setmanari *Sóller*, en les seccions *Notas de Sociedad* i *Necrologicas*. També s'han utilitzat altra premsa local com *Heraldo de Sóller*, *La Voz de Sóller* i *El Pueblo*.

- Fonts documentals. Provenen del buidatge de documentació que prové de l'Arxiu del Regne de Mallorca (Secció Govern Civil. Passaports 1917-1937) i de l'Arxiu Municipal de Sóller (Secció 12.1 Padrons de veïns. Habitants i censos electorals/ Secció 15.2 Quintes/ Secció 15.3 Varis).

En aquest quadre la informació es divideix en 12 camps:

Referència documental: on s'ha localitzat la presència a fora de l'emigrant

Llinatges i nom de l'emigrant

Sexe

Any de naixement

---

²³⁹⁵ Veure cd annex

Lloc de naixement**Illeta on residia a Sóller****Carrer on residia a Sóller****Ciutat** (la ciutat o ciutat on va viure l'emigrant)**País****Data** (la data/es en la qual l'emigrant es trobava en un determinat lloc)**Professió** (la professió/ns en les quals es va dedicar l'emigrant),**Estat Civil** (si estava solter o casat, i el nom de la parella),**Edat****Altres Dades** (dates d'interès sobre l'emigrant, implicació en la societat, càrrecs polítics, etc.).

Aquest llistat es molt probable que sigui incomplet, però a pesar d'això és una mostra representativa de les persones que varen emigrar de Sóller entre 1830 i 1936.

9.8. Relació d'emigrants de Fornalutx²³⁹⁶

Aquest llistat d'emigrants s'ha confeccionat a partir del buidatge de diverses fonts bibliogràfiques, d'hemeroteca i d'arxiu:

- Fonts bibliogràfiques. Es tracta de publicacions que fan referència al tema de l'emigració i en els casos de Cifre, Samarria i Garcias presenten un recull dels emigrants mallorquins a Puerto Rico i Argentina:

CIFRE DE LOUBRIEL, Estela, *La formación del pueblo puertorriqueño. La contribución de los catalanes, balearicos y valencianos*, San Juan, Instituto de Cultura Puertorriqueña, 1970.

CUBANO IGUINA, Astrid, *Un puente entre Mallorca y Puerto Rico: la emigración de Sóller (1830-1930)*, Colombres (Asturias), Colección "cruzar el charco", Fundación Archivos Indianos, 1993.

DIAZ HERNANDEZ, Luís Edgardo, *Castañer, una familia cafetera en Puerto Rico (1860-1930)*, Ponce (Puerto Rico), Academia de la Artes, Historia y Arqueología de Puerto Rico, 1982.

GARCIAS MOLL, Jose, *Guía de balearicos residentes en la República Argentina*, 1918.

GARCIAS MOLL, Jose, *Guía de balearicos residentes en la República Argentina*, 1929.

SAMARRIA, Tomás, *Lealtad y nacionalidad. Catálogo de catalanes, valencianos y balears residentes en Puerto Rico tras el cambio de soberanía de 1898*, San Juan (Puerto Rico), PR Books, 1999.

- Publicacions periòdiques. Principalment del setmanari *Sóller*, en les seccions *Notas de Sociedad* i *Necrológicas*. També s'han utilitzat altra premsa local com *La Voz de Sóller* i *El Pueblo*.

- Fonts documentals. Provenen del buidatge de documentació que prové de l'Arxiu del Regne de Mallorca (Secció Govern Civil. Passaports 1917-1937) i de l'Arxiu Municipal de Fornalutx (Padrons de Població i Permisos per emigrar).

En aquest quadre la informació es divideix en 8 grups:

Referència documental: on s'ha localitzat la presència a fora de l'emigrant

Llinatges i nom de l'emigrant

Sexe

Any de naixement

Lloc de naixement

Ciutat (la ciutat o ciutat on va viure l'emigrant)

²³⁹⁶ Veure cd annex

País

Data (la data/es en la qual l'emigrant es trobava en un determinat lloc),

Professió (la professió/ns en les quals es va dedicar l'emigrant)

Estat Civil (si estava solter o casat, i el nom de la parella)

Edat (l'edat de l'emigrant i els nom dels parents més pròxims, generalment els pares),

Altres Dades (dates d'interès sobre l'emigrant, implicació en la societat, càrrecs polítics, etc.).

Aquest llistat es molt probable que sigui incomplet, però a pesar d'això és una mostra representativa de les persones que varen emigrar de Fornalutx entre 1830 i 1936.

9.9. Entrevistes sobre emigració²³⁹⁷

Entrevista 1.

Lloc i data de la gravació: Port de Sóller, 20 de juliol de 1989, 18 h.

A. Dades personals de l'entrevistat:

- 1. Nom i Llinatges:** Aina Umbert Amorós
- 2. Malnom:**
- 3. Lloc de naixement:** Isigny-sur-Mer (Calvados, França)
- 4. Data de naixement:** 17 de juny de 1924
- 5. Nom del pare:** Josep Umbert Marroig, nascut a Deià el febrer de 1893
- 6. Nom de la mare:** Margalida Amorós Simonet, nascuda a Sóller el juliol de 1901
- 7. Estudis de l'entrevistat:** Estudis primaris fins a "Le Brevé".

B. Emigració:

- 1. Membre que inicia l'emigració:** Josep Umbert Marroig (pare de l'entrevistada)
- 2. Lloc de procedència abans de partir:** Sóller
- 3. Lloc d'emigració:** Primerament a Bourges, després a Isigny i per últim a Avranches (Le Manche) de 10.000 habitants.
- 4. Feina o ocupació abans de partir:** Pagès
- 5. Any de l'emigració:** A l'any de 1908 als 15 anys
- 6. Causes:** Insistència dels veïnats, poc futur de feina dins Sóller i possibilitat d'aprendre francès
- 7. Medi de transport:**
- 8. Condicions de partida:** Parteix amb un veïnat als 15 anys, sense estudis ni coneixements de la llengua francesa.
- 9. Documentació:**

---

²³⁹⁷ Entrevistes realitzades pels alumnes dels Cursos de Reciclatge, Francisca Aina Castanyer Noguera, Anna Maria Mora Serra, Maria Antònia Oliver Castanyer, i Catalina Maria Oliver Gual, per l'assignatura *Cultura II* (1989)

C. Vivència al lloc d'emigració:

1. Primera ocupació o lloc de treball: Venda ambulante de fruites a Bourges al negoci del veí amb que partí. Primerament traginava la fruita amb un carretó, després compraren un canal

2. Sou: La filla no se'n recordava però sap que tot ho estalviaven per poder venir a Mallorca

3. Canvis de feina: Un poc abans de casar-se passà de Bourges a Isigny, amb un negoci propi de fruites. Després amb un germà fadrí de la dona parteixen a Avranches per fer-se càrrec d'un negoci més important també de fruites. Formen una societat.

4. Independització: Primer, va muntar un negoci propi a Isigny, després va formar societat amb dos cunyats a Avranches de fruites, queviures i vins.

5. Personal al càrrec: Empleats mallorquins. Règim de vida molt familiar amb els patrons. La madona administrava els salaris.

6. Habitatge: L'emigrant primerament va viure amb el veïnat amb qui va partir. Va tenir bon tracte, encara que "no li feien moltes moixaines". Després muntà el negoci propi, habitatge propi i vida familiar amb parents i empleats.

7. Organització de la vida quotidiana: Mentre són empleats estan mantinguts, roba neta i el patró administra els diners fins a l'acabament del contracte. Una vegada el negoci és propi, tota la família fa feina a l'empresa familiar.

8. Temps lliure: amb els camions del negoci transportaven l'equip de futbol del poble. Tots hi anaven. També feien sortides a la platja. L'entrevistada practicava el tennis i era molt aficionada a la lectura.

9. Amistats i relacions: Moltes, amb la gent del poble. Mai es varen sentir marginats.

10. Creences religioses: Eren catòlics practicants. Els al·lots anaven a escoles religioses. La padrina cada vespre feia resar als nets amb mallorquí.

11. Idioma. Dificultats: No troben gaire dificultat en aprendre francès, "mu mare ràpidament l'aprèn".

12. Vivències en temps de guerra:

12.1. Primera Guerra Mundial (1914-1918):

12.2. Guerra Civil Espanyola (1936-1939): Escoltaven els parts de guerra a través de la radio. Tenien un mapa d'Espanya amb xinxetes blaves i

vermelles que col·locaven segons els avanços d'uns i altres. Ajudaren als refugiats que arribaren de la Península (uns 150). Convivència amb ells, que inclòs ajuden a les feines del negoci (omplir paquets de cafè, carregar i descarregar camions, ...)

13.3. Segona Guerra Mundial (1940-1945): Durant l'ocupació alemanya, el 50% de totes les mercaderies era per les tropes alemanyes. Tingueren facilitat per rebre gènere degut a la nacionalitat espanyola. Els alemanys obligaren als homes de la població a guardar línies (tren, telefons, etc.) durant un dia per evitar els atacs.

Sofriren els bombardeig dels anglesos damunt el poble ocupat (del 40 al 44), que varen provocar grans destrosses dins la vila. Davant la situació abandonen el poble, se'n van tres mesos a una finca. Mentre no hi son, els buiden el magatzem i els requisen els camions. Perden el contacte amb la família, més tard es retroben. Arriben els anglesos que són ben acollits. Vivència dels problemes dels jueus, degut a la coneixença d'una família amiga. No tingueren problemes i seguiren amb el comerç. A l'acabament de la guerra, arreglen la casa, tornen al poble i remunten el negoci.

D. Relació amb el seu poble:

1. Manera de comunicar-se: Per gent que anava i venia, per carta i per les seves anades i tornades.

2. Tornades. Freqüència i motius: Primera tornada del pare de l'entrevistada per fer el servei militar. Des de els 15 anys no havia tornat.

La segona tornada fou per casar-se. Després de la guerra mundial, venen cada dos any pel mes d'octubre, a passar un mes de vacances. A partir de 1948, viuen mig any a Mallorca i mig any a França.

E. Família:

1. Matrimoni: Josep Umbert es casà amb Margalida Amorós.

1.1. Procedència de l'esposa: Sóller.

1.2. Coneixença: Durant el període que durà el servei militar.

1.3. Cerimonia: Molt ràpida, poc mesos després de conèixer-se. Celebrada a Sóller.

2. Número de fills: Dos, un fill i una filla.

2.1 Registre:

2.2. Escola: Educació dins un col·legi de religioses del “Mont Carmelo” fins al 16 anys.

2.3. Feina o ocupació dels fills: Quan acaben els estudis treballen al negoci. “Una vida daurada en comparació amb els meus pares”.

3. Ocupació de l'esposa: Feina al negoci. Ocupacions de la casa i cura de la família i els empleats.

4. Assistència mèdica: Tot ho han de pagar, metges i medicaments.

5. Idioma casolà: Xerraven sempre el francès, exceptuant els padrins que xerraven en mallorquí. Els fills el comprenien però no el parlaven. Una vegada aquí, els va ser molt fàcil començar a xerrar-lo.

6. Forma de vida: Tots vivien plegats, pares, fills, oncles, cosins i empleats. La mare aviat va aprendre la cuina francesa. Vida molt familiar, sempre amb molt de trull i alegria.

F. Tornada al poble:

1. Causes: Primer tornen els padrins degut a la seva edat i salut, devers el 1948. Del 1948 al 1952, passaven mig any aquí i mig any a França, tornaven cap al negoci els pares i els oncles de l'entrevistada. Al 1952, l'entrevistada tornà definitivament a Mallorca per casar-se.

Dos anys després els pares venen la seva part de la societat, i venen a Sóller a retirar-se.

2. Canvi de vida: Bona adaptació al canvi. Alegria de ser a Sóller.

3. Ocupació: Administració de terres i finques. Compravenda de terrenys.

4. Inversió econòmica: Tots els doblers guanyats amb el negoci foren invertits a Mallorca (finca a Campanet, casa a Palma, hort de Can Sivella a Fornalutx, olivars, etc.)

5. Temps d'oci:

6. Contactes amb el lloc d'emigració: Sempre hi ha hagut contactes. Encara ara rep visites de gent d'allà. L'entrevistada conserva amigues del poble i de l'època escolar.

G. Anècdotes:

- L'entrevistada conta que el seu pare, de tant que volia estalviar, va dur molt de temps una corda a les sabates per no haver de comprar cordons.
- Ens conta també la facilitat que va tenir ella d'aprendre l'alemany durant l'ocupació i lo aviat que el va oblidar quan entraren els aliats i prengueren represàlies "el vaig oblidar des susto".
- En quant als jueus, ens conta la història d'una família de comerciants de roba que sofriren les conseqüències de les barbaritats dels nazis. Tota la família (pare, mare i un nin de 7 anys) morí a les cambres de gas, menys la filla petita que quedà en mans d'uns pagesos, El pare de l'entrevistada fou el dipositari dels bens d'aquests jueus, que després passaren a mans de la filla, quan aquesta va ser major d'edat.
- Tots els jueus estaven obligats a dur una estrella penjada i un dia dins el magatzem un alemany va comprar cireres i en va oferir a una nineta, la mare amb un gest de ràbia va decantar la bufanda de la nina i l'estrella va quedar al descobert, l'alemany no en va fer cas i li donà les cireres.
- L'entrevistada quan era petita no xerrava el mallorquí, només sabia les oracions que li ensenyava la padrina i quan a l'escola li demanaven que parlàs amb espanyol, ella els amollava la tanda de mallorquí, que eren les oracions.

Entrevista 2.

Lloc i data de la gravació: Sóller, 18 de juliol de 1989. 11:30 h

A. Dades personals de l'entrevistat:

- 1. Nom i Llinatges:** Margalida Arbona Pons
- 2. Malnom:**
- 3. Lloc de naixement:** Epinac-les-Mines (França)
- 4. Data de naixement:** 10 d'Agost de 1924
- 5. Nom del pare:** Joan Arbona Ozones
  - 5.1 Malnom:** Can Fuselles / Can Xaliu
  - 5.2 Lloc de naixement:** Sóller
  - 5.3 Data naixement:** **1891**
- 6. Nom de la mare:** Catalina Pons Mayol
  - 6.1 Malnom:** Can Tirany / Ca sa Polla
  - 6.2 Lloc de naixement:** Sóller
  - 6.3 Data naixement:** 1897
- 7. Estudis de l'entrevistat:** Certificat d'estudis fins a "Le Brevé"

B. Emigració:

- 1. Membre que inicia l'emigració:** Joan Arbona Ozonas (pare de l'entrevistada)
- 2. Lloc de procedència abans de partir:** Sóller
- 3. Lloc d'emigració:** Primerament a Marsella amb els pares a un restaurant. El pare mor i tornen a Sóller. Després a Névers a fer de mosset i per últim a Epinac-les-Mines (Bourgonya), poble de 7.000 habitants amb un negoci propi de fruites.
- 4. Feina o ocupació abans de partir:**
- 5. Any de l'emigració:** A l'any 1907 als 16 anys.
- 6. Causes:** Quedà orfe molt jove i havia de mantenir la mare i la germana. Manca de feina aquí.
- 7. Medi de transport:**
- 8. Condicions de partida:** Parteix tot sol, amb coneixement de l'idioma i amb ganes de guanyar molts doblers.

9. Documentació: Tots els papers estaven en regla, permisos de residència i passaports.

C. Vivència al lloc d'emigració:

1. Primera ocupació o lloc de treball: Mosset a Névers i a Marsella.

2. Sou: Guanyava molt poc. Els mataven de fam. No els quedava més remei que robar menjar a l'amo (dàtils, llaunes de tonyina, etc.). Tot el que estalviava ho enviava a la mare.

3. Canvis de feina: Passà de fer de mosset a Névers i Marsella, a muntar un negoci propi de fruites a Epinac-les-Mines.

4. Independització: Pogué muntar el negoci propi gràcies a l'ajuda d'algú que els deixà els diners que després van tornar a poc a poc.

5. Personal al càrrec: No tenien empleats. Era un negoci petit.

6. Habitatge: Quan feia de mosset vivia a casa de l'amo i una vegada amb negoci propi tenia una casa llogada, molt petita i un magatzem propi molt gros.

7. Organització de la vida quotidiana: Mentre feia de mosset passà gana i l'amo li administrava el sou. Una vegada que el negoci és propi, vivien bé, no els hi mancava res, però no vivien amb luxe.

8. Temps lliure: L'entrevistada recorda que feien excursions a peu i amb bicicleta. Pertanyia al grup dels *Boys Scoutts* i assistia a les reunions de "*le Patronage*".

9. Amistats i relacions: Tenen amics i són ben acceptats, no obstant la mare deia: "A França som els espanyols, i a Mallorca són els francesos".

10. Creences religioses: Eren catòlics practicants.

11. Idioma. Dificultats: El pare no té problemes, la mare en canvi, ho passà molt malament. Mai l'arribà a parlar bé.

12. Vivències en temps de guerra:

12.1. Primera Guerra Mundial (1914-1918):

12.2. Guerra Civil Espanyola (1936-1939): El poble rebé un grup de refugiats espanyols que foren instal·lats dins unes grans cases, i la gent del poble va fer col·lectes per a ells. Els exiliats foren ben rebuts.

13.3. Segona Guerra Mundial (1940-1945): El poble no va sofrir molt, no obstant amb l'arribada de les tropes alemanyes molta de gent fugí. Ells també partiren del poble, passaren 8 o 10 dies per les carreteres en direcció

Sud, amb totes les seves pertinències més valuoses dins la camioneta i sofriren bombardejos continus. S'aturaren a una casa de camp amb uns amics. Quan tornaren al poble, els alemanys havien marcat les cases per indicar que eren buides i es podien emprar. Tot els ho havien pres tot. Amb la guerra les mines se tancaren. El negoci de fruites que tenien va començar a anar malament.

D. Relació amb el seu poble:

1. Manera de comunicar-se: Per les seves anades i tornades, per carta i per la premsa que rebien, el *Sóller*.

2. Tornades. Freqüència i motius: La primera tornada del pare de l'entrevistada fou per cercar al·lota. Després tornà per casar-se. L'any 1923 la mare tornà una temporada perquè sentia enyorança. Després venien cada any 15 dies a finals de setembre. Del 1936 al 1948 no vengueren perquè hi havia la frontera tancada. Tornaren el 1948, aquí l'entrevistada va conèixer el que seria el seu home, Jaume Serra. L'any 1950 vingué a Sóller per casar-se, i es quedà definitivament. L'any 1962 els pares es retiren i tornaren a Sóller per viure amb la filla.

E. Família:

1. Matrimoni: Joan Arbona Ozonas es casà amb Catalina Pons Mayol

1.1. Procedència de l'esposa: Sóller

1.2. Coneixença: Per mediació del vicari *Fiquet*

1.3. Cerimònia: Es casaren a Sóller

2. Número de fills: Una filla única

2.1 Registre: Registrada com espanyola

2.2. Escola: De petita va anar a una escola privada, després a una pública i va treure el certificat d'estudis fins a "Le Brevet".

2.3. Feina o ocupació dels fills: Va fer de mestra a una escola privada i ajudava al magatzem.

3. Ocupació de l'esposa: Feines de la casa i del negoci.

4. Assistència mèdica: Tot s'ho havien de pagar.

5. Idioma casolà: Xerraven el mallorquí, gens de castellà.

6. Forma de vida: La vida familiar tranquil·la, encara que al principi la mare trobà grans dificultats per adaptar-se a l'idioma, al clima, a la vivenda i a la gent d'allà.

F. Tornada al poble:

1. Causes: La filla tornà definitivament l'any 1950 per casar-se. Els pares tornaren el 1962, quan es varen retirar.

2. Canvi de vida: S'adaptaren molt bé. Varen trobar la filla instal·lada i la casa a punt.

3. Ocupació: Una vegada retirats aquí no treballaren més.

4. Inversió econòmica: Només tenien el *retiro* per viure, que és molt baix perquè cotitzaven pocs anys. Al pare no li cabia dins el cap que l'estat pogués pagar retiros a tothom.

5. Temps d'oci: Tenien un petit hortet que els servia de distracció. Al pare li agradava anar al Port amb tramvia i la mare anava a missa al Convent amb la germana.

6. Contactes amb el lloc d'emigració: L'entrevistada, encara ara té contactes amb gent d'allà (companyes de feina). Inclòs no fa massa anaven al petit poble francès.

G. Anècdotes:

- Conta l'entrevistada que el cinquantenari del Sóller, era guardat per la mare com un tresor i que el mostraven a totes les amistats franceses quan hi anaven de visita. El tenien tan gelós que el se'n dugueren quan fugiren del poble durant l'ocupació alemanya

- L'entrevistada recorda que quan partien, després d'haver estiuejat a Sóller, ho feien en vaixell des de Palma fins a Barcelona i després agafaven un tren que els duia una panera de menjar, amb un pollastre rostit, pa, formatge i vi, i ho treien tot i s'ho menjaven dins el tren.

Entrevista 3.

Lloc i data de la gravació: Sóller, 26 de juliol de 1989, a les 18 h.

A. Dades personals de l'entrevistat:

- 1. Nom i Llinatges:** Antoni Mayol Mayol
- 2. Malnom:** Can Penya de Fornalutx
- 3. Lloc de naixement:** Chalon-sur-Saône (França)
- 4. Data de naixement:** 10 d'agost de 1922
- 5. Nom del pare:** Joan Mayol
  - 5.1 Malnom:** Can Recona
  - 5.2 Lloc de naixement:** Fornalutx
  - 5.3 Data de naixement:**
- 6. Nom de la mare:** Francisca Mayol
  - 6.1 Malnom:** Can Penya
  - 6.2 Lloc de naixement:** Fornalutx
  - 6.3 Data de naixement:**
- 7. Estudis de l'entrevistat:** Fins a "Le Brevé" fet a França, es a dir, certificat d'estudis més dos anys que feia el Certificat Superior.

B. Emigració:

- 1. Membre que inicia l'emigració:** Joan Mayol (pare de l'entrevistat)
- 2. Lloc de procedència abans de partir:** Fornalutx
- 3. Lloc d'emigració:** Primerament a Menton, després a Montluçon, llavors a Chalon-sur-Saône, i per últim a Rennes (Bretanya, poble de 130.000 habitants abans de la guerra, 250.000 actualment).
- 4. Feina o ocupació abans de partir:** Ajudava a son pare amb la Diligència-Correru i al cafè que tenien a la plaça de Fornalutx.
- 5. Any de l'emigració:** Aproximadament als 17 o 18 anys.
- 6. Causes:** La mort del seu pare i perquè aquí no hi havia feina.
- 7. Medi de transport:**
- 8. Condicions de partida:** Les dues primeres vegades no parteix definitivament sinó que se'n va a fer dues temporades de feina a la costa francesa.

9. Documentació:

C. Vivència al lloc d'emigració:

1. Primera ocupació o lloc de treball: Dues temporades de feina primer a Menton després a Montluçon a Can Colom, dins la lleteria.

2. Sou: No tenia un sou fix, la madona administrava els doblers i els hi donava a fi de temporada.

3. Canvis de feina: Després de les dues temporades tornà a Sóller a fer el servei militar, això va ésser a l'any 1918. Aquí es casà.

La germana de la dona tenia un negoci de fruites i llegums a Chalon-sur-Saône i els va cridar, hi anaren però 4 anys després, el 1926, se n'anaren a fer feina a Rennes, a 100 Km de Nantes, a ca un cosí germà seu, Joan Mayol *des Molí de Deyà*. L'any 1927 muntaren un negoci propi de fruites i llegums al mateix poble fins el 1955, que veneren el negoci i es retiraren.

4. Independització: S'independitzaren quan es separaren del cosí i muntaren el negoci propi.

5. Personal al càrrec:

6. Habitatge:

7. Organització de la vida quotidiana: Quan estava a la lleteria de Montluçon a més de fer feina al negoci ajudava a la madona a fregar, escurar, etc., no sortia mai. Anava mantingut i li pagaven a fi de temporada. Després, una vegada casat fa vida familiar, primerament amb els cunyats, després amb el cosí i finalment amb la pròpia família.

8. Temps lliure: Quan estava de mosset no sortia mai. Els fills anaven a nedar, a la piscina i al riu, on també hi feien rem. Els agradava fer passejades amb la bicicleta.

9. Amistats i relacions: Només amb la gent relacionada amb el negoci.

10. Creences religioses:

11. Idioma. Dificultats:

12. Vivències en temps de guerra:

12.1. Primera Guerra Mundial (1914-1918):

12.2. Guerra Civil Espanyola (1936-1939): L'entrevistat tenia 14 anys i vivia a França amb la seva família. Reberen refugiats catalans i del nord

d'Espanya. Els instal·laren dins un camp tots junts fins que a poc a poc s'anaren establint. Molts quedaren a viure allà.

Tenien notícies escoltant la ràdio.

13.3. Segona Guerra Mundial (1940-1945): Els alemanys ocuparen el poble on ells estaven, del juny de 1940 fins a l'abril de 1943. Ells dins el negoci tenien més facilitat pel fet de ser espanyols. Rennes va sofrir 4 o 5 bombardejos i l'entrevistat en va viure dos, un dels alemanys l'any 1940 i un dels americans el 1943, que volien volar l'estació, però com que estaven a 8.000 metres d'altitud, les bombes queien allà on anava bé.

Els pares de l'entrevistat fugiren del poble i es refugiaren 5 o 6 dies al camp. L'entrevistat vengué a Mallorca l'any 1943 (vuit dies després del bombardeig dels americans) per fer el servei militar. Anà fins a Biarritz i passà per Irún fins a Barcelona. No el pogueren aturar perquè tenia els papers en regla i varen estar obligats a fer-li el passaport.

Va quedar 7 anys aquí perquè no tenia paper per tornar a França, i perdé el contacte amb la família.

Els jueus del seu poble, es solien dedicar quasi tots al comerç de roba. Durant la guerra tots duïen una estrella penjada. La població no sabia res del que passava "estàvem a les fosques". Tot ho saberen després quan ja havia i anaven tornant els pocs que quedaren vius dels camps de concentració, "algú havia amagrit més de 50 quilos, arribaren més morts que vius". Durant la guerra estava prohibit escoltar les emissores angleses, per això ho feien d'amagat, però si algú era descobert el tancaven a la presó.

D. Relació amb el seu poble:

1. Manera de comunicar-se: Es comunicaven per carta i per la gent que anava i venia. Tenien notícies del poble gràcies al setmanari *Sóller*, els interessava especialment les "Notas de Sociedad", així sabien la gent que anava i venia.

L'entrevistat diu, referint-se al *Sóller*: "en aquells moments era més interessant que ara, xerrava més de les persones".

2. Tornades. Freqüència i motius: L'entrevistat tornà l'any 1943 per fer el servei militar. Quedà 7 anys aquí, durant aquest temps va fer de cambrer al Bar Central amb Joan Capó i després va treballar al quiosc de la platja.

Es va casar amb una sollerica i a l'any 1950 va partir cap a França per petició dels seus pares que l'enyoraven.

A partir d'aquest moment venien quasi cada any de vacances. Els pares de l'entrevistat no tornaren mai, es retiraren al 1955 i quedaren a França, a on estan enterrats.

L'entrevistat es retirà i tornà definitivament a Sóller a l'any 1987.

E. Família:

1. Matrimoni: El pare de l'entrevistat es casà amb Francisca Mayol.

1.1. Procedència de l'esposa: Fornalutx.

1.2. Coneixença: Quan vengué a fer el servei militar.

1.3. Cerimònia:

2. Número de fills: Tres infants: un nin nascut el 1919, un altre nin al 1922 (l'entrevistat) i una nina a l'any 1924.

2.1 Registre: Registrats com espanyols.

2.2. Escola: Tots anaren a l'escola a França.

2.3. Feina o ocupació dels fills:

3. Ocupació de l'esposa: Feina al negoci i cura de la família.

4. Assistència mèdica:

5. Idioma casolà: El matrimoni xerrava el mallorquí, els fills l'entenien però no el xerraven, només sabien parlar francès.

6. Forma de vida: Vida molt dura. Guanyaven doblers però a força de fer molta feina. Les condicions climàtiques eren mol dolentes, feia molt de fred, alguns cops les temperatures baixaven fins els 13 o 15 graus sota zero. Plovia molt, sempre hi havia boira, nevava i molts de pics les carreteres eren gelades. Dels 360 dies de l'any en plovia uns 200.

F. Tornada al poble:

1. Causes: Els pares de l'entrevistat no han tornat, compraren una caseta al camp a 15 km del poble, i quedaren a viure allà perquè hi tenien els fills i nets. La mare morí l'any 1967 i el pare l'any 1974.

L'entrevistat i la seva esposa juntament amb els tres fills es retiraren l'any 1987 perquè trobaven que ja bastava de fer feina. Ell tenia 65 anys i la dona 60. Vengueren aquí i viuen al carrer de la Mar. Els germans no fan comptes de

retirar-se aquí, però venen de tant en tant i han comprat una casa a Fornalutx que era dels padrins.

2. Canvi de vida: Vida molt canviada. L'entrevistat troba una diferència molt grossa entre el poble de Sóller quan era jove i el d'ara. "La gent es egoista, hi ha poca fraternitat, abans hi havia més familiaritat". Ell està content d'haver vingut, la dona enyora els cinc fills que han quedat allà.

3. Ocupació: Feina a la casa. Ajuda a la dona i viuen tranquils. No volen maldecaps.

4. Inversió econòmica: Compraren una casa i un olivar. Viuen del retiro, que no li han pujat gens des de fa 2 anys.

5. Temps d'oci: Va a passejar pel Port i per Palma. Tenen un olivar per anar-hi els diumenges. Vida molt tranquil·la.

6. Contactes amb el lloc d'emigració: Tenen contactes permanents amb França, amb els fills que hi ha quedat, els amics i clients del negoci. Ell se n'ocupa molts de pics de cercar-los plaça als hotels quan venen de vacances.

G. Anècdotes:

- El padrí de l'entrevistat morí d'un atac de cor mentre conduïa la diligència-correu de Fornalutx.
- Joan Mayol i Francisca Mayol, primers emigrants i pares de l'entrevistat, tingueren 3 fills. Ara ja hi ha 18 nets i 43 besnets.
- Quan l'entrevistat tornà a França l'any 1950 reclamat pels seus pares, no va fer feina al negoci de Joan Mayol a un negoci de fruites i llegums "en gros". Ell feia la feina al mercat (una espècie de Mercapalma). S'aixecava a les 02:30 hores i ho preparava tot perquè el mercat obria a les 5 hores dins a les 15 h., que tornava a començar fins a les 18 h.
- Ell i la seva dona tingueren 8 fills, tots registrats com a francesos.

Entrevista 4.

Lloc i data de la gravació: Port de Sóller, 21 de juliol, 16 h.

A. Dades personals de l'entrevistat:

- 1. Nom i Llinatges:** Margalida Castanyer Alcover
- 2. Malnom:** Can Perus i Can Peuet
- 3. Lloc de naixement:** Issoudun (França)
- 4. Data de naixement:** 8 de maig de 1918
- 5. Nom del pare:** Jaume Castanyer Colom
  - 5.1 Mal nom:** Can Perus
  - 5.2 Lloc de naixement:** Sóller
  - 5.3 Data de naixement:**
- 6. Nom de la mare:** Antònia Alcover Bauzà
  - 6.1 Mal nom:** Can Peuet
  - 6.2 Lloc de naixement:** Sóller
  - 6.3 Data de naixement:**
- 7. Estudis de l'entrevistat:** Va anar a escola a França

B. Emigració:

- 1. Membre que inicia l'emigració:** Jaume Castanyer Colom (pare de l'entrevistada)
- 2. Lloc de procedència abans de partir:** Sóller
- 3. Lloc d'emigració:** Primerament a Koblenz (Alemanya). Després a Chateauroux (França). Més tard a Issoudun (França) i per últim a Perpignan (França).
- 4. Feina o ocupació abans de partir:** Ajudava a la taverna propietat dels pares.
- 5. Any de l'emigració:** Partí als 16 o 17 anys.
- 6. Causes:** Partí per manca de feina.
- 7. Medi de transport:** L'entrevistada no recorda com partí el seu pare a Alemanya, però sí com ho feia ella i la seva família quan partien de cap a França després d'haver passat les vacances aquí: "A l'Horta llogaven un cavall i un carro per anar fins a l'estació de Sóller, on agafaven el tren. A Palma un

carruatge els duia cap al moll on agafaven un vaixell fins a Barcelona, una vegada allà un taxi els duia a l'estació de França.

8. Condicions de partida: El pare partí sense coneixement de l'idioma alemany, als 16 anys en companyia d'uns quants joves, fills de pescadors.

9. Documentació:

C. Vivència al lloc d'emigració:

1. Primera ocupació o lloc de treball: Empleat a un comerç de fruites i licors a Koblenz (Alemanya) a casa de un conegut del Port

2. Sou: La filla no ho recorda.

3. Canvis de feina: D'Alemanya passà a fer feina a Chateauroux (França) cridat per un oncle seu, comerciant de queviures que havia de menester ajuda. Partí amb el seu germà. Hi estaren un any i mig. L'oncle es va quedar amb un negoci d'un home que li devia molts de diners i el va oferir al pare de l'entrevistada, que acceptà i el pagà a poc a poc. Aquest negoci estava a Issoudun (França) i era un comerç de fruites. Anys més tard vengué el negoci i partí a Perpignan (França) a fer d'expedidor de fruites.

4. Independització: S'independitzà quan s'establí a Issoudun.

5. Personal al càrrec: El comerç a Issoudun es trobava molt abandonat i per posar-lo en marxa demanà als pares que li enviassin joves d'aquí, de Sóller, per ajudar-lo. Hi anaren dos joves de Can Mayol, que ell sempre va alabar.

6. Habitatge:

7. Organització de la vida quotidiana: A Alemanya va ésser molt ben tractat. Quan estava d'empleat a ca l'oncle amb el seu germà, els enviaven a fer mercat a un poblet a 18 Km de Chateauroux, i si la venda no els anava bé, cridaven amb ells.

El pare de l'entrevistada sempre deia: "Estaven més bé amb els externs que amb la família".

8. Temps lliure: Una vegada establert i fets un parell de doblers compraren un cotxe, i amb la família i uns amics anaven al camp a fer acampades.

9. Amistats i relacions: No tenien amistats mallorquines, només es feien amb gent francesa. La mare es va fer amiga íntima de l'esposa del cap de l'estació del poble. Eren molt ben vists per tota la gent francesa.

10. Creences religioses:

11. Idioma. Dificultats: El pare aviat el va aprendre. La mare de petita ja havia fet feina a França a casa d'un germà, per tant ja coneixia l'idioma.

12. Vivències en temps de guerra:

12.1. Primera Guerra Mundial (1914-1918): No hi havia metges, tots eren al front. L'entrevistada de petita va tenir una pulmonia i la va haver d'atendre un metge militar. El poble va sofrir molt, tots els joves eren a la guerra. La gent no trobava menjar, tot era podrit, inclòs cercaven per dins el fems.

No hi havia gens de sal i el pare de l'entrevistada va venir a Espanya i en va carregar un vagó de tren. En arribar al poble tothom li prenia de les mans. Ell hagués pogut fer doblers venent-la molt cara, però la va fer llàstima aprofitar-se d'aquella gent tant copejada per la guerra.

12.2. Guerra Civil Espanyola (1936-1939): La família era a Mallorca. L'entrevistada recorda que el dia que esclatà la guerra era a nedar a la platja d'En Repic amb una amiga, la gent corria i elles anaren aviat cap a casa on els donaren la nova. La guerra va coincidir amb la seva vinguda a Sóller i es trobaren molt malament perquè els mancà de tot.

13.3. Segona Guerra Mundial (1940-1945): No la visqueren perquè eren aquí.

D. Relació amb el seu poble:

1. Manera de comunicar-se: La mare es comunicava per carta amb la família. Rebien el setmanari *Sóller*. L'apartat que més els agradava era "Notas de Sociedad", perquè així sabien qui anava i venia.

2. Tornades. Freqüència i motius: El pare als 28 anys vengué a Sóller per casar-se. Venien cada any de vacances. Quan el pare feia d'expedidor a Perpignan, vivien mig any aquí i mig any a França.

E. Família:

1. Matrimoni: Jaume Castanyer Colom es casà amb Antònia Alcover Bauzà.

1.1. Procedència de l'esposa: Sóller

1.2. Coneixença: Els pares li presentaren quan vengué aquí a cercar al·lota.

1.3. Cerimònia: Es casaren a Sóller.

2. Número de fills: Dos fills, un nin que morí de petit i una nina (l'entrevistada)

2.1 Registre:

2.2. Escola: Anà a l'escola a França. Aquí durant 3 mesos anà a la mestra Coll per aprendre el castellà.

2.3. Feina o ocupació dels fills: Després d'estudiar ajudava al negoci, a empaquetar fruites i el vespre feia les factures.

3. Ocupació de l'esposa: Feina al negoci i cura de la casa i la família.

4. Assistència mèdica:

5. Idioma casolà: Mallorquí a casa i el francès al magatzem. No parlaven gens el castellà.

6. Forma de vida: Vida molt familiar. Molta feina al negoci. La gent del poble quasi no coneixia ni les tomàtiques ni el peix, perquè estaven enfora de la costa. El pare de l'entrevistada va començar a vendre'n el divendres damunt la voravia del magatzem i explicava a les dones les receptes per cuinar-lo.

F. Tornada al poble:

1. Causes: A l'any 1935 tota la família retornà a Sóller, degut a l'estat de salut del pare. El metge li aconsellà un canvi de clima. Quan vingueren l'entrevistada tenia 17 anys.

2. Canvi de vida: Es varen penedir d'haver vingut. Aquí es trobaren amb la Guerra Civil i els faltà de tot. Allà hi havia més comoditats, per exemple allà tenien gas i aquí encara feien foc de llenya.

3. Ocupació: Aquí no muntaren cap negoci. Tenien una finca i un hort que els servia d'entreteniment. Compraren una somera i un carretó per anar-hi.

4. Inversió econòmica: Amb els seus estalvis i els que el padrí de l'entrevistada els deixà, acabaren de construir una casa que el padrí havia començat.

5. Temps d'oci: Caça i pesca segons la temporada.

6. Contactes amb el lloc d'emigració: Perderen quasi tots els contactes amb la Guerra Civil i després amb la Guerra Mundial. L'entrevistada no ha tornat mai a França, encara que es va escriure molt de temps amb la criada.

G. Anècdotes:

- El pare de l'entrevistada contava a la filla que:

“A l'arribada a Alemanya els passaren en quarantena dins un Llatzaret a la Selva Negra, perquè es pensaven que duien malalties d'Espanya”. “Foren ben servits per monges”.

“Quan feia feina a Alemanya, li oferiren un cigar molt gros, en tirà la meitat al carrer perquè no el podia acabar. Tot d'una un policia el va reprendre i el va multar”.

“A ca l'oncle no els feien cafè i ells el trobaven a faltar i per això s'esclafaven dins la boca una pastilla de sucre i un gra de cafè”.

- L'entrevistada recorda que quan venien de vacances la mare deia: “Veníem a Mallorca a partir”, referint-se a la manca de comoditats (gas, calefacció, casa ben parada, etc.). “Quan em vist tothom, ja podríem tornar partir”.

Entrevista 5.

Lloc i data de la gravació: Sóller, 24 de juliol de 1989, 19 h.

A. Dades personals de l'entrevistat:

1. Nom i Llinatges: Montserrat Oliver Morey

2. Malnom:

3. Lloc de naixement: Sóller

4. Data de naixement: 31 de gener 1896

5. Nom del pare: Miquel Oliver

5.1 Mal nom:

5.2 Lloc de naixement: Sóller

5.3 Data de naixement:

6. Nom de la mare: Rosa Morey

6.1 Mal nom:

6.2 Lloc de naixement: Sóller, descendent de Bunyola

6.3 Data de naixement:

7. Estudis de l'entrevistat: Abans de partir havia anat a escola amb el mestre Ferrer i als frares.

B. Emigració:

1. Membre que inicia l'emigració: L'entrevistat, Montserrat Oliver Morey

2. Lloc de procedència abans de partir: Sóller

3. Lloc d'emigració: Primer a Peyreleau, llavors a Pierrelatte, després a Montargis i finalment a Névers, que en aquells moments tenia 60.000 habitants.

4. Feina o ocupació abans de partir: Estudiava i ajudava al pare en les feines de pagés o unes terres situades davant el cementiri.

5. Any de l'emigració: A l'any 1908 als 12 anys i 17 dies.

6. Causes: L'edat avançada dels seus pares (quan ell va néixer la mare tenia 50 anys) motivà que l'enviaren a França a casa d'una germana. També va influir la manca de feina que hi havia per aquí.

7. Medi de transport: Partí amb el vaixell *Villa de Sóller*, que costava 22 pessetes, sortia del Port de Sóller i anava fins a Barcelona. El capità era el gendre de Can Murrai. Després anaven fins a Port Bou i llavors cap a França.

Quan llevaren el *Villa de Sóller*, s'embarcaven a Palma amb el paleibot *Sagrado Corazón*.

8. Condicions de partida:

9. Documentació:

C. Vivència al lloc d'emigració:

1. Primera ocupació o lloc de treball: Feina de mosset a casa d'una germana a Peyreleau. Hi va estar 2 anys. Feia feina al magatzem i venia fruita pels carrers amb un carretó.

2. Sou: La germana li donava 25 francs cada mes.

3. Canvis de feina: De ca la germana va partir a casa d'un espanyol a Pierrelatte. Hi va estar un any. Després passà a ca un germà a Montargis a on hi va estar 4 anys. Sempre dins el negoci de la fruita

4. Independització: Una vegada fet el servei militar es muntà per ell, tot sol a Névers amb un negoci de luxe, també de fruites. El germà li va comprar el magatzem i després, a poc a poc ell li va tornar els doblers. Aquest negoci el varen tenir des de el 1920 fins el 1940, any en que es retiraren.

5. Personal al càrrec: Tenien 4 o 5 empleats francesos, només un cop tingueren una empleada mallorquina, però no s'adaptà a la vida francesa.

6. Habitatge: Vivenda i magatzem propis.

7. Organització de la vida quotidiana: Vida familiar amb els fills i els empleats. La madona administrava els sous dels empleats.

8. Temps lliure:

9. Amistats i relacions: Foren molt apreciats, encara reben cartes de cortesia. La gent era molt amable amb ells.

10. Creences religioses:

11. Idioma. Dificultats: L'entrevistat ens diu que l'aprenqué a poc a poc sense gaires dificultats. La dona l'aprenqué estant al magatzem.

12. Vivències en temps de guerra:

12.1. Primera Guerra Mundial (1914-1918): L'any 1914 quan va esclatar la Gran Guerra era a Montargis a cal germà. Tenien moltes dificultats per rebre mercaderies. En temps de guerra vengué a Mallorca a fer el servei militar. El destinaren a Maó, més tard a Inca i llavors quedà a Sóller 3 anys.

12.2. Guerra Civil Espanyola (1936-1939): Eren a França quan va esclatar. Reberen molts de refugiats espanyols, als quals ajudaren. L'esposa de l'entrevistat moltes vegades va ésser reclamada a l'Hospital per fer d'intèrpret, perquè els metges no entenien l'idioma dels refugiats.

13.3. Segona Guerra Mundial (1940-1945): Quasi no la visqueren perquè es retiraren aquí el 1940.

D. Relació amb el seu poble:

1. Manera de comunicar-se: Per gent que anava i venia i per carta.

2. Tornades. Freqüència i motius: L'entrevistat tornà per primera vegada per fer el servei militar. Després vengué per casar-se.

Una vegada establerts venien cada 2 o 3 anys a l'estiu.

E. Família:

1. Matrimoni: Montserrat Oliver Morey es casà amb Maria Colom Rullan, filla major de *Cas Pallicer*.

1.1. Procedència de l'esposa: Sóller

1.2. Coneixença: La família va arreglar el matrimoni sense que ells quasi es coneguessin.

1.3. Cerimònia: Molt ràpida, celebrada a Sóller.

2. Número de fills: Quatre, dos fills i dues filles.

2.1 Registre: Foren registrats com a francesos.

2.2. Escola: Tots els seus fills han tingut estudis. Els nets tenen quasi tots carreres universitàries.

2.3. Feina o ocupació dels fills:

3. Ocupació de l'esposa: Cura del negoci, de la família, de la casa i dels empleats.

4. Assistència mèdica:

5. Idioma casolà: Parlaven el mallorquí i el francès.

6. Forma de vida: Feien vida familiar amb els empleats.

F. Tornada al poble:

1. Causes: Tornen l'any 1940 quan es retiren del negoci.

2. Canvi de vida: S'adapten bé a Sóller, a pesar de que tots els seus fills han quedat a França.

3. Ocupació: Passar el temps de la millor manera possible.

4. Inversió econòmica: Molta cosa del que guanyaren ho invertiren en accions, però perderen molt.

5. Temps d'oci:

6. Contactes amb el lloc d'emigració: Varen deixar els fills a càrrec del negoci, durant tres anys seguits va a veure'ls. També hi tornen pel naixement dels nets. Encara reben cartes d'allà.

G. Anècdotes:

- Diu l'entrevistat:

"Els francesos només menjaven taronges primerenques per cap d'any, quasi no les coneixien".

"Pel treball era millor cucar una esposa mallorquina, perquè era més sofrida".

"Valga-li a França, sinó aquí ens haguéssim menjat les ungles".

- Una refugiada aragonesa els va dir: "Los Oliver aunque fascistas son muy buenos".

- Fa dos anys els fills vengueren el negoci, a ells els va saber molt de greu i tingueren pena.

- L'entrevistat ens conta molt orgullós que els darrers pics que anaren a França ho feren amb el Talgo.

- També ens diu que té un net metge que fa feina al Yemen, un altre que viu a Dallas i un a Boston.

- Don Montserrat té 4 fills, 11 nets i 9 besnéts.

Entrevista 6.

Lloc i data de la gravació: Port de Sóller, 19 de juliol de 1989, 18 h.

A. Dades personals de l'entrevistat:

1. Nom i Llinatges: Francisca Domenech Puigserver

2. Malnom: Can Guixa

3. Lloc de naixement: Inca (Mallorca)

4. Data de naixement: 2 de febrer de 1914.

5. Nom del pare: Antoni Domenech

5.1 Malnom:

5.2 Lloc de naixement: Inca

5.3 Data de naixement:

6. Nom de la mare: Bàrbara Puigserver

6.1 Malnom: Can Guixa

6.2 Lloc de naixement: Inca

6.3 Data de naixement:

7. Estudis de l'entrevistat: Va anar a escola a França

B. Emigració:

1. Membre que inicia l'emigració: Un germà de la mare de l'entrevistada.

2. Lloc de procedència abans de partir: Inca.

3. Lloc d'emigració: A Liege (Bèlgica), després a Brussel·les (Bèlgica).

4. Feina o ocupació abans de partir:

5. Any de l'emigració: Partí als 18 anys. Més tard s'endugué dos nebots, fills de la germana, un d'ells era l'entrevistada.

6. Causes: El fet de quedar orfes als 14 anys i la manca de feina. Tots els germans partiren menys la germana (mare de l'entrevistada) que quedà amb les ties.

7. Medi de transport:

8. Condicions de partida: Ell partí deixant la germana a Inca i l'altre germà se'n va anar a Amèrica. La germana es casà amb un jove d'Inca i tingueren 4 fills, un d'ells l'entrevistada.

9. Documentació:

C. Vivència al lloc d'emigració:

1. Primera ocupació o lloc de treball: Feina a Liege a Can Marquès com empleat a un comerç de fruita fresca i seca.

2. Sou:

3. Canvis de feina: De Liege passà a fer feina a Brussel·les a un negoci propi de fruites.

4. Independització: Una vegada muntat el seu negoci, es casà amb una belga i no tingueren infants. Després de la gran Guerra, vingueren a Mallorca i se'n dugueren el fill major de la germana (11 anys), quatre anys després tornaren i se'n dugueren l'entrevistada que llavors tenia 10 anys.

5. Personal al càrrec:

6. Habitatge:

7. Organització de la vida quotidiana: L'entrevistada abans d'anar a l'escola, feia les feines de la casa (fer els llits, espolsar, posar taula, etc.). Els oncles s'encarregaven de negoci, ella també els ajudava.

8. Temps lliure: Anaven al cinema i a un cafè a prendre un gelat. Els seus oncles no la deixaven tenir amigues, per la responsabilitat que tenien.

9. Amistats i relacions: Tenien molta amistat amb gent mallorquina que estava a Bèlgica. Ella no enyorava gens als seus pares i considerava Bèlgica com casa seva, ja que havia partit molt nina d'aquí.

10. Creences religioses: Eren catòlics. Ella anava a una escola catòlica de monges. Va fer la Primera Comunió a Bèlgica.

11. Idioma. Dificultats: Cap problema, era molt nina quan va partir i no tingué dificultats per habitar-se.

12. Vivències en temps de guerra:

12.1. Primera Guerra Mundial (1914-1918):

12.2. Guerra Civil Espanyola (1936-1939): Eren a Bèlgica i no la visqueren.

13.3. Segona Guerra Mundial (1940-1945): A l'any 1940 els alemanys ocuparen Brussel·les. La ciutat no va sofrir tant com altres indrets de França. No varen patir fam.

Vivien enfront de l'Hotel *Metropol*, lloc emprat com a comandància dels generals alemanys.

No podien escoltar la ràdio, estava prohibit.

Els jueus sofriren molt. Els feien dur una estrella groga penjada a la roba. L'entrevistada recorda que ells, amagaren un parell de dies a una nina jueva.

Tot el que passà als camps de concentració no ho saberen fins acabada la guerra, quan la gent tornava molt prima, si és que tornava.

El seu carter, no jueu però sí socialista, morí dins un d'aquests camps.

Els alemanys se'n duïen joves belgues i francesos per fer feina a les indústries alemanyes, allà passaven gana i privacions. Ells enviaven menjar a un empleat seu que va ser obligat a anar-hi.

Perderen la comunicació amb els parents d'Inca.

Un vespre sentiren un tret de revòlver i el matí següent trobaren un gorg de sang damunt la voravia.

D. Relació amb el seu poble:

1. Manera de comunicar-se: Tant els pares de l'entrevistada com ella mateixa no perderen mai el contacte amb la família que els quedà a Mallorca. Es comunicaven per carta i per gent que anava i venia.

2. Tornades. Freqüència i motius: L'entrevistada de tant en tant venia a veure els seus pares. La seva germana segona l'any 1928 va anar a Brussel·les de vacances, allà va conèixer un jove fornalutxenc, Jaume Bisbal, s'enamoraren i l'any 1932 es casaren a Lluc i partiren a viure a Brussel·les.

Els pares davant la partida de tres dels seus fills, acordaren també partir amb el seu tercer fill. Així tota la família s'establí allà.

Els dos germans majors s'associaren i muntaren un negoci de fruites. Els pares els ajudaren perquè encara es trobaven joves (tenien una cinquantena d'anys). El pare obria caixes de dàtils i la mare feia el menjar.

E. Família:

1. Matrimoni: Francisca Domenech Puigserver es casà amb Narciso Magro Timoner.

1.1. Procedència de l'espòs: de Can Cosme de Sóller

1.2. Coneixença: A Brussel·les quan ella estava a ca els oncles i ell feia de mosso a un negoci de fruites de Can Cambuix.

1.3. Cerimònia: Es casaren quan ella tenia 21 anys i ell 26, pocs mesos després de festejar.

2. Número de fills: Una filla.

2.1 Registre: Fou registrada com espanyola, nacionalitat que encara conserva.

2.2. Escola: Va fer els seus estudis a Bèlgica a una bona escola i a més va anar a classes particulars de castellà.

2.3. Feina o ocupació dels fills: Després d'estudiar ajudava al negoci.

3. Ocupació de l'esposa: El matrimoni feia feina conjuntament al negoci.

4. Assistència mèdica:

5. Idioma casolà: Xerraven el mallorquí, però només en família.

6. Forma de vida: Vida molt familiar, primer amb els oncles i el seu germà gran, després quan la tia mor ella passà a viure i treballar amb els germans i els pares. Una vegada casada, juntament amb el marit munten el seu propi negoci.

F. Tornada al poble:

1. Causes: Els oncles i pares de l'entrevistada no tornen mai. Es retiren a Bèlgica i queden allà. L'entrevistada torna l'any 1966 degut a la malaltia del seu home.

2. Canvi de vida: Canvi radical. L'entrevistada ho passà malament, deixà tota la família allà. Com a conseqüència va sofrir una forta depressió.

3. Ocupació:

4. Inversió econòmica: Traspassaren el negoci de Bèlgica. Compraren un pis a Palma i invertiren els doblers.

5. Temps d'oci:

6. Contactes amb el lloc d'emigració: Contactes continus amb Bèlgica i França, ja que allà hi tenien tota la família: filla, nets, besnets, nebots i germans. El marit morí al 1987 i ella se'n tornà a viure a França amb la filla, a la ciutat de Lille.

G. Anècdotes:

- Un oncle de l'entrevistada, germà de la mare emigrà a Amèrica. Abans de la Segona Guerra Mundial demanà que li enviassin un certificat de naixement i

una fe de baptisme, per casar-se. De llavors ençà no han tengut notícies seves, encara que han fet recerques.

- El pare de l'entrevistada feia de sabater a Inca, i cobrava 30 pessetes setmanals.
- Començaren l'emigració els fills petits i a poc a poc tots se n'anaren. Els pares els enyoraven i també partiren, però no per fer fortuna.
- Quan l'entrevistada estava amb l'oncle a Brussel·les, la tia que era valona els feia un bon berenar per combatre el fred.
- Quan l'entrevistada era jove (14 anys) i anava pel carrer, el que havia de ser el seu home (19 anys) li feia mambelletes per cridar-li l'atenció.
- La filla de l'entrevistada, ja de ben petita sabia llegir i escriure el castellà, perquè anava a classes particulars amb un refugiat català, que gràcies a una col·lecció de segells que s'endugué, va aconseguir sobreviure.

Entrevista 7.

Lloc i data de la gravació: Port de Sóller, 19 de juliol, 19 h.

A. Dades personals de l'entrevistat:

- 1. Nom i Llinatges:** Maria Magdalena Magro Domenech
- 2. Malnom:**
- 3. Lloc de naixement:** Brussel·les (Bèlgica)
- 4. Data de naixement:** 3 d'agost de 1938.
- 5. Nom del pare:** Narcís Magro Timoner
  - 5.1 Malnom:** Can Cosme
  - 5.2 Lloc de naixement:** Sóller
  - 5.3 Data de naixement:** 1909
- 6. Nom de la mare:** Francisca Domenech Puigserver
  - 6.1 Malnom:** Can Guixa
  - 6.2 Lloc de naixement:** Inca
  - 6.3 Data de naixement:** 02 de febrer de 1914
- 7. Estudis de l'entrevistat:** Batxiller i estudis d'idiomes a Bèlgica

B. Emigració:

- 1. Membre que inicia l'emigració:** La família del pare de l'entrevistada quan ell era molt petit.
- 2. Lloc de procedència abans de partir:** Sóller
- 3. Lloc d'emigració:** Primerament a Brussel·les (Bèlgica), després a Belfort (França) i per últim, un altre cop a Brussel·les.
- 4. Feina o ocupació abans de partir:** Abans de que el pare de l'entrevistada se n'anàs tot sol a Brussel·les, després de quedar orfe, feia feina a ca una tia seva del Guia a Sóller. Amb un carruatge passejava gent i traguava mercaderia. No cobrava res, anava mantingut.
- 5. Any de l'emigració:** A l'any 1921, el pare de l'entrevistada, als 12 anys partí amb el seu pare cap a Belfort, a pesar que de petit ja havia estat a Bèlgica amb tota la família. Després va tornar a Bèlgica
- 6. Causes:** Quan partí als 16 anys ho va fer perquè havia quedat orfe de pare i mare i va veure un futur a Bèlgica on ja havia estat la família feia anys.

7. Medi de transport:

8. Condicions de partida: Parteix als 16 anys en coneixement de l'idioma. Deixa aquí la germana petita amb els oncles de Cal Guia.

9. Documentació: Tenien tots els papers en regla. Inclòs un certificat de bona conducta a efectes d'emigració.

C. Vivència al lloc d'emigració:

1. Primera ocupació o lloc de treball: Quan parteix la família, van tots com empleats a un cafè-colmado de Belfort (França)

2. Sou:

3. Canvis de feina: Els padrins de l'entrevistada abans de la guerra del 14, ja eren a Bèlgica, a Can Bernat *Cambuix*.

A causa de la Gran Guerra, vengueren a Mallorca. Després va partir només el padrí, també a Bèlgica.

Anys més tard, se'n va anar tota la família a Belfort a fer feina a un cafè-colmado, on despatxaven queviures i servien menjar als italians.

Després tornaren a Mallorca i aquí quedà la padrina i la filla, mentre que el padrí amb el fill (el pare de l'entrevistada) partí a Belfort. En pocs anys moren el pare i la mare, i els fills queden a ca una tia de Sóller, on el nin ajuda al negoci sense cobrar.

Poc temps després als 16 anys, parteix ell tot sol cap a Brussel·les a Can Bernat *Cambuix* com a empleat.

Més tard s'associà amb un cosí de son pare, anomenat Xumet, a un negoci de fruites.

L'any 1937 muntà un magatzem propi de fruites a Brussel·les, a on hi farà feina amb l'esposa fins a l'any 1966, en què es retirà.

4. Independització: S'independitzà totalment l'any 1937.

5. Personal al càrrec:

6. Habitatge:

7. Organització de la vida quotidiana: Quan el pare de l'entrevistada feia de mosso a Can Bernat *Cambuix*, va ésser molt explotat, el feien treballar molt. A l'hora de pagar-lo no li donaren el que havien acordat.

No el pagaven cada mes i quan havia de menester alguna cosa (sabó, colònia, sabates,...) ho havia de demanar a la madona.

Tots els empleats vivien junts als porxos del magatzem. Als amos els convenia que no sortissin gaire perquè no poguessin fer amistats que els descobrissin la seva explotació

Només els més espavilats aviat ho descobriren i partien, els més retrets només estalviaren per tornar aquí.

8. Temps lliure: De mosset no tenia temps lliure. Una vegada establert pel seu compte i fet doblers, tenien un cotxe i sortien els diumenges. Anaven a restaurants i partien de vacances. Vivien bé sense privacions.

9. Amistats i relacions:

10. Creences religioses: Eren catòlics practicants.

11. Idioma. Dificultats: No tengueren dificultats perquè tots dos partiren de molts amb la família.

12. Vivències en temps de guerra:

12.1. Primera Guerra Mundial (1914-1918): Eren a Mallorca. Estaven establerts a Bèlgica i vengueren perquè va esclatar la guerra.

12.2. Guerra Civil Espanyola (1936-1939): Eren a Bèlgica, no la visqueren d'aprop. El pare de l'entrevistada no hi va haver d'anar perquè no havia fet el servei militar, del que quedà exempt, ja que era cap de família als 14 anys.

13.3. Segona Guerra Mundial (1940-1945): L'entrevistada recorda especialment l'arribada a Bèlgica dels aliats, després de tants d'anys de guerra, l'arribada dels anglesos i americans va ésser una alegria molt grossa, una cosa difícil d'oblidar.

Els no ho passaren malament, però recorden els afusellaments de gent coneguda, com una mestra i una callista.

D. Relació amb el seu poble:

1. Manera de comunicar-se: Es comunicaven per carta i rebien notícies del poble mitjançant el setmanari *Sóller*.

2. Tornades. Freqüència i motius: El pare de l'entrevistada va fer moltes anades i tornades quan era jove. Una vegada casat i establert, a partir de l'any 1948 venen cada any, un mes de vacances a Mallorca.

E. Família:

1. Matrimoni: Narcis Magro Timoner es casà amb Francisca Domenech Puigserver a l'any 1927.

1.1. Procedència de l'esposa: Era d'Inca, però des de els 10 anys vivia a Bèlgica.

1.2. Coneixença: Al mercat de Brussel·les.

1.3. Cerimònia: Es casaren pocs mesos després de festejar, encara que ja feia molts d'anys que el pare s'havia encapritxat d'aquella joveneta. Es casaren a Bèlgica.

2. Número de fills: Una filla

2.1 Registre: Fou registrada com espanyola

2.2. Escola: Va anar a la millor escola pública de Brussel·les, era com un liceu. La seva educació no els costà res. Ella era l'única emigrant espanyola a l'escola.

2.3. Feina o ocupació dels fills: Després d'estudiar va voler fer feina al negoci dels pares.

3. Ocupació de l'esposa: Feina al negoci i manteniment de la casa.

4. Assistència mèdica: No hi havia seguretat social per a ningú. Això vengué després de la guerra.

5. Idioma casolà: Indistintament parlaven mallorquí i francès.

6. Forma de vida: Vivien bé sense privacions. Vida molt familiar amb padrins, oncles, cosins de la part materna, etc.

Tenien una casa de camp a Watterloo, on tots plegats anaven a passar les vacances.

F. Tornada al poble:

1. Causes: Els pares es retiraren i tornaren a Mallorca a l'any 1966. La causa fou la delicada salut del pare. L'entrevistada quan es va casar, anà a viure a Lille (França) i encara hi és.

2. Canvi de vida: Fou un canvi radical pels pares. La mare ho passà molt malament, s'enyorava dels que havia deixat a Bèlgica.

3. Ocupació:

4. Inversió econòmica: Invertiren els seus estalvis aquí a Mallorca

5. Temps d'oci:

6.Contactes amb el lloc d'emigració: Una vegada que el pare de l'entrevistada va morir, la mare passà a viure amb la filla a Lille.

G. Anècdotes:

- L'entrevistada recorda que quan els aliats arribaren a Brussel·les, al final de la guerra, feren una gran desfilada. Els tancs arribaven fins als balcons. Les al·lotes hi pujaven damunt i besaven els soldats.
- Després de la Guerra Civil espanyola, els emigrants espanyols havien de pagar a l'ambaixada un impost mensual posat per Franco, l'anomenat "Plato Único".
- El pare de l'entrevistada, de nin va tenir una dida, li deien Carlota, vivia al Torrento de Can Creueta i era una dona que es desvivia per tothom. Era molt apreciada per tots i ella sempre estava disposta a ajudar en tot moment (naixements, morts, matances, etc.) Quan va morir, deixà les seves joies a la mare de l'entrevistada.

Entrevista 8.

Lloc i data de la gravació: carrer de la Lluna (can Bac), 28 de juliol, 19 h.

A. Dades personals de l'entrevistat:

1. Nom i Llinatges: Margalida Ripoll Oliver

2. Malnom:

3. Lloc de naixement: Sóller

4. Data de naixement: 08 de juliol de 1906

5. Nom del pare: Tomàs Ripoll Sastre

5.1 Mal nom: Cas Ferrer

5.2 Lloc de naixement: Fornalutx

5.3 Data de naixement:

6. Nom de la mare: Magdalena Oliver Llompart

6.1 Mal nom: Can Pixelis

6.2 Lloc de naixement: Sóller

6.3 Data de naixement:

7. Estudis de l'entrevistat: Estudis a França i després a Sóller, a les Escolàpies

B. Emigració:

1. Membre que inicia l'emigració: El pare de l'entrevistada, però a efectes de treball, la consideram a ella com a primera emigrant, ja que del pare sabem poques coses.

2. Lloc de procedència abans de partir: Sóller

3. Lloc d'emigració: Lyon

4. Feina o ocupació abans de partir:

5. Any de l'emigració: A l'any 1906, als 25 dies de nascuda.

6. Causes:

7. Medi de transport: Vaixell i tren

8. Condicions de partida:

9. Documentació:

C. Vivència al lloc d'emigració:

1. Primera ocupació o lloc de treball: Alguns dies ajudava als seus pares al comerç i a l'Hotel-restaurant que tenien a Lyon

2. Sou:

3. Canvis de feina: Quan es va casar l'entrevistada, obriren el seu marit un negoci de fruites exòtiques al mateix Lyon. Es deia "Palais Royal". Anaven a Paris a cercar la mercaderia.

4. Independització: Al casar-se

5. Personal al càrrec: Una criada que es deia Margalida Figuerola, de Fornalutx (la seva mare tenia la centraleta de Fornalutx). Hi està amb ells 10 o 12 anys. També varen tenir un empleat que li deien de Cas Carreter. Altres empleats francesos

6. Habitatge: Casa pròpia a França i una Sóller

7. Organització de la vida quotidiana: De fadrina, el temps que estava al negoci dels seus pares no feia feina pròpiament dita, tant sols ajudava quan l'havien de menester. Ja de casada, quan el negoci era propi, feien feina tota la setmana, només tornaven el diumenge capvespre.

8. Temps lliure: Com era poc el dedicaven a la vida familiar i feien alguna sortida al camp.

9. Amistats i relacions: A Lyon hi havia bastants de sollerics i altres mallorquins i al ser ca seva un restaurant, aquest era un bon lloc per fer trobades entre ells mateixos.

10. Creences religioses: Eren catòlics i anaven a missa els diumenges.

11. Idioma. Dificultats: De petita anava a l'escola a França i aprengué el francès sense problemes. A casa seva parlaven normalment entre ells el mallorquí. Després de combregar vengué interna a les Escolàpies i aprengué el castellà.

12. Vivències en temps de guerra:

12.1. Primera Guerra Mundial (1914-1918):

12.2. Guerra Civil Espanyola (1936-1939): Ella era a França i no deixaven passar ningú de cap a Espanya. En aquest temps morí a Sóller el seu pare i ella tengué greus dificultats per poder venir. Gràcies a l'ajuda d'un home de Puerto Rico aconseguí venir per Suïssa.

El seu home ajudava mitjançant el Consolat espanyol als qui fugien d'Espanya "blancs o vermells" i els procurava feina.

13.3. Segona Guerra Mundial (1940-1945): Lyon fou bombardejada un parell de vegades. No passaren fam, ja que Lyon fou el que es deia una “Villa Oberta”. En el comerç tenien poca mercaderia i canviaven botelles de licor per altres queviures. Els alemanys pagaven bé la mercaderia que compraven.

Quan els alemanys partiren “feren saltar tots els ponts i això si que ens perjudicà, ja que estar devora un riu la gent no podia travessar”. A poc a poc reconstruïren de bell nou els ponts i la vida tornà a començar.

D. Relació amb el seu poble:

1. Manera de comunicar-se: Rebien el *Sóller* cada setmana.

2. Tornades. Freqüència i motius: Cada any, a l'estiu, venien a passar les vacances amb la mare i els seus germans.

Vengué també per estudiar a les Escolàpies. Estava interna i només podia sortir un diumenge cada mes. Quan ho feia anava a ca la tia o a ca uns amics, que mentre els seus pares eren a França, s'ocuparen d'ella. Vengué també durant la Guerra Civil per la mort del seu pare. Actualment ve a passar els estius a Sóller a ca seva, a Can Bac.

E. Família:

1. Matrimoni: Es casà amb Josep Morell Rullan

1.1. Procedència de l'espòs: Era solleric. Feia feina al Gas, i ja que guanyava poc (150 ptes. mensuals), partiren cap a França a muntar un negoci.

1.2. Coneixença: Es conegueren a Sóller, quan ella venia de vacances durant l'estiu.

1.3. Cerimònia:

2. Número de fills: Quatre, una filla i tres fills: Jaume, el major, nascut l'any 1931, estudià a França a l'escola elemental. Després va venir a Madrid a fer la carrera d'enginyer. Te la nacionalitat espanyola. Es casà amb una espanyola i viu i treballà actualment a Cadis. Els seus fills son espanyols. Antònia, nascuda l'any 1933, va conèixer el seu home a França, era un solleric que treballava a Lyon. Els seus fills son francesos. Tots viuen a França però venen cada any a passar les vacances a Sóller. Ella va ser la que va seguir amb el negoci dels seus pares. Ara també ja està retirada i han venut el negoci.

Tomàs nascut l'any 1935 té la nacionalitat canadenca, ja que va viure molts d'anys al Canadà. Actualment viu a Palma.

El petit, Josep, nascut l'any 1946, és de nacionalitat francesa. Ve cada any a Sóller amb la seva família a passar les vacances. Els seus fills també son francesos.

2.1 Registre: El primer fill fou registrat com espanyol els altres tres ho foren francesos.

2.2. Escola: Tots anaren a l'escola elemental a França. Un d'ells va fer la carrera universitària a Espanya i un altre a França.

2.3. Feina o ocupació dels fills: Estudiaven i ajudaven molt poc al negoci.

3. Ocupació de l'esposa: El matrimoni feia feina conjuntament al negoci.

4. Assistència mèdica:

5. Idioma casolà: Xerraven el mallorquí i el francès.

6. Forma de vida: Vida familiar amb els fills i els empleats. Molta feina al negoci que només tancaven els diumenges capvespre.

F. Tornada al poble:

1. Causes: Ni ells ni els seus fills s'han retirat aquí. Dos dels seus fills viuen a Espanya. Quan l'entrevistada es retirà, la seva filla es va fer càrrec del negoci.

2. Canvi de vida: Una vegada retirada, passa els mesos de fred a França i l'estiu a Sóller. "Aquí fa massa fred per viure tota sola a una casa tan gran".

3. Ocupació:

4. Inversió econòmica: Només cobra la meitat del retiro.

5. Temps d'oci: Passeja i fa visites a gent coneguda.

6. Contactes amb el lloc d'emigració: Manté tots els contactes amb gent de França, ja que viu quasi tot l'any allà. A Sóller també té bones relacions, hi passa l'estiu. I té gent que s'encarrega de la casa i l'hort.

G. Anècdotes:

- El germà de son pare es casà amb Maria Pomar, va heretar la casa de Cas Ferrer i la vendre.

- A casa seva eren quatre germans i venien amb la mare a passar els estius a Sóller.

- A Lyon, hi havia molts emigrants portuguesos.

- Ella s'encarregà dels fills bessons de la seva filla, perquè aquesta estava al magatzem. El seu negoci anomenat "Palais Royal" estava situat al centre de Lyon, era el negoci de més luxe del poble (tenien advocats, kiwis i fruites molt exòtiques).
- Als 56 anys quedà vídua.
- Durant la Segona Guerra Mundial, els alemanys els compraven molta mercaderia amb moneda alemanya i ells tenien por de que els doblers alemanys, després no els servissin.
- Els fills i els nets saben el mallorquí.
- El seu negoci de França abans de ser seu, ja havia estat de sollerics, d'una família de Can Carol del carrer de Sa Mar.
- L'entrevistada es espanyola amb carta de resident privilegiada.
- A França tenia el dret a votar, però no ho va fer mai.

Entrevista 9.

Lloc i data de la gravació: Port de Sóller, 19 de juliol, 19 h.

A. Dades personals de l'entrevistat:

- 1. Nom i Llinatges:** Margalida Serra Canals
- 2. Malnom:**
- 3. Lloc de naixement:** Nantes (França)
- 4. Data de naixement:** 13 de febrer de 1917
- 5. Nom del pare:** Antoni Serra Pascual
  - 5.1 Mal nom:** Can Fonts
  - 5.2 Lloc de naixement:** L'Horta
  - 5.3 Data de naixement:** 1883
- 6. Nom de la mare:** Antònia Canals Arbona
  - 6.1 Mal nom:** Can Mart / des Forn de l'Horta
  - 6.2 Lloc de naixement:** l'Horta
  - 6.3 Data de naixement:** 1892
- 7. Estudis de l'entrevistat:** Estudis primaris fins a "Le Brevé", fets a França

B. Emigració:

- 1. Membre que inicia l'emigració:** Antoni Serra Pascual (pare de l'entrevistada)
- 2. Lloc de procedència abans de partir:** l'Horta de Sóller
- 3. Lloc d'emigració:** Primerament a Nantes i després a Lons-le-Saunier
- 4. Feina o ocupació abans de partir:** Li donaren a triar entre ser ferrer, fuster o partir a França.
- 5. Any de l'emigració:** A l'any 1893 als 10 anys.
- 6. Causes:** Il·lusió de partir i el fet de tenir parents a França.
- 7. Medi de transport:** Amb vaixell i tren.
- 8. Condicions de partida:** Va partir essent molt nin amb un germà de son pare per decisió pròpia, per cercar feina perquè aquí "es menjaven les ungles".
- 9. Documentació:** Contracte de paraula, sense papers.

C. Vivència al lloc d'emigració:

1. Primera ocupació o lloc de treball: Va treballar a Nantes a casa d'un oncle durant 5 o 6 anys fins que aquest es va retirar.

2. Sou: No es pot saber el que guanyava perquè l'infant no veia cap doblor, l'amo ho enviava directament als seus pares.

3. Canvis de feina: Quan l'oncle es retirà, el nin (16 anys) passà a fer feina de mosset a ca un solleric de Can Llebre, dins un negoci de vins. Aquí fou molt mal tractat, el feien tragar les caixes de vins damunt l'esquerra, tot el dia feia feina i va a jeure tard perquè ho havia de deixar tot arreglat pel dia següent (agregar i posar les cadires damunt les taules). Els diumenges li feien fer les feines de la casa (rentar roba, fer els llits, etc.). L'amo es va portar molt malament amb ell i li donava unes bones pallisses. No tenia gens de llibertat.

Quan va haver reunit alguns doblers muntà un negoci propi també de vins. Als 27 anys es va casar, però anys més tard varen vendre el negoci i tornaren a Sóller, per la pena d'un fill seu de 2 anys. A n'aquest moments l'entrevistada tenia 1 any. Passat un temps, una germana de la dona el cridà des de Lons-le-Saunier per dur un negoci junts. No donà bon resultat i tornaren a muntar un negoci propi de fruites i llegums, vins, licors i fruites exòtiques dins el mateix poble.

4. Independització: S'independitzà dues vegades. Primer a Nantes abans de casar-se i després a Lons-le-Saunier, després de separar-se dels cunyats.

5. Personal al càrrec: Tenien dos empleats al negoci propi de Lons-le-Saunier.

6. Habitatge: Quan estava de mosset a Can Llebre vivia molt malament als porxos del magatzem, sofrint fred i males condicions. Una vegada el negoci és propi, també ho és l'habitatge.

7. Organització de la vida quotidiana: Molta feina tot el dia i poques diversions.

8. Temps lliure: Els diumenges capvespre venien bossetes de cacauets a 50 cèntims, al descans dels cinemes que hi havia enfront del magatzem. També feien excursions, visitaven gent mallorquina d'altres pobles, feien passejades amb bicicleta i l'entrevistada amb els seus germans assistien a les reunions de "Le Patronage" on els mostraven estampes (diapositives) de la Història Sagrada. També anaven al cinema i a l'estiu a nedar a una piscina.

9. Amistats i relacions: Tenien moltes amistats. A son pare li deien “l’anglès” perquè era molt alt, ros i tenia els ulls blancs, a la mare li deien “l’espanyola”, perquè era morena d’ulls negres.

La mare va caure molt en gràcia als clients del magatzem que l’apreciaven molt.

10. Creences religioses: Eren catòlics practicants. Les filles anaven a “La Pratonage” que era una institució catòlica. Feren la primera comunió allà.

11. Idioma. Dificultats: El pare sabia el francès i la mare aprengué a poc a poc el negoci.

12. Vivències en temps de guerra:

12.1. Primera Guerra Mundial (1914-1918):

12.2. Guerra Civil Espanyola (1936-1939): Eren a Mallorca. L’entrevistada tenia 18 anys. El germà petit (16 anys) partí al front i estaren 7 anys sense saber noves seves.

13.3. Segona Guerra Mundial (1940-1945): L’entrevistada no la visqué perquè ja eren aquí, no obstant va saber que a unes amigues seves els havien rapat el cap per haver anat amb alemanys, i que a uns altres amics que tenien una fàbrica de feltre, els ho havien pres tot.

D. Relació amb el seu poble:

1. Manera de comunicar-se: Es comunicaven per carta i per la gent que anava i venia. “No hi havia un poblet, per enfora que estàs, que no hi hagués un solleric”.

2. Tornades. Freqüència i motius: El pare de l’entrevistada, de nin feia anades i tornades. Als 27 anys vengué per casar-se.

Aproximadament l’any 1919 tota la família tornà temporalment davant la pena de la mort d’un infant. Després sempre feren alguna tornada, quan hi havia un motiu especial.

L’any 1930 tornaren definitivament per retirar-se.

E. Família:

1. Matrimoni: Antoni Serra Pascual es casà amb Antònia Canals Arbona.

1.1. Procedència de l’esposa: L’Horta. Era del forn de l’Horta.

1.2. Coneixença: Per mitjà del capellà Fiquet.

- 1.3. Cerimònia:** Els casà a Sóller el capellà Fiquet.
- 2. Número de fills:** Quatre infants, dos al·lots (un dels quals morí amb un any) i dues nines.
- 2.1 Registre:** Foren registrats com a francesos.
- 2.2. Escola:** Primer assistiren a una escola laica i després a una escola privada anomenada "Jeanne d'Arc".
- 2.3. Feina o ocupació dels fills:** Anaven a l'escola i ajudaven al negoci.
- 3. Ocupació de l'esposa:** Cura de la casa, de la família i feina al negoci.
- 4. Assistència mèdica:** L'entrevistada no recordà res d'aquest aspecte.
- 5. Idioma casolà:** El matrimoni xerrava el mallorquí, però els fills parlaven el francès. Una vegada aquí els va ser relativament fàcil començar a xerrar amb mallorquí, però hagueren d'anar una temporada a l'escola per dominar el castellà.
- 6. Forma de vida:** Vida familiar. Molta feina i molta clientela.

F. Tornada al poble:

- 1. Causes:** A l'any 1930 vengueren per retirar-se.
- 2. Canvi de vida:** Bona adaptació al canvi.
- 3. Ocupació:** Degut a que quan es retiraven encara eren joves (uns 45 anys), el pare va fer feina amb un veïnat de Can Reus a un negoci d'exportació de taronges i llimones, i la mare ajudà als seus germans al forn.
D'aquesta manera cotitzaren uns anys i pogueren cobrar un retiro. També tenien un hort del que treien quasi bé tot el que necessitaven per viure (fruita, verdura, llegums, animals, etc.), només havien de comprar formatge i vi.
- 4. Inversió econòmica:** Es retiraven amb una quantitat mitjà de 60 ptes. Diàries, de les que només n'empraven 3 o 4. Compraven una casa a l'Horta per 4.000 ptes. Estalviaren, unes 300.000 ptes., les depositaren al Banc de Crèdit que va fer bancarrota i ho perderen tot. Davant aquesta situació els fills es posaren a fer feina. Una altra part dels seus estalvis ho invertiren en obligacions que tampoc donaren els resultats prevists.
- 5. Temps d'oci:** Ocupar-se de l'hort.
- 6. Contactes amb el lloc d'emigració:** Perderen tots els contactes durant la Segona Guerra Mundial

G. Anècdotes:

- Quan el pare de l'entrevistada feia de mosset a Can Llebre, els diumenges l'amo els feia enfilat puces amb un fil i una agulla perquè no se'n anassin a passejar.
- El primer fill del matrimoni va tenir com a cuna una caixa de plàtans, i com a matalàs la palla de la caixa.
- Quan l'entrevistada anava a l'escola laica i es barallava amb les amigues li deien "Ala vetén bruta espanyola" i llavors les nines franceses defensaven la italiana i li deien "Si, però els italians ajudaven a la guerra i els espanyols no varen ajudar".
- El pare de l'entrevistada anava al poblet on hi havia la fàbrica del formatge "gruyere" "La Vache qui nit" i duia unes peces de formatge grosses com una roda de camió.
- L'entrevistada contà que el capellà Fiquet va presentar una al·lota a son pare. "Quan la va veure, li va veure molt desxondida i va dir, aquesta me convé".
- Quan vengueren l'any 1930 a retirar-se, partiren des de Marsella directa cap a Barcelona amb un vaixell que es deia "Tintores". La travessia va durar dos dies.

Entrevista 10.

Lloc i data de la gravació: Sóller (carrer de Pons), 19 de juliol, 19 h.

A. Dades personals de l'entrevistat:

- 1. Nom i Llinatges:** Gabriel Arbona i la seva esposa Maria Capó
- 2. Malnom:** Gaby
- 3. Lloc de naixement:** Ell a Marsella i la esposa a Sóller
- 4. Data de naixement:** 1917
- 5. Nom del pare:** Miquel Arbona
  - 5.1 Mal nom:** Can Poteta
  - 5.2 Lloc de naixement:**
  - 5.3 Data de naixement:**
- 6. Nom de la mare:** Mª Antònia
  - 6.1 Mal nom:** Can Massana
  - 6.2 Lloc de naixement:**
  - 6.3 Data de naixement:**
- 7. Estudis de l'entrevistat:** Estudis Primaris

B. Emigració:

- 1. Membre que inicia l'emigració:** El pare de l'entrevistat juntament amb un germà (pare del metge *Poteta*)
- 2. Lloc de procedència abans de partir:** Sóller
- 3. Lloc d'emigració:** Primerament a Marsella i després a Avignon
- 4. Feina o ocupació abans de partir:**
- 5. Any de l'emigració:** 1931, als 14 anys
- 6. Causes:** Partí a Marsella a ca un germà, a fer feina amb ell al seu comerç
- 7. Medi de transport:** Vaixell
- 8. Condicions de partida:** Partí als 14 anys sense coneixement de l'idioma
- 9. Documentació:**

C. Vivència al lloc d'emigració:

- 1. Primera ocupació o lloc de treball:** Feina d'empleat a un comerç de fruites a Marsella

2. Sou:

3. Canvis de feina: De Marsella passà a fer feina a un negoci propi de "primeurs", fruites i begudes a Avignon, era l'any 1920. El negoci anava bé i compraren una finca, també a Avignon, on hi cultivaven raïm, es dedicaven a l'agricultura. Deixaren el comerç en mans d'un gerent solleric de Can Sueca.

4. Independització: Poc després de casar-se varen comprar el negoci d'Avignon.

5. Personal al càrrec: Primerament tengueren un gerent solleric i després dues germanes solleriques i l'espòs d'una d'elles. La germana fadrina era Maria Capó, l'entrevistada i esposa de l'entrevistat. (A partir d'aquí ens referirem a les vivències dels entrevistats i no a les dels seus pares).

6. Habitatge: La casa que habitaven era llogada, i el comerç era propi.

7. Organització de la vida quotidiana: Feien feina al comerç. El matí s'aixecaven a les 5 i feien feina fins a les 8 del vespre. També treballaven els dissabtes i els diumenges. Arribà un moment que els diumenges capvespre tancaven un mes el comerç i venien a Mallorca de vacances.

8. Temps lliure: Era molt escàs. El diumenges capvespre anaven al camp amb els infants.

9. Amistats i relacions: A Avignon hi havia molts de sollerics i mallorquins. Els vespres "sortien al carrer a prendre la fresca com es feia també abans aquí". Tenien bones relacions amb el francesos i bones amistats que encara conserven. Els francesos preferien els mallorquins als peninsulars. No tengueren cap tipus de problema pel fet de ser espanyols, sempre foren ben acceptats.

10. Creences religioses: Anaven a missa els diumenges.

11. Idioma. Dificultats: No tengueren problemes. L'entrevistat nasqué a França i la dona hi anà molt joveneta (14 anys).

12. Vivències en temps de guerra:

12.1. Primera Guerra Mundial (1914-1918):

12.2. Guerra Civil Espanyola (1936-1939): La dona de l'entrevistat, Maria Capó, era a França quan va esclatar la guerra i no pogué venir quan el seu pare morí. Vengué en acabar la guerra i volia quedar amb la mare, però aquesta li va dir: "val més que te'n vagis, aquí hi ha molta misèria". No visqueren la guerra directament, perquè eren a França.

13.3. Segona Guerra Mundial (1940-1945): L'entrevistat fou pres i va estar presoner 5 anys a Alemanya. Mentrestant el gerent que estava encarregat del comerç s'havia ficat en política i el desterraren. Llavors el comerç va quedar en mans de la mare de l'entrevistat, però estava molt malalta i no se'n podia fer càrrec. Va ser a n'aquest moment quan la futura esposa de l'entrevistat, juntament amb la seva germana i el seu marit (Antoni Alcover) agafaren el comerç. Quan l'entrevistat fou alliberat tornà a casa seva, es casà amb Maria Capó i tots quatre seguiren en el negoci.

D. Relació amb el seu poble:

1. Manera de comunicar-se: Es comunicaven per carta.

2. Tornades. Freqüència i motius: Després de casar-se, els entrevistats, venien normalment a passar les vacances amb els seus fills. Ara venen cada any tot sols. Després de la guerra civil l'entrevistada vengué perquè el seu pare havia mort.

E. Família:

1. Matrimoni: Gabriel Arbona es casà amb Maria Capó.

1.1. Procedència de l'esposa: Sóller

1.2. Coneixença: Es conegueren quan ella estava d'empleada al comerç dels pares de l'entrevistat.

1.3. Cerimònia: Es casaren a França després de la Segona Guerra Mundial.

2. Número de fills: Dos, un fill anomenat Miquel i una filla que nom Maria Antònia.

2.1 Registre: Tots dos foren registrats com a francesos.

2.2. Escola: Feren els estudis a França

2.3. Feina o ocupació dels fills: No feien feina al negoci. Actualment el fill està a una empresa constructora d'autopistes i la filla fa feina al Tribunal de Justícia.

3. Ocupació de l'esposa: Feina al negoci, juntament amb el marit i cura de la casa i els fills.

4. Assistència mèdica: No en tenien, ara si.

5. Idioma casolà: Parlaven quasi sempre el francès però també el mallorquí, prova d'això és que els fills i nets entenen i parlen el mallorquí.

6. Forma de vida: A França feien vida familiar. Tota la setmana feien feina de cap a cap de dia. Només disposaven del diumenge capvespre per sortir amb els infants.

F. Tornada al poble:

1. Causes: No han tornat a Sóller. Es varen retirar però seguiren vivint a França. Es consideren francesos i només tornen a Sóller a passar les vacances. Varen vendre en negoci el 1977.

2. Canvi de vida: Ara ja no fan feina encara que l'entrevistat té uns amics amb un negoci del mateix tipus i un pic per setmana va ajudar-los a les 5 del matí.

3. Ocupació:

4. Inversió econòmica: Compraren una cosa a França i viuen de la pensió i de les rendes.

5. Temps d'oci: Passegen i fan i reben visites dels amics.

6. Contactes amb el lloc d'emigració: Manté tots els contactes ja que viuen allà. Reben moltes visites d'antics clients.

G. Anècdotes:

- La germana de l'entrevistada, que havia fet feina amb ells al negoci. Va partir cap a l'Argentina, després d'haver venut tot el que tenia a Sóller. Des d'allà li demanà a la germana que li enviàs postals de Sóller i Mallorca i les mostrà als seus amics que li deien: "perquè vares deixar això tan preciós per venir de cap aquí". Ara li sap greu haver partit.

- L'entrevistada partí de cap a França als 14 anys a ca la germana que feia feina amb el seu marit a can un majorista de fruita, i allà embalava fruita a Can Colom de Cas Sit. Fou durant la guerra que anà a fer feina al comerç dels pares del seu futur espòs.

- Els pares de l'entrevistada tingueren 3 fills. El negoci que comparen abans havia estat d'un tal Vidal. Tenien també un trast al mercat, del que se'n encarregà la germana de l'entrevistat i el seu marit (de Can Pere Lluc).

- Al magatzem rebien caixes de dàtils i els més verds els treballaven amb les mans perquè madurassin abans.

- Una vegada venut el negoci, al lloc que ocupava primer varen passar-hi una tenda de roba pret-a-porter, després una tenda de roba per infants i actualment hi ha la seu d'un dirari.

Entrevista 11.

Lloc i data de la gravació: L'Horta de Sóller, dia 1 d'agost de 1989

A. Dades personals de l'entrevistat:

- 1. Nom i Llinatges:** Toni Trias Colom
- 2. Malnom:** de can Raia
- 3. Lloc de naixement:** Aufenbach, Alemanya
- 4. Data de naixement:** 24 de juny de 1910
- 5. Nom del pare:** Bartomeu Trias Mayol
  - 5.1 Mal nom:** de can Raia
  - 5.2 Lloc de naixement:** Sóller
  - 5.3 Data de naixement:**
- 6. Nom de la mare:** Catalina Colom Frau
  - 6.1 Mal nom:** de cas Fideuer del carrer Nou
  - 6.2 Lloc de naixement:** Sóller
  - 6.3 Data de naixement:**
- 7. Estudis de l'entrevistat:** Bàsics, primaris. Anà a les monges de la Caritat. Tenien un llibre per a tots (quan eren a Sóller durant la I GM). Als 8 anys a Thionville hagué d'estudiar el francès i l'alemany (no sabia ni llegir ni escriure cap de les dues llengües).

"... el que sé és contar...", "...el castellà el vàrem aprendre amb els refugiats espanyols de la Guerra Civil"

B. Emigració:

- 1. Membre que inicia l'emigració:** el pare de l'entrevistat
- 2. Lloc de procedència abans de partir:** els pares eren de Sóller. Els fills nasqueren a Aufenbach
- 3. Lloc d'emigració:** primer a França, on feien la temporada de taronges, després s'establiren a Aufenbach, Alemanya, (poc temps). Retornaren a França
- 4. Feina o ocupació abans de partir:** agricultor
- 5. Any de l'emigració:** Fou a finals del segle XIX, no saben la data

6. Causes: necessitat de feina

7. Medi de transport: amb vaixell de vela o rems. El trajecte durava entre 2 i 3 dies

8. Condicions de partida:

9. Documentació:

C. Vivència al lloc d'emigració:

1. Primera ocupació o lloc de treball: El pare de l'entrevistat feia la "temporada" a França. Quan es va casar s'establí a Aufenbach i treballà dins el comerç de fruites i verdures.

L'entrevistat treballà primerament en el negoci de la família, després (abans de casar-se) es posà a treballar com a gerent dins una empresa dedicada també a fruits i llegums.

2. Sou:

3. Canvis de feina: No hi ha canvis de feina, mentre foren a França sempre varen estar dins el negoci de les fruites i llegums.

Un germà de l'entrevistat es dedicà a fer feina a un cafè

4. Independització: Els pares de l'entrevistat s'establiren a Thionville on prenen un comerç. L'hagueren de deixar quan esclatà la I GM. Vingueren a Sóller i el pare morí el 1918 pel grip.

La vídua i els fills tornaren a França i seguiren amb el negoci. El trobaren en bon estat, però canviaren l'emplaçament.

La mare guardà el negoci fins que els fills foren casats. Finalment el va vendre i partí a viure amb un fill que tenia un cafè a Valengeville.

L'entrevistat fou gerent d'un comerç fins després de casar-se. Vivien a Verdún

L'any 1939 deixaren Verdún "per por", perquè hi havia moltes casernes militars.

Passaren a Domballe, on agafaren un comerç propi. El llogaren per 300 francs amb un contracte per 9 anys.

Al cap de 15 anys veneren el comerç i tornaren a Sóller

5. Personal al càrrec:

6. Habitatge: sempre fou llogat

7. Organització de la vida quotidiana: feien feina de sol a sol tota la setmana. Sols tancaven els diumenges capvespres i festes. Aprofitaven per anar al cinema.

La vida era senzilla, el menjar era casolà, mallorquí (sobretot amb la primera dona). Quan es casà per segona vegada, va adaptar-se a la cuina francès. Feien panades, sopes, cocarrois i sobressada. Enviaven menjar d'aquest a un proveïdor i amic solleric (M. Oliver, de l'Hotel Esplendido).

La filla anava a l'escola a França, on feien estudis fins els 15 anys.

La dona duia la casa i també estava al comerç. La segona dona es posa a treballar als 15 dies d'haver arribat a França, no coneixia la llengua "...però sabia contar i coneixia les balances..."

8. Temps lliure: quasi no en tenien. Tampoc tenien vacances

9. Amistats i relacions: Mai es sentiren estrangers, sempre foren ben apreciats i ben tractats.

A vegades es trobaven amb mallorquins de la regió i feien qualque "bauxa" improvisada

A Domballe sols hi havia un mallorquí i tenien bones relacions. A Nancy, Mez, Thionville n'hi havia molts i tenien bones relacions

El 14 de juliol feien festa amb els francesos

Tots els mallorquins que coneixien feien feina dins el comerç de fruites o cafès

10. Creences religioses: són catòlics

11. Idioma. Dificultats: No va tenir mai dificultats per aprendre l'idioma. A l'escola estudià francès i alemany.

A casa parlaven el mallorquí.

12. Vivències en temps de guerra:

12.1. Primera Guerra Mundial (1914-1918): Quan esclatà la Gran Guerra vivien tots a Thionville. Tenien un gran comerç de fruites i llegums que deixaren tancat quan tornaren a Sóller

Durant els anys que foren a Sóller (4) els infants anaren a l'escola de les monges de la Caritat.

Acabada la guerra tornaren a Thionville i reemprengueren el negoci.

12.2. Guerra Civil Espanyola (1936-1939): Varen arribar molts refugiats espanyols.

El germà de l'entrevistat que tenia un cafè, col·locà molts refugiats. Els hi cercà feina i casa. Molts quedaren a viure allà

13.3. Segona Guerra Mundial (1940-1945): l'entrevistat vivia a Verdún amb la seva esposa i la filla. Veren passar molts de presoners francesos cap als camps de concentració "...amb una corda els hi tiraven botelles de vi per les finestres..."

A Verdún hi havia moltes casernes militars i partiren d'allà. S'intal·laren a Domballe.

Amb els alemanys mai hi havia problemes (ell coneixia bé la llengua), era el seu proveïdor de fruites.

En temps de la guerra feia de "correu" per a la resistència.

Per trobar mercaderies, s'havien de moure, no hi havia manca de productes, però els havien de trobar.

Els preus dels productes eren tassats oficialment i els havien de vendre amb tiquets de racionament.

Durant la postguerra hi havia moltes inspeccions de la fiscalia, si venien a preus superiors als estipulats o feien qualsevol tipus d'infracció els hi posaven fortes multes.

D. Relació amb el seu poble:

1. Manera de comunicar-se: Molta gent rebia de Sóller la premsa local i en haver-ho llegit ho passaven als coneguts i amics.

Rebien també cartes, paquets, etc. per correu o per gent que venia de Mallorca.

2. Tornades. Freqüència i motius: No venien molt sovint perquè treballaven. El viatge era car i llarg. Venien seguint la ruta de Nancy, Paris, Frontera, Barcelona i Mallorca.

L'entrevistat recorda que el primer cop va estar 10 anys a retornar a Sóller.

Va venir dues vegades més: per casar-se (les dues dones eren de Sóller)

Va retornar definitivament el 1954.

E. Família:

1. Matrimoni: L'entrevistat es casà dues vegades, cada pic a Sóller.

1.1. Procedència de l'esposa: La primer dona era Francisca Serra. El segon matrimoni fou amb Antònia Deyà Escalas

1.2. Coneixença: La primera dona la va conèixer pel propietari del negoci on treballava a Verdún. La segona esposa la va conèixer per la germana de la primera dona, que li cercava un nou matrimoni. Hi va intervenir un capellà Mn. Antoni Ros.

1.3. Cerimònia: Les dues cerimònies foren molt ràpides. Pel ritus catòlic. Al cap d'uns dies de casar-se ja retornaven a França

2. Número de fills: 2. Una filla, Quetty, de la primera dona, i un fill, Tomeu, de la segona

2.1 Registre: tots dos foren nacionalitzats espanyols

2.2. Escola: la filla anà a l'escola a França, el fill al Convent de Sóller

2.3. Feina o ocupació dels fills: tots dos tenen feina a Sóller. Tenen tendes de "souvenirs" al Port.

3. Ocupació de l'esposa: les dones eren les encarregades de dur la casa i al mateix temps despatxar al comerç

4. Assistència mèdica: quan feia feina de llogat tenia assegurances i dret a assistència mèdica.

5. Idioma casolà: mallorquí

6. Forma de vida: molta feina. Tenien molt poc temps d'oci

F. Tornada al poble:

1. Causes: La filla major estava molt malalta; el metge els va aconsellar que retornassin a Mallorca. Varen vendre el comerç i s'establiren a Sóller. Una vegada aquí la filla es recuperà

2. Canvi de vida: encara eren joves (ell 43 i la dona 37). Va estar 6 mesos sense treballar. Va entrar a fer feina a la fàbrica de Can Padassot, on hi va estar fins que tancaren (15 anys). Després muntà un negoci de "souvenirs" al Port, que passà als fills.

3. Ocupació: ara està retirat, però els capvespres va als magatzems a ajudar als fills

4. Inversió econòmica: amb la venda del comerç guanyà un milió de francs. Malgrat el canvi no era tan bo com ara, va bastar per comprar i arreglar una casa a l'Horta.

5. Temps d'oci: els matins està per casa, els capvespres baixa al Port per ajudar els seus fills

6. Contactes amb el lloc d'emigració: no en tenen

G. Anècdotes:

Entrevista 12.

Lloc i data de la gravació: Port de Sóller, 20 de juliol de 1989

A. Dades personals de l'entrevistat:

- 1. Nom i Llinatges:** Maria Frontera Rullan
- 2. Malnom:** de cas Pentinador
- 3. Lloc de naixement:** Biniaraix
- 4. Data de naixement:** 1922
- 5. Nom del pare:** Joan Frontera Mayol
  - 5.1 Mal nom:** de cas Pentinador
  - 5.2 Lloc de naixement:** Biniaraix
  - 5.3 Data de naixement:** 1879
- 6. Nom de la mare:** Rosa Rullan Ferrer
  - 6.1 Mal nom:** de can Pericó
  - 6.2 Lloc de naixement:** Sóller
  - 6.3 Data de naixement:**
- 7. Estudis de l'entrevistat:** estudis primaris i d'esteticisme

B. Emigració:

- 1. Membre que inicia l'emigració:** el pare de l'entrevistada
- 2. Lloc de procedència abans de partir:** Biniaraix
- 3. Lloc d'emigració:** Seta, Marsella, Belfort, Mulhouse i Perpinyà
- 4. Feina o ocupació abans de partir:** agricultor
- 5. Any de l'emigració:** la primera vegada que s'embarcà fou cap a Cuba, tenia 13 anys. Quan començà a fer la temporada a Seta en tenia 15.
- 6. Causes:** Manca de feina, ganes de fer diners i prosperar
- 7. Medi de transport:** vaixells de vela
- 8. Condicions de partida:** segurament contractat per algun patró. Partien amb un bolic de roba i menjar; enviaven la roba bruta a la mare o la dona quan el vaixell tornava cap a Sóller. Allà es dedicaven a la venda ambulat per tot França. La temporada durava 5 mesos, després tornaven cap a Sóller.
- 9. Documentació:** una vegada establerts a França tenien una carta de treball per 10 anys.

C. Vivència al lloc d'emigració:

1. Primera ocupació o lloc de treball: el pare de l'entrevistada va fer durant molts anys la temporada a Seta. Quan es va casar la dona quedava a Biniaraix al front d'una taverna-estanc.

Un any la dona va partir amb ell, però no trobaven habitatge i tornà.

El pare, juntament amb uns socis intentà muntar-se a Marsella, però feren fallida. Després tornà cap a Sóller durant la I GM.

2. Sou:

2. Canvis de feina: tot just acabada la I GM, partiren tota la família cap a França. Els pares agafaren un cafè a Belfort com a gerents (els propietaris eren de Sóller, de can Terés i de can Espanya). El fill major també es posa a treballar dins un altre cafè.

Al cap de 4 anys prenen un cafè a Mulhouse pel seu interès. Per motius de salut (trobaren el clima molt dur) es traslladaren a Perpinyà (ja que el clima era més semblant al de Mallorca), on agafaren un cafè-hotel.

4. Independització: el pare de l'entrevistada s'independitzà després de treballar 4 anys a Belfort.

Quan l'entrevistada es casà passà a treballar en el negoci de fruites del seu marit, també solleric, a Au Mavre. Estaven associats al germà del marit, però prest es separaren i ells es quedaren el negoci a "l'engròs" i el germà el negoci "al detall".

5. Personal al càrrec: quan vivien a Mulhouse tenien un cambrer mallorquí, i a Perpinyà tota la família (7), un cambrer i una dona de neteja.

L'entrevistada al seu comerç de fruites tenia 6 empleats.

6. Habitatge: mentre era fadrina va viure amb els seus pares, sempre damunt els negocis que tenien.

Quan es casà, va viure a un pis llogat.

No volien comprar res, ja que pensaven invertir els diners a Sóller

7. Organització de la vida quotidiana: feien molta feina.

Quan eren petits els infants anaven a l'escola, els fills majors ajudaven als seus pares.

El pare els mostrava jocs i cançons populars mallorquines. A casa seva sempre hi havia gents i amics de la regió (normalment mallorquins).

La mare feina menjar mallorquí: sopes, cocarroïs, bunyols,..., feien matances, el darrer any a Mulhouse mataren 22 porcs.

A Perpinyà tingueren molta feina, no tancaven mai.

8. Temps lliure: en temps del seu pares no tenien temps lliure; tenien el cafè-hotel sempre obert. Arribaren a fer tornos de vacances i la mare partia amb la meitat dels fills cap a Sóller a passar una temporada.

9. Amistats i relacions: mai es sentiren estrangers. En temps del seu apre feien moltes trobades amb mallorquins, sobretot a Mulhouse. A Perpinyà feren amistat amb gent de tota casta.

Quan es casà, a Au Havre, trobà que la gent d'allà era molt seca (era en temps de la II GM).

Després de la guerra, el capellà Ripoll, de Deià, reunia a tots els mallorquins en trobades a la zona est de França, un cop o dos a l'any.

Aquest capellà estava dins la redacció del diari *Paris-Baleares*.

10. Creences religioses: catòlics

11. Idioma. Dificultats: a casa sempre es parlava el mallorquí. A l'escola els fills aprengueren el francès i l'alemany (Mulhouse és a la frontera) i al carrer parlaven alsacià. La mare sempre parlava el mallorquí, per això quan passaren a Perpinyà es trobà més a gust.

Els no tingueren dificultat per aprendre l'idioma.

12. Vivències en temps de guerra:

12.1. Primera Guerra Mundial (1914-1918):

12.2. Guerra Civil Espanyola (1936-1939): quan esclatà la guerra l'entrevistada era a Sóller estudiant (a l'escola Vall de Sóller). Varen tenir dificultats per aconseguir els papers per tornar a França (ja que el seu pare era militant republicà), però pogueren agafar el darrer vapor cap a França.

Recorda una forta activitat política, a casa seva es feien reunions amb republicans i antifeixistes que passaven per Perpinyà.

Reberen refugiats polítics i ajudaren com pogueren.

13.3. Segona Guerra Mundial (1940-1945): molts de mallorquins que fugien de la invasió alemanya passaren per casa seva. "... arribaren a ser més de 50 persones...", "...hi havia gent per tot el replà de l'escala, els sofàs, habitacions,...".

Quan arribaren els alemanys requisaren les habitacions pels seus soldats, però no tingueren problemes amb ells. Fins i tots els proporcionaven queviures “d’estraperlo”.

La germana major fou presa per una espia quan tornava d’Espanya de cercar queviures. La retingueren 48 hores però la posaren en llibertat.

A Au Havre (una vegada casada) sofriren els bombardejos dels aliats “...utilitzaven les persianes per enterrar els morts...”. Foren temps molt durs, ja que els requisaren el negoci però en pogueren muntar un de nou. El marit viatjava per tot per aconseguir queviures.

Quan acabà la guerra els francesos jutjaren a tots els que havien col·laborat amb els alemanys. A ells no els feren res perquè el consul els hi firmà un paper testimoniant que havien treballat sols amb la població civil.

D. Relació amb el seu poble:

1. Manera de comunicar-se: degut al tipus de feina que feien rebien molts visites de mallorquins que duïen notícies “fresques”. També compraven el *Sóller*.

2. Tornades. Freqüència i motius: de fadrina va passar dos anys a Sóller per estudiar. Després venien de vacances un mes cada dos anys. De casada venia cada any.

E. Família:

1. Matrimoni: l’entrevistada es casà amb Bartomeu Valls

1.1. Procedència de l’espòs: era natural de Binissalem

1.2. Coneixença: es coneixeren al cafè del seu pare a Perpinyà.

1.3. Cerimònia: es casaren el 28 de febrer de 1942. Primer tingueren una cerimònia civil a l’Ajuntament, després feren una cerimònia religiosa a la catedral de Perpinyà. El convit el feren al cafè dels pares.

2. Número de fills: 2, un fill (Jean-Pierre) i una filla (Rosa)

2.1 Registre: en principi tingueren doble nacionalitat. El fill adoptà l’espanyola quan tornà a Sóller, la filla es casà amb un francès i adoptà sols la francesa

2.2. Escola: els dos fills estudiaren a França.

2.3. Feina o ocupació dels fills: La filla és advocada i psicòloga i el fill comptable.

3. Ocupació de l'espòs: treballava en un negoci de fruites i verdures

4. Assistència mèdica: tenien una assegurança

5. Idioma casolà: el mallorquí i el francès

6. Forma de vida: feien molta feina. A l'estiu venien de vacances a Mallorca.

F. Tornada al poble:

1. Causes: els pares de l'entrevistada. El pare morí a França. La mare es retirà i tornà a Sóller. Ella i el seu marit també veneren el negoci i tornaren a Mallorca.

2. Canvi de vida: l'entrevistada es posa a treballar al Port de Sóller d'esteticient. Ara està retirada

3. Ocupació: viatjar, passejar i fer les feines de casa

4. Inversió econòmica: el seu pare va comprar dues cases a Sóller. Ella va comprar i reformar una casa al Port i un solar al costat de casa.

5. Temps d'oci:

6. Contactes amb el lloc d'emigració: fins fa poc temps rebia el diari *Paris-Baleares*. Tenen família a Perpinyà i reben noves sovint.

G. Anècdotes:

Entrevista 13.

Lloc i data de la gravació: Sóller, 18 de juliol de 1989

A. Dades personals de l'entrevistat:

- 1. Nom i Llinatges:** Francisca Noguera Seguí i Bonaventura Noguera Seguí
- 2. Malnom:** des Camp
- 3. Lloc de naixement:** Fornalutx i Lille (França)
- 4. Data de naixement:** 1917 i 1928
- 5. Nom del pare:** Amador Noguera Colom
  - 5.1 Mal nom:** des Camp
  - 5.2 Lloc de naixement:** Sóller
  - 5.3 Data de naixement:** 1888
- 6. Nom de la mare:** Magdalena Seguí Serra
  - 6.1 Mal nom:** de can Randeta
  - 6.2 Lloc de naixement:** Caimari
  - 6.3 Data de naixement:** 1897
- 7. Estudis de l'entrevistat:** estudis bàsics

B. Emigració:

- 1. Membre que inicia l'emigració:** el padrí dels entrevistats feia la temporada a Seta. El pare fou qui s'establí a França
- 2. Lloc de procedència abans de partir:** Sóller
- 3. Lloc d'emigració:** el padrí sols anà a Seta. El pare primer està a Nimes, després a Creil i finalment a Lille.
- 4. Feina o ocupació abans de partir:** el pare era marger. També va fer de sabater
- 5. Any de l'emigració:** 1900
- 6. Causes:** no li agradava la feina que feia i volia guanyar diners
- 7. Medi de transport:** vaixell
- 8. Condicions de partida:** partiren contractats per una patró. Els contractes, verbals, eren per 3 anys. Estaven mantinguts i tenien roba neta. Cobraven quan acabaven el contracte. Ho cobraven els pares
- 9. Documentació:**

C. Vivència al lloc d'emigració:

1. Primera ocupació o lloc de treball: venedor ambulat amb un carretó. Era a Nimes i eren uns quants de Sóller.

2. Sou: el sou s'enviava als pares

3. Canvis de feina: el seu pare treballà sempre dins els negocis de fruites i verdures. Als 15 anys se'n anà a Crèyes amb un veïnat de Biniaraix, treballaren molt i passaren un poc de gana.

Als 18 anys se'n anà a Lille, amb la família Oliver.

Quan l'entrevistat es va casar abandonà el negoci i treballà com a xofer de camions durant 8 anys.

3. Independització: Als 21 anys el pare s'associà amb un nebot de l'amo que l'havia llogat. Llogaren una casa amb comerç i es posaren a treballar en el negoci de les fruites i verdures. Quan esclatà la I GM, el seu soci partí a Bèlgica. Poc després de l'ocupació alemanya, el pare tancà el comerç i tornà a Sóller. Aquí es casà i tornaren a França.

El 1964 amb la dona llogà una tenda de queviures i amb la seva dona es posaren a treballar-hi fins el 1979.

5. Personal al càrrec: quan els fills eren petits tenien 3-4 empleats (eren mallorquins). Feien feina amb les mateixes condicions de sempre

L'entrevistat no va tenir mai empleats al seu càrrec.

6. Habitatge: tot el temps que el pare va estar llogat va viure a la casa dels amos, com era costum.

Quan s'independitzà llogà una casa amb el soci.

Una vegada casat compraren una casa i un comerç. Actualment la casa i el comerç segueixen en mans de la 3ª generació

7. Organització de la vida quotidiana: feien feina durant tota la setmana. S'aixecaven a les 4 de la matinada i feien el mercat "en gros" a una plaça aprop del negoci. Rebien les mercaderies en tren. La venda era directa amb botiguers, restaurants, hotels, etc. També feien el repartiment, primer amb carretó i després amb camions.

La feina era molt feixuga, carregar taronges, omplir els sacs, dur-los al magatzem, descarregar-los, repartir-los, etc.

A les 8 del matí s'obria la botiga, on hi treballaven la dona i les 2 filles. Els altres eren al magatzem a triar les fruites i repartir.

8. Temps lliure: en principi no en tenien. Alguns diumenges horabaixa tancaven i passaven el dia amb família.

Tornaven a Sóller cada 3 o 4 anys

9. Amistats i relacions: al carrer on vivien hi havia 3 mallorquins, però eren més competidors que amics. Amb mallorquins d'altres pobles es feien més.

També tenien amics francesos.

Mai es sentiren estrangers

10. Creences religioses: eren catòlics però no practicants

11. Idioma. Dificultats: varen aprendre el francès de petits. L'idioma casolà era el francès. Els pares parlaven mallorquí entre ells però el francès als fills. Els entrevistats aprengueren el mallorquí amb les ties i llegint el *Sóller*.

Quan el pare tornava de Mallorca els portava les rondaies d'en Jordi des Racó.

El castellà el varen aprendre quan estaren a Sóller degut a la 2 GM

12. Vivències en temps de guerra:

12.1. Primera Guerra Mundial (1914-1918): el pare feia poc temps que s'havia independitzat. No va voler treballar pels alemanys i partí cap a Sóller. Tot el temps de la guerra el va passar a Sóller, on va conèixer la dona. Després tornaren a França

12.2. Guerra Civil Espanyola (1936-1939): durant aquest període s'aturaren de rebre taronges de València

13.3. Segona Guerra Mundial (1940-1945): quan esclatà la guerra tota la família fou enviada a Sóller i quan començà la invasió alemanya també el pare tornà. Tancaren el negoci i deixaren algú per guardar-lo. Quan va acabar la guerra retornaren i el trobaren intacte

D. Relació amb el seu poble:

1. Manera de comunicar-se: en temps dels seus pares rebien el *Sóller* i s'escrivien amb els padrins

2. Tornades. Freqüència i motius: en principi el pare venia tot sol, quan els fills foren més grans venien tots de vacances.

Els pares retornaren definitivament el 1951

E. Família:

1. Matrimoni: l'entrevistat es va casar el 1959 amb Antoinette Duhaméeun

1.1. Procedència de l'esposa: França

1.2. Coneixença: al mercat on treballaven els dos

1.3. Cerimònia: religiosa

2. Número de fills: no en tenen

2.1 Registre:

2.2. Escola:

2.3. Feina o ocupació dels fills:

3. Ocupació de l'esposa: despatxar a la tenda i la casa

4. Assistència mèdica: tenien dues assegurances

5. Idioma casolà: francès. La dona no parla ni entén el mallorquí

6. Forma de vida: actualment estan retirats

F. Tornada al poble:

1. Causes: els pares es retiraren el 1951 i tornaren a Sóller. Els entrevistats sols passen temporades a Sóller

2. Canvi de vida: els pares s'encarregaven dels olivars que varen comprar amb els diners de França

3. Ocupació:

4. Inversió econòmica:

5. Temps d'oci:

6. Contactes amb el lloc d'emigració: els pares tenien 4 fills a França i hi tenien contacte sovint.

G. Anècdotes:

- Durant la I GM el seu pare per anar al teatre parlava fort en mallorquí, el prenien per alemany i el deixaven passar gratis.

Entrevista 14.

Lloc i data de la gravació: Sóller, 2 d'agost de 1989

A. Dades personals de l'entrevistat:

- 1. Nom i Llinatges:** Gabriel Esteva Campins
- 2. Malnom:**
- 3. Lloc de naixement:** Belfort (França)
- 4. Data de naixement:** 1920
- 5. Nom del pare:** Gabriel Esteva Jordà
  - 5.1 Mal nom:** de cas ferreret
  - 5.2 Lloc de naixement:** Lloret
  - 5.3 Data de naixement:** 1886
- 6. Nom de la mare:** Francisca Campins Amengual
  - 6.1 Mal nom:**
  - 6.2 Lloc de naixement:** Lloret
  - 6.3 Data de naixement:**
- 7. Estudis de l'entrevistat:** estudis bàsics

B. Emigració:

- 1. Membre que inicia l'emigració:** el pare de l'entrevistat
- 2. Lloc de procedència abans de partir:** Sóller
- 3. Lloc d'emigració:** primer s'establiren a Apt dans Vancluse, després a Burdeus i La Rochelle i, finalment a Belfort.
- 4. Feina o ocupació abans de partir:** el pare feia feina a la botiga de roba de can Alou (on actualment hi ha can Mora)
- 5. Any de l'emigració:** 1902
- 6. Causes:** no li agradava la feina que feia i volia guanyar diners
- 7. Medi de transport:** vaixell
- 8. Condicions de partida:** partiren contractats per 2 anys. Estaven mantinguts, tenien roba neta i un sobre i segell per escriure a casa seva cada mes. Cobraven quan acabaven el contracte.
- 9. Documentació:**

C. Vivència al lloc d'emigració:

- 1. Primera ocupació o lloc de treball:** el pare feia de venedor ambulant amb un carretó. L'entrevistat començà a fer feina al negoci del pare a Belfort
- 2. Sou:** es pagava a final de contracte, descomptant les despeses de manutenció
- 3. Canvis de feina:** el seu pare treballà 2 anys a Apt, després passà a Burdeus a Can Busquets on també hi està 2 anys. D'aquí passà a La Rochelle i al poc temps s'establí definitivament a Belfort, a la societat formada per un Prunera (Magraner), un Terès (cunyat d'en Prunera) i en Mir (de Binissalem) que s'encarregava de diverses botigues i magatzems de fruites i també bars i cafeteries. Després s'independitzà i es muntà a Belfort. L'entrevistat primer treballà amb el seu pares però s'independitzà i va muntar-se pel seu compte.
- 4. Independització:** el pare deixà de ser empleat quan compra les accions d'en Mir en la societat on treballava. L'entrevistat després de la Guerra Civil entrà també com a soci al negoci.
- 5. Personal al càrrec:** tenien molts empleats al seu càrrec.
- 6. Habitatge:** el pare en principi vivia a casa dels amos, però quan formà part de la societat va comprar un habitatge propi. L'entrevistat va viure a casa dels pares fins que s'independitzà.
- 7. Organització de la vida quotidiana:** feien feina durant tota la setmana, de sol a sol. El treball era molt dur.
- 8. Temps lliure:** en principi no en tenien. Quan s'establiren a Belfort tenien els diumenges i els estius venien cada any a Sóller
- 9. Amistats i relacions:** tenien moltes amistats franceses i també mallorquines
- 10. Creences religioses:** eren catòlics
- 11. Idioma. Dificultats:** no tengueren dificultats per aprendre el francès. L'entrevistat va aprendre el mallorquí a casa seva, ja que sempre es parlava amb aquesta llengua.
- 12. Vivències en temps de guerra:**
  - 12.1. Primera Guerra Mundial (1914-1918):** el pare quan esclata la guerra es va haver d'ocupar d'un negoci que els propietaris tenien a Seloncourt. No li deixaren doblers, sols la mercaderia. Es casà a Lloret i tornaren a França tot d'una.

12.2. Guerra Civil Espanyola (1936-1939): quan esclatà la guerra eren a Palma, ja que el pare s'havia retirat el 1932. L'entrevistat feia el servei militar. Durant la guerra no el deixaren partir a França

13.3. Segona Guerra Mundial (1940-1945): no la visqueren perquè eren a Palma

D. Relació amb el seu poble:

1. Manera de comunicar-se: per carta

2. Tornades. Freqüència i motius: tornaven cada dos anys i per casar-se (tant el pare com l'entrevistat). Tornaren del 1932 al 1947, quan l'entrevistat retornà a França. El 1984 es jubilà i va venir a Sóller

E. Família:

1. Matrimoni: l'entrevistat es va casar Rosa Antònia Moll Puig

1.1. Procedència de l'esposa: Sóller

1.2. Coneixença: a Belfort, al cafè que tenien els pares de l'esposa

1.3. Cerimònia: religiosa

2. Número de fills: 3

2.1 Registre: com a francesos. La filla va tornar a Sóller i es va nacionalitzar espanyola

2.2. Escola: a França

2.3. Feina o ocupació dels fills: els fills s'ocupen del negoci. La filla petita fa classes de francès a Sóller

3. Ocupació de l'esposa: despatxar a la tenda i la casa

4. Assistència mèdica: tenien la seguretat social francesa

5. Idioma casolà: primer mallorquí i també el francès

6. Forma de vida:

F. Tornada al poble:

1. Causes: els pares es retiraren el 1932 i tornaren a Mallorca. L'entrevistat tornà el 1984

2. Canvi de vida: l'entrevistat viu amb la seva filla

3. Inversió econòmica: varen invertir els beneficis amb la compra d'habitatges

4. Temps d'oci:

5. Contactes amb el lloc d'emigració: manté contactes amb els fills

10. Bibliografia i fonts documentals

10.1. Bibliografia

AJUNTAMENT DE SÓLLER, *Sóller: façanes i detalls. Entrau, és ca vostra*, Sóller, Ajuntament de Sóller, 1998.

ALBERTÍ, Jaume, *La Voz de Sóller, de Salvador Calatayud, fou el setmanari valent de la Impremta de Baix*, a *Veu de Sóller* 07-05-1999.

ALBERTÍ, Jaume, *El cinema a Sóller durant el segle XX*, a *Veu de Sóller*, 09-03-2001 i 16-03-2001.

ALBERTÍ SASTRE, Jaume, *Escoles i serveis educatius de la comarca de Sóller durant el segle XX*, a IV Jornades d'Estudis Locals de Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2010.

ALCANTARA PEÑA, Pedro de, *Guia Manual de las Islas Baleares*, Palma, Librería de J. Tous, 1891.

ALCAZAR, Joan del / TABARNERA, Núria / SANTACREU, Josep M. / MARIMON, Antoni, *Història contemporània d'Amèrica*, València, Universitat de València, 2002.

ALCOVER, M., *L'impacte del Modernisme a les Illes*, dins *Lluc*, 1976, pàg. 152-154.

ALCOVER, M., *La intel·lectualitat mallorquina i el modernisme*, dins *Lluc* 671, juny 1977.

ALCOVER FERRÀ, Gabriel / SOCÍAS PUIG, Antoni V., *Sa Botigueta, cent anys amb nosaltres*, Sóller, La Unión, 1998.

ALZINA MESTRE, Jaume, *Població, terra i propietat a la comarca de Llevant de Mallorca (segles XVII, XVIII, XIX)*, *Municipis d'Artà, Capdepera i Son Servera*, Artà, Ajuntament d'Artà, 1993.

AMENGUAL COMES, Mª Antònia/ COCERA GRAU, Mònica, *L'emigració mallorquina a Amèrica del Sud als anys vint*, dins XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, IEB, 1999.

AMENGUAL OLIVER, J., *El problema de la emigración en Mallorca*, Palma de Mallorca, Tipo-litografía de Amengual y Muntaner.

AMPARO SOLLERENSE, *Estatutos de la Sociedad "Amparo Sollerense"*, Sóller, Imp. de La Sinceridad, 1915.

ANDRÉS ORIZO, Francisco, *La inmigración española en Bélgica: una encuesta personal a emigrantes y familiares*, Madrid, Instituto de Migraciones y Servicios Sociales, 1999.

ANDREU, Joan / BORRÀS, Joan, *L'emigració balear cap a Algèria als anys vint a partir de la font Movimiento de buques i pasajeros. Analogies i diferències amb altres processos coetanis: el cas francès i americà*, dins "XVII Jornades d'Estudis Locals", Palma, IEB, 1999.

ANDREU VIVES, Joan / BORRÀS REYNÉS, Joan, *Les Balears i Algèria: anàlisi d'un fet migratori*, a *Lluc* nº 827, març-abril 2002.

ARANGO, Joaquín, "La explicación teórica de las migraciones: luces y sombras", a *Migración y Desarrollo*, núm. 1, México, 2003.

ARBONA I OLIVER, Andreu, *Fent volar l'estel*, Sóller, Associació Cultural Veü de Sóller, 1996.

ARBONA, Miquel, *Converses solleriques. Un poc cada setmana (1964-1974)*, Ciutat de Mallorca, editorial Moll, 1977.

AULÍ GINARD, Antoni; CARBONELL MATAS, Joan; RAMIS DE PLANDOLIT, Esperança; SERRA I BARCELÓ, Jaume (AMEIB), *Mestres de Sóller 1934-1940. El procés de depuració del magisteri (1936-1941)*, a IV Jornades d'Estudis Locals de Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2010.

AZPIROZ, Luis, *La economía balear en la era de Franco. La autarquía (1939-1949)*, Palma, Edicions La Lucerna, 2003.

BANCELLS, C.: *El Modernisme a Mallorca*. Terra Nostra 20. Barcelona. 1989.

BARCELÓ PONS, Bartomeu, *El segle XIX a Mallorca*, Ciutat de Mallorca, Obra Cultural Balear, 1964.

BARCELÓ PONS, Bartomeu, *Evolución reciente y estructura actual de la población en la Islas Baleares*, Madrid, CSIC, 1970.

- BARCELÓ PONS, Bartomeu (dir.), *Demografia de las Balears: 1900-1970*, Palma, Consejo Económico Social Sindical de Baleares, 1976.
- BARCELÓ PONS, Bartomeu, *L'Emigració a les Illes Balears*, a "Lluc" número 750, Ciutat de Mallorca, , 1989, pàg. 3-7.
- BARNADAS, Josep M., *Caracterització quantitativa provisional de la migració catalana a Amèrica durant el segle XIX (1830-1914)*, a III Jornades d'Estudis Catalano-Americans, Barcelona, Comissió Amèrica i Catalunya, 1990, pàg. 49-61.
- BATUECAS CRESPI, Fana / PUJOL FIGUERA, Francesca, *El cementeri de Sóller*, Palma, edicions El Moixet Demagog, 2005.
- BENNÀSSAR, Bartomeu / FULLANA, Pere, *Carlisme i integrisme a Mallorca (1887-1889): epistolari entre Antoni Maria Alcover i Miquel Binimelis*, Palma de Mallorca, El Tall, 1993.
- BERARD, Jeroni de, *Viaje a las villas de Mallorca 1789*, Palma, Ajuntament de Palma, 1983.
- BERNAT, Guillem, *El ball popular als segles XIX i XX*, Mallorca, Patronat de l'Escola Municipal de Mallorca, 1993.
- BERNAT JOY, Catalina, *L'anhel de tornar a Sóller. Emigrants: canvi social i progrés econòmic*, Sóller, El Gall Editor, 1999.
- BIBILONI AMENGUAL, Andreu, *La construcció d'un poble. Lloseta i les migracions durant el segle XX*, Palma, edicions Cort, 2005.
- BIBILONI AMENGUAL, Andreu / PONS PONS, Jerònia, *La indústria del calçat a Lloseta (1900-1960). Organització i força de treball en el canvi de la localitat agrícola a centre industrial*, Binissalem, Di7 Edició, 200.
- BISSON, Jean, *La terre et l'homme aux Îles Baléares*, Aix-en-Provence (France), EDISUD, 1997.
- BLAYA ALENDE, Joaquín, *El progreso catalán en América*, IV toms Santiago de Chile, 1922-24.
- BLAYA ALENDE, Joaquín, *El progreso catalán y balear en Chile*, Santiago de Chile, 1922.

BOADA SALOM, Jaume, *Numismàtica balear d'Ultramar (II): característiques i peces de mallorquins*, Revista Col·lecciomania, octubre de 2006.

BUADES CRESPI, Joan, *L'emigració balear a l'Uruguai en els segles XIX i XX. El moviment associatiu*, Palma, dins Congrés Internacional d'Estudis Històrics "Les Illes Balears i Amèrica, III, IEB, 1992.

BUADES CRESPI, Joan, *Emigrants illencs al Río de la Plata (La vida associativa a Buenos Aires i Montevideo)*, Palma, Conselleria de Presidència del Govern Balear, 1995.

BUADES CRESPI, Joan, *L'emigració balear a la República Dominicana*, Palma, Conselleria de Presidència de Govern Balear, 1998.

BUADES CRESPI, Joan, *Una aproximació a la bibliografia recent sobre el tema de l'emigració balear*, Palma, Govern de les Illes Balears. Conselleria de Presidència, 2001.

BUADES CRESPI, Joan, 1998: *L'allau emigratòria de mallorquins a l'Argentina i Xile*, "Els Camins de la Quimera" nº 3, Palma, Conselleria de Presidència de Govern Balear, 2002.

BUADES CRESPI, Joan / GARCÍA-CUERDAS, Juan, *La emigración balear a Chile (1880-1950)*, Palma, Conselleria de Presidència, 2011.

BUADES CRESPI, Joan / MANRESA MONSERRAT, M^a. Antònia / MAS BARCELÓ, Margalida A., *La col·lectivitat d'emigrants balears als països del Rio de la Plata i la guerra civil espanyola*, Palma, dins "El Mirall" nº 75, 1995.

BUADES CRESPI, Joan / MANRESA, M^a. Antònia / MARIMON, Antoni / MAS, Margalida, *El moviment associatiu balear a l'exterior (l'emigració de les Illes Balears a Ultramar)*, "Els Camins de la Quimera" nº 1, Palma, Conselleria de Presidència del Govern Balear, 2001.

CABRER BESTARD, Laura, *Sollerics a Puerto Rico. L'emigració*, treball de l'assignatura Història Contemporània d'Amèrica, UIB, curs 1996-97.

CABRER BESTARD, Laura, *Els soldats sollerics a Cuba (1892-1899)*, treball de l'assignatura Història Contemporània de Balears, UIB, curs 1997-98.

CAIMARI, Bartomeu / MESTRE, M^a. Victòria, *Els emigrants balears a Amèrica en els anys vint*, dins "XVII Jornades d'Estudis Locals", Palma, IEB, 1999.

- CAIMARI CALAFAT, Bartomeu / RUIZ CARVAJAL, José Rafael, *L'emigració balears a Amèrica a través del diari La Almudaina (1887-1906)*, Palma, IEB 60-61, 1998.
- CALAFAT I VILA, Rosa M., *Les pautes socio-econòmiques i l'inici de l'emigració a Cuba: «fer l'Havana»*, Palma, dins Congrés Internacional d'Estudis Històrics "Les Illes Balears i Amèrica, III, IEB, 1992.
- CANAL I MORELL, Jordi, *EL carlismo: dos siglos de contrarrevolución en España*, Madrid, Alianza, 2002.
- CAÑELLAS SERRANO, Nicolau S., *El ferrocarril a Mallorca. La via del progrés*, Palma, edicions Documenta Balear, 2001.
- CARMAGNANI, Marcello, *Emigración mediterránea y América. 1860-1930*, Gijón, Fundación Archivo de Indianos, 1994.
- CARO MESQUIDA, M^a del Mar / PONS BOSCH, Jordi, *De les orenetes a les platges de cereal. L'emigració mallorquina a Goyena*, "Els Camins de la Quimera" n° 4, Palma, Conselleria de Presidència del Govern Balear, 2002.
- CARRIO I TRUJILLANO, Bartomeu, *Elements per a una història del carlisme a Mallorca*, a "Elements", número 4, Palma, 1985, pàg. 19-26.
- CARRIÓ I TRUJILLANO, Bartomeu / MARIMON RIUTORT, Antoni, *El nacionalisme a Mallorca: evolució històrica des dels orígens fins a l'actualitat*, Palma, Baltar, 2003.
- CASANOVA, Julián, *Historia Local, Historia Social y Microhistoria*, a RÚJULA, Pedro / PEIRÓ, Ignacio (coord.), *La Historia Local en la España Contemporánea*, Barcelona, Departamento de Historia Moderna y Contemporánea de la Universidad de Zaragoza, 1999.
- CASANOVA, Julián, *Historia de España. Vol. 8: República y Guerra Civil*, Barcelona, Editorial Crítica / Marcial Pons, 2007.
- CASASSAS I YMBERT, Jordi, *La historia cultural i l'intel·lectual professional. Una visió personal*, a Cercles. Revista d'Història Cultural, n° 1, Universitat de Barcelona, 1998.

CASASSAS I YMBERT, Jordi, *El novecientos mediterráneo. Ensayo de análisis de una dinámica histórica plural*, a Cercles. Revista d'Història Cultural, nº 2, Universitat de Barcelona, 2000.

CASASSAS I YMBERT, Jordi, *La memòria i la identitat. Unes reflexions sobre la història cultural*, a Cercles. Revista d'Història Cultural, nº 9, Universitat de Barcelona, 2006.

CASTANYER SASTRE, Joan, *L'activitat mercantil al Port de Sóller (1835-1862). Tendències conjunturals*, Palma, IEB 25, 1984.

CASTANYER SASTRE, Joan, *Maria Mayol: Esbós biogràfic i cronologia poètica*, Palma, dins Randa 35, Curial Edicions. Pàgs113-136.

CASTANYER SASTRE, Joan, *Emigración y capital: circuitos de financiación de la industria de Sóller y su coyuntura en el periodo 1939-1945*, Palma, Trabajos de Geografía 38, , Universitat de les Illes Balears, 1984.

CASTANYER SASTRE, Joan, *La Junta Local de Reformes Socials i l'evolució del moviment obrer a Sóller (1900-1923)*, a Randa 20, Palma, 1986.

CASTOR BINIMELIS, M^a. del Mar, *La Almudaina 1895: tres documents*, Palma, IEB 60-61, 1998.

CELA CONDE, Camilo J., *Capitalismo y campesinado en la isla de Mallorca*, Madrid, Siglo XXI, 1979.

CELIÀ, Laura / TORRENS, Aurora, *Algunes aportacions sobre l'excursionisme càtala dels anys 20 a Sóller*, dins III Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2009.

CELIÀ SASTRE, Bartomeu, *81 anys de futbol a Sóller*, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2004.

CELIÀ SASTRE, Bartomeu, *El futbol a Sóller durant la Guerra Civil (1936-1939)*, dins I Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2007.

CELIÀ SASTRE, Bartomeu, *La introducció de l'esport del futbol a Sóller*, a dins II Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2008.

CERDÀ, Mateu, *L'escoltisme a Mallorca (1907-1995)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

- CERUTTI, Mario, *Empresarios españoles y sociedad capitalista en México (1840-1930)*, Colombres, Asturias, Archivo de Indianos, 1995.
- CIFRE DE LOUBRIEL, Estela, *La formación del pueblo puertorriqueño. La contribución de los catalanes, baleáricos y valencianos*, San Juan, Instituto de Cultura Puertorriqueña, 1970.
- CIRER, Joan Carles, *La invenció del turisme de masses a Mallorca*, Palma, Documenta Balear, 2009.
- CIRER COSTA, Felip, *L'emigració dels eivissencs a Amèrica: Antoni Guasp, Angel Palerm i Aquilí Tur*, a Congrés Internacional d'estudis Històrics "Les Illes Balears i Amèrica", volum III, Palma, 1992
- CLARA I RESPLANDIS, Josep, *La colònia espanyola i catalana al Departament dels Pirineus Orientals (1952)*, Girona, Patronat Francesc Eiximenis, 1996.
- COLOM I FERRÀ, Guillem, *Entre el caliu i la cendra: memòries 1890-1970*, Barcelona, editorial Pòrtic, 1972.
- COLL CONESA, Jaume / PUIGSERVER ARBONA, Gregori, *La Constància. Una fàbrica de rajola valenciana a Sóller (Mallorca) (1874-1898)*, dins II Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2008.
- COLL CONESA, Jaume, *Història de Sóller. De la prehistòria a l'època musulmana*, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2006.
- COLL CONESA, Julián Carlos, *Introducción al estudio de la evolución sociolaboral en Sóller (Mallorca). 1950-1985*, monogràfic de fin de carrera del Centro Oficial de Estudios Sociales de Palma, 1986.
- COMPANY MATES, Arnau, "L'emigració mallorquina a Amèrica al segle XX a través del teatre popular i les fonts orals" dins Congrés Internacional d'Estudis Històrics Locals "Les Illes Balears i Amèrica", vol. III, Palma, IEB, 1992.
- COMPANY MATES, Arnau, *La primera etapa de la premsa forana a Mallorca (1883-1936). Evolució general, a Verguerisme, anarquisme i espanyolisme. Noves recerques sobre el s. XX*, Palma, Fundació Emili Darder, 1997.
- COMPANY I MATES, Arnau, *La Segona República*, dins BELENGUER, Ernest (coord.), *Història de les Illes Balears*, tom III, Barcelona, Edicions 62, 2004.

COMPANY I MATES, Arnau, *La dictadura de Primo de Rivera*, dins BELENGUER, Ernest (coord.), *Història de les Illes Balears*, tom III, Barcelona, Edicions 62, 2004.

BURKE, Peter (ed.), *Formas de hacer historia*, Alianza Universidad, Madrid, 1993.

COMPANY, Arnau / PONS, Jordi / SERRA, Sebastià (coord.), *Aportacions de la comunicació a la comprensió i construcció de la història del segle XX. La comunicació audiovisual en la història, V Encontre d'Historiadors de la Comunicació*, Palma, Universitat de les Illes Balears, 2003.

COMPANY, Arnau / SERRA, Sebastià (coord.), *La Segona República. XXV Jornades d'Estudis Locals*, Palma, IEB, 2007.

CONRADO I ASPRER, Antonio, *Cartas sobre emigración y colonias*, Madrid, Imprenta de D. A. Pérez Dubrull, 1881.

CONSELLERIA ADJUNTA A LA PRESIDÈNCIA / INSTITUTO DE CULTURA PUERTORRIQUEÑA, *Mallorca i Puerto Rico. Història d'una migració (1837-1900). Catàleg d'una exposició realitzada a Palma i San Juan*, Palma, Conselleria adjunta a la presidència- Instituto de Cultura Puertorriqueña, 1993.

CORBERA, Jaume, *Gal·licismes a la vall de Sóller*, dins Randa nº 12, Palma, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981.

CRESPO, Gérard / JORDI, Jean-Jacques, *L'immigration espagnole dans l'Algérois de 1830 à 1914*, París, Editions de l'Atlantroppe, 1991.

CUBANO IGUINA, Astrid, *Economía y sociedad en Arecibo del siglo XIX: los grandes productores y la inmigración de comerciantes*, a SCARANO, Francisco A. (ed.), *Inmigración y clases sociales en Puerto Rico*, Rio Piedras (Puerto Rico), Ediciones Huracán, 1989.

CUBANO, Astrid, *El cafe y la política colonial en Puerto Rico a fines del siglo XIX: dominación mercantil en el puerto de Arecibo*, a *Revista de Historia Económica* 95 Año VII. N.º1, Madrid, 1990.

CUBANO IGUINA, Astrid, *Un puente entre Mallorca y Puerto Rico: la emigración de Sóller (1830-1930)*, Colombres (Asturias), Colección "cruzar el charco", Fundación Archivos Indianos, 1993.

- CUBANO, Astrid, *El azúcar en Puerto Rico, siglo XIX: fuentes y problemas*, en *América latina en la historia económica*, núm. 11, Puerto Rico, enero-junio 1999.
- DELGADO GÓMEZ-ESCALONILLAS, Lorenzo, *La enseñanza de los emigrantes. Entre la defensa de la identidad española y la política de asimilación francesa*, dins *Hispania* n° 211, 2002. Pàg. 521-560.
- DELGADO, Matilde, *Història de la Ràdio a Mallorca (1933-1994)*, Palma, El Tall, 1996.
- DIAZ HERNANDEZ, Luís Edgardo, *Castañer, una familia cafetera en Puerto Rico (1860-1930)*, Ponce (Puerto Rico), Academia de la Artes, Historia y Arqueología de Puerto Rico, 1982.
- DÍAZ SOLER, Luis, Puerto Rico. *Desde sus orígenes hasta el cese de la dominación española*, Río de Piedras, Universidad de Puerto Rico, 1993.
- DIAZ Y PEREZ, Nicolás, *Dictamen sobre las causas y origen de la emigración en las provincias de Baleares y Canarias*, Madrid, Imp. de M. Romero, 1882.
- DIDAC, Francesc, *L'epidèmia de grip de l'any 1918 a les Illes Balears*, Palma de Mallorca, Ed. El tall, 1991.
- Disposiciones fundamentales vigentes sobre Emigración (1926-1950)*, Madrid, Instituto Editorial Reus, 1950.
- DIVERSOS AUTORS, *Atlas de les Illes Balears*, Barcelona, Diàfora, 1979.
- DIVERSOS AUTORS, *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, Palma, Promomallorca S.A., 1989.
- DIVERSOS AUTORS, *Sóller*, a *Gran Enciclopèdia de Mallorca* núm. 16-17, Palma, Promomallorca edicions SL, 1991.
- DIVERSOS AUTORS, *Historia de América Latina 7. América latina: economía y sociedad 1870-1930*, Barcelona, Crítica, 1991.
- DIVERSOS AUTORS, *Historia de América Latina 8. América Latina: cultura y sociedad 1830-1930*, Barcelona, Crítica, 1991.
- DIVERSOS AUTORS, *L'Església mallorquina durant la Restauració*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.
- DIVERSOS AUTORS, *A tota veu. Quinze anys de Veu de Sóller*, Sóller, Associació Cultural Veu de Sóller, 2004.

DIVERSOS AUTORS, *La recerca local davant les problemàtiques del segle XXI*, Vilafranca del Penedés, Institut Ramon Muntaner, 2008.

DIVERSOS AUTORS, *L'exili republicà: política i cultura. Actes de les Jornades d'Estudi celebrades al Centre Cultural la Misericòrdia. Palma, 18-20 de novembre de 2009*, Barcelona, Consell Insular de Mallorca – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.

DOMÈNECH, Joaquín Maria, *De Amadeo de Saboya a la dictadura de Primo de Rivera*, a *Historia de Mallorca*, vol. IV, Palma de Mallorca, 1978, pàg. 197-298.

DUBON PETRUS, Maria Ll., *Les fluctuacions de la població menorquina a la primera meitat del segle XIX. Les migracions a Algèria*, dins III Jornades d'Estudis Locals, Palma, IEB, 1985.

DURAN PASTOR, Miguel / MARIMON RIUTORT, Antoni (Coord.), "Del segle XVIII borbònic a la complexa contemporaneïtat", Vol. 3, a BELENGUER, Ernest (dir.), *Història de les Illes Balears*, Barcelona, Edicions 62, 2004.

DURAN PASTOR, Miguel, *Repercusiones de la revolución de 1868 en Mallorca*, Palma de Mallorca, Imagen 70, 1980

DURAN PASTOR, Miquel, *Aspectos del XIX en Mallorca y Menorca*, Palma, Imagen 70, 1981.

DURAN PASTOR, Miquel, *Bernat Nadal i Crespí: un bisbe solleric que fou diputat a les Corts de Cadis*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 1986.

EDO GÁLVEZ, Glòria, *Els emigrants alcidiençs a Sud-amèrica (1887-1950)*, dins *Estudis Balearics* 60, Palma, IEB, 1998.

EIRAS ROEL, Antonio (coordinador), *Actas del II Congreso de la Asociación de Demografía Histórica, Alicante, abril de 1990, Vol. 1. Emigración española y portuguesa a América*, Alicante, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1991.

ENSENYAT I JULIÀ, Jaume, *Mallorquins a Puerto Rico*, Palma, Col·lecció de Balears i Amèrica, 13, 1992.

ESCANDELL, Bartolomé, *Baleares y América*, Madrid, Editorial, Mapfre, 1992.

ESPARTÍN, Joana M. / SERRANO, Aina, "La dona i el món de la fàbrica a Mallorca", dins *Dones a les Illes: treball, esplai i ensenyament (1895-1945)*, Palma, Conselleria de Presidència del Govern Balear, 1997, pàg. 13-32.

ESTADES DE MONTCAIRE, J.A., *Josep Serra, batle republicà a Sóller*, a *Diari de Balears*, 12 d'octubre de 1996, pàg. 50.

Estadística de la emigración é inmigración de España en el quinquenio de 1896-1900, Madrid, España. Ministerio de la Instrucción Pública y Bellas Artes, 1903

Estadística de la emigración é inmigración de España en los años 1901-1902, Madrid, España. Ministerio de la Instrucción Pública y Bellas Artes, 1903.

FAJARNÉS TUR, Enrique, *Emigración é inmigración de Baleares*, Palma de Mallorca, Tipografía de las hijas de Juan Colomar, 1903.

FERNÁNDEZ ASPERILLA, Ana, *Los emigrantes españoles en París a finales del siglo XIX y en el primer tercio del siglo XX. La Sociedad de Socorros Mutuos El Hogar de los Españoles*, Hispania, nº 211, 2002.

FERNÁNDEZ MÉNDEZ, Eugenio, *Historia cultural de Puerto Rico (1493-1968)*, San Juan (Puerto Rico), Ediciones "El Cemi", 1995.

FERRA I MARTORELL, Miquel, *Cuina Sollerica*, Palma, Quaderns Sollerics nº 2, 1980.

FERRÀ I MARTORELL, Miquel, *Els gal·licismes a la vall de Sóller*, Barcelona, Actes del II Congrés de la llengua catalana, 1986.

FERRA I MARTORELL, Miquel, *Quan l'avi Lluç feia l'havana*, a *El Mirall* número 24, Palma, 1989, pàg. 48.

FERRÀ I MARTORELL, Miquel, *Sollerics arreu del món. Imatges d'ahir*, Palma, Miquel Font Editor, 1992.

FERRÀ I MARTORELL, Miquel, *Els llaüts viatgers i la marina comercial sollerica: el bastiment "Nuestra Señora del Rosario"*, a BSAL 59, Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 2003, pàg. 379-382.

FERRÀ PONÇ, Damià, *Emigració dels campaneters a Europa (1871-1975)*, Palma, Conselleria de Presidència de Govern Balear, 2010.

FERRAGUT PUJOL, Miquel, *Instants i instàncies dels restaurants dels emigrants de S'Arracó a França*, Palma, Conselleria de Presidència. Govern de les Illes Balears, 2009.

FERRAS, Robert, *Des Baléares vers le Bas-Languedoc. Un aspect de la migration des Majorquins avant la première guerre mondiale*, in "Majorque, Languedoc et Roussillon, de l'Antiquité à nos jours", Montpellier, Université Paul Valéry, 1982.

FERRER FLÓREZ, Miquel, *El regnat de Ferran VII a Mallorca*, Palma, Edicions Documenta Balear, 2001

FERRER FLÓREZ, Miquel, *Desamortización eclesiástica en Mallorca: 1835*, Palma, Impr. Politécnica, 2002.

FERRER GUASP, PERE, *Joan March: els inicis d'un imperi financer, 1900-1924*, Palma, edicions Cort, 2001.

FERRER GUASP, PERE, *Joan March: la cara oculta del poder (1931-1945)*, Palma, edicions Cort, 2004.

FERRER GUASP, PERE, *Contraban, república i guerra*, Palma, Documenta Balear, 2008.

FERRO, Marc, *La Gran Guerra: 1914-1918*, Madrid, Alianza, 1994.

FERRO, Marc, *Historia de Francia*, Madrid, Cátedra, 2003.

FIGUERA CAPDEVILA, Narcís / JIMÉNEZ FERNÁNDEZ, M. Carme / SANTESMASES OLLÉ, Josep (ed.), *Cultura i recerca local al segle XX. Dels erudits locals als centres d'estudis*, Calonge, Institut Ramon Muntaner – Ateneu Popular de Calonge, 2010.

FIOL TORNILA, Pere, *L'església mallorquina a Amèrica*, Palma de Mallorca, Església Catòlica. Diòcesi de Mallorca. Bisbat, 1992.

FLORIT, Francesca, *Anar-se'n...Una lluita per la terra*, a BOSCH I JUAN, Maria del Carme (ed.) *Miscel·lània d'homenatge a Antoni Vicens i Castanyer*, Palma, Estudi General Lul·lià, 2001.

FONTANA, Josep, *Historia: análisis del pasado y proyecto social*, Barcelona, Crítica, 1982.

FONTANA, Josep, *Historia de España. Vol. 6: La época del liberalismo*, Barcelona, Editorial Crítica / Marcial Pons, 2007.

FORTEZA, Rafel, *Historial de la Falange en Sóller. Nuestras Organizaciones*, dins *Aquí Estamos* n° 27, abril de 1937.

FORTEZA FORTEZA, Rafael, *Estudio biográfico de D. Juan Albertí Arbona: presbítero y músico mallorquín: 1850-1916*, Palma, Imp. Mn. Alcover, 1947.

FRANCOS LAUREDO, Aurelio, *Baleares en Cuba. Las rutas de la memoria*, Maó, Consell Insular de Menorca, 1999.

FULLANA MARTORELL, Jeroni F., *Crímenes y criminales en la isla de la calma (Mallorca 1884-1951)*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 2006.

FULLANA PUIGSERVER, Pere, *Clergues mallorquins emigrants a Amèrica a partir de la segona meitat del segle XIX*, a "Lluc" número 750, Ciutat de Mallorca, 1989, pàg. 16-18.

FULLANA PUIGSERVER, Pere, *El catolicisme social a Mallorca (1877-1902)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.

FULLANA PUIGSERVER, Pere, *El moviment catòlic a Mallorca (1875-1912)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

FULLANA PUIGSERVER, Pere, *Mallorca durant el segle XIX (1808-1868)*, Palma, Documenta Balear, 1996.

FULLANA PUIGSERVER, Pere (coord.), *Josep Maria Quadrado i el seu temps*, Palma, Miquel Font editor, 1997

FULLANA PUIGSERVER, Pere, *Antoni Maura i el maurisme a Mallorca: 1853-1925*, Palma, Leonard Muntaner / Fundació Antonio Maura de Balears, 1998.

FULLANA PUIGSERVER, Pere, *De la Restauració de la monarquia absoluta al triomf del liberalisme*, a BELENGUER, Ernest (dir.), *Història de les Illes Balears*, tom III, Barcelona, Edicions 62, 2004.

FULLANA PUIGSERVER, Pere, *Miquel Aulet Bauçà: la trajectòria humana i religiosa d'un exclaustat solleric*, dins I Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2007.

FULLANA PUIGSERVER, Pere / MARIMON RIUTORT, Antoni, *El segle XIX a Mallorca: cultura i compromís polític (1800-1900)*, dins "Cultura i compromís polític a la Mallorca contemporània. Els intel·lectuals a l'àmbit cultural mallorquí", Palma, Fundació Emili Darder, 1994.

FULLANA, Pere / PEÑARRUBIA, Isabel / QUINTANA, Antoni, *Els historiadors i l'esdevenir polític d'un segle a Mallorca (1839-1939)*, Palma, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.

GABRIEL, Pere, *El moviment obrer a Mallorca*, Barcelona, Curial, 1973

GARCERÁN AULET, Rafel, *Melcior Daviu i Matas i la seva tasca en el republicanisme solleric*, a V Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx, Sóller, Ajuntament de Sóller - Ajuntament de Fornalutx, 2011.

GARCIA, Lluc / CONSTANTINO, Carolina *L'exploració micològica de la Vall de Sóller del naturalista Léon Louis Rolland (1903-1904)*, a IV Jornades d'Estudis Locals de Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2010.

GARCÍA ABAD, Rocío, *El papel de las redes migratorias en las migraciones a corta y media distancia*, a *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales* núm. 94, Barcelona, Universidad de Barcelona, 2001.

GARCÍA MONSERRAT, Ana Laura, *Sóller en els inicis de l'associació Les Cadetes de Majorque i la seva participació en la primera etapa de la publicació París-Baleares (1954-1958)*, dins I Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Palma, Ajuntament de Sóller, 2007.

GARCÍAS MOLL, José, *Guía de balearicos residentes en la República Argentina*, 1918.

GARCÍAS MOLL, José, *Guía de balearicos residentes en la República Argentina*, 1929.

GAYÀ, Miquel, *Històries i Memòries*, Palma, ed. Moll, 1986.

GRAÑA I ZAPATA, Isabel, *Maria Mayol i el Foment de la Cultura de la Dona*, Palma, Documenta Balear, 2008.

GILI I FERRER, Antoni, *Antoni Llinàs, Apòstol d'apòstols*, Palma, dins "Amèrica , l'altra història de les Balears", Col·lecció de Balears i Amèrica, IV, IEB, 1991.

GILI I FERRER, Antoni, *Aportació al Cançoner popular de Mallorca*, IV vol., Palma, El Tall, 1994-1997.

GILI I FERRER, Antoni, *Montserrat Blanes i Juan (1817-1899). El doble retorn*, Palma, Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics, 10, 2000.

- GILI I FERRER, Antoni, *Els Blanes d'Artà: la nissaga dels Blanes Viale*, Palma, Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics, 13, 2003.
- GINARD BAUZÀ, Rafel, *Cançoner popular de Mallorca*, IV vol., Palma, Editorial Moll, 1966-1975.
- GINARD FERRON, David, *Darrera entrevista amb Joan Nadal i Bujosa. La guerra civil i l'exili*, dins *El Mirall*, nº 73, Palma, 1995, pàg. 44-45.
- GINARD FERON, David, *El moviment obrer de Mallorca i la Guerra Civil*, Barcelona, Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- GOMEZ ARBONA, Anita, *L'émigration majorquine vers la France de 1880-1940. Un cas: Soller*, Université Paris X Nanterre. U.F.R. d'études ibériques et latino-américaines, 1990.
- GOMILA GRAU, M. Antònia, *Família i herència a Mallorca*, Palma, Documenta Balear, 2004.
- GONZÁLEZ DE FERRAO, L., *Notas sobre la inmigración mallorquina en Puerto Rico durante el siglo XIX. Sus repercusiones en el ámbito social y religioso*, Santo Domingo (República Dominicana), I Congreso sobre emigración española en Centroamérica, 1989.
- GONZÁLEZ-ANLEO, Juan, *La emigración española en la encrucijada: Marco general de la emigración de retorno*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1981.
- GRIMALT GELABERT, Miquel, *La vall de Sóller*, a *Palau Reial*, 1 número 5, Palma, , 1986, pàg. 10-18.
- GRUP DE RECERCA I ESTUDIS SOLLERICS, *Les Jornades d'Estudis Locals de Sóller*, a *Els estudis i la premsa local al segle XXI, Volum II: Els estudis locals Local*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2009.
- GUAL P., Miquel / PÉREZ P., Plàcid, *Aportació a l'estudi de la premsa a Mallorca: la impremta de can Pinoi (1885-1972) i el Sóller*, Palma, dins *XII Jornades d'Estudis Històrics Locals: La premsa, la ràdio i la televisió des d'una perspectiva històrica*, IEB, 1993.

GUY, Hermet, *Los españoles en Francia: inmigración y cultura*, Paris, Guadiana de Publicaciones, 1969.

HERNÁNDEZ CHÁVEZ, Alicia, *México. Breve historia contemporánea*, México, Fondo de Cultura Económica, 2000.

HERNÁNDEZ SANDOICA, Elena, *Transporte marítimo y horizonte ultramarino en la España del siglo XIX: La naviera "Antonio López" y el servicio de correos a las Antillas*, a Cuadernos de historia Contemporánea número 10, Madrid, 1988, pàg. 45-71.

HERRANZ HAMMER, Albert / ROQUE COMPANYY, Joana M^a, *La Segona República a Mallorca. El temps, els fets i els protagonistes*, Palma, Miquel Font Editor, 2006.

IGLESIAS GARCIA, Fe, "Características de la inmigración española en Cuba 1904-1930", a *Españoles hacia America*, Madrid, Alianza Editorial, 1988, pàg. 270-296.

Informaciones comerciales de los agentes diplomáticos y consulares de Francia año 1903: situación económica y comercial de las Islas Baleares, Palma, Tipolitografía de Amengual i Muntaner, 1904.

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, *Población de los actuales Términos Municipales según los Censos de 1900 a 1981*, Madrid, INE, 1985.

JACKSON, Gabriel, *La República Española y la Guerra Civil*, Barcelona, Editorial Crítica, 1976.

JAUME CAMPANER, Miquel, *Les colònies escolars al Port de Sóller (1893-1936)*, a IV Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx, Sóller, Ajuntament de Sóller - Ajuntament de Fornalutx, 2010.

JAUME CAMPANER, Miquel, *La Colònia Escolar Provincial de 1930 subvencionada per la Caixa de Balears. Memòria de Llorenç M. Duran i Coli*, a IV Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx, Sóller, Ajuntament de Sóller - Ajuntament de Fornalutx, 2011.

JOFRE CABELLO, Ana, *La emigración balear en La Plata*, dins Congrés Internacional d'Estudis Històrics Locals "Les Illes Balears i Amèrica", vol. III, Palma, IEB, 1992.

- JOFRE CABELLO, Ana, *Así emigraron los Baleares a la Argentina*, Palma, Conselleria de Presidència del Govern Balear, 1997.
- JOFRE CABELLO, Ana, *El rol de la mujer en la emigración balear a la Argentina*, dins *Estudis Baleàrics* 57, Palma, IEB, 1997.
- JORDI, Jean-Jacques, *Les trois étapes d'une emigration: de l'Espagne a la France en passant par l'Algérie, a Exil politique et emigration économique: Espagnols et Français aux XIX-XX siècles*, Toulouse, p. 117-133.
- LEE, Everett, S. "A theory of Migration", a *Migration*, Cambridge University Press, 1969, pp. 286-287.
- LEWIS, A., *Teoría del desarrollo económico*, México, Fondo de Cultura Económica, 1968.
- LIDIA, Clara E., "Los españoles en México. Del Porfiriato a la Post-Revolución", dins SÁNCHEZ ALBORNOZ, Nicolás (comp.), *Españoles hacia América. La emigración en masa, 1880-1930*, Madrid, Alianza Editorial, 1988.
- LIDIA, Clara E., *Una inmigración privilegiada: comerciantes, empresarios y profesionales españoles en México en los siglos XIX y XX*, Madrid, Alianza, 1994.
- LLABRÉS BERNAL, Juan, *Entrada en Sóller del crucero "Cardenal Cisneros": 1904*, Palma de Mallorca, Antigua Imprenta Soler, 1951.
- LLABRÉS BERNAL, Juan, *Algunas noticias para la historia marítima de Sóller (1786-1897)*, Sóller, Impremta Marquès, 1972.
- LLABRÉS BERNAL, Juan, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX (1801-1820)*, Palma, Imp. Mossèn Alcover, 1958.
- LLABRÉS BERNAL, Juan, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX (1821-1840)*, Palma, Sociedad Arqueológica Luliana, 1959.
- LLABRÉS BERNAL, Juan, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX (1841-1860)*, Palma, Sociedad Arqueológica Luliana, 1960.
- LLABRÉS BERNAL, Juan, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX (1861-1870)*, Palma, Sociedad Arqueológica Luliana, 1961.
- LLABRÉS BERNAL, Juan, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX (1871-1880)*, Palma, Sociedad Arqueológica Luliana, 1971.

- LLABRÉS MARTORELL, Pere Joan, *Dos-cents anys de caritat. Història de les Germanes de la Caritat de Sant Vicens de Paül, Volum 1: 1789-1886*, Palma, Congregació de les Germanes de la Caritat de Sant Vicens de Paül, 2007.
- LLABRÉS MARTORELL, Pere Joan, *Dos-cents anys de caritat. Història de les Germanes de la Caritat de Sant Vicens de Paül, Volum 2: 1886-1958*, Palma, Congregació de les Germanes de la Caritat de Sant Vicens de Paül, 2007.
- LLADÓ I ROTGER, Francesc, *La lluita per un Sóller que no pogué ser. Noucentisme i nacionalisme al setmanari «Sóller» (1911-1915)*, Sóller, El Gall Editor, 2008.
- LLADÓ I ROTGER, Francesc, «Un sabatè» d'Heraldo de Sóller contra els republicans d'El Pueblo, a IV Jornades d'Estudis Locals de Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2010.
- LLADÓ I ROTGER, Francesc, *Els primers mesos del setmanari republicà El Pueblo (1913)*, a V Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx, Sóller, Ajuntament de Sóller - Ajuntament de Fornalutx, 2011.
- LLUCH I DUBON, Ferran Dídac, *L'epidèmia de grip de l'any 1918 a les Illes Balears*, Mallorca, El Tall, 1991.
- LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA, Arxiduc, *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*, Palma, Govern de les Illes Balears, Sa Nostra, Grup Serra, 2003.
- LUIS, Jean Philippe, *La comunidad española en Francia: la región de Auveryn*, dins *Hispania*, nº 211, 2002. Pàg. 597-616.
- MACDONALD, J. L., "Chain Migration, Ethnic Neighborhood. Formation and Social Networks", a *The Milbank Memorial Fund Quaterly*. XLII. N.1, 1964.
- MALERBE, Pierre / MAINER, José C./ TUÑÓN DE LARA, Manuel/ GARCÍA, José L./ RUIZ, David, *La crisis del estado: Dictadura, República, Guerra (1923-1939)*, vol. IX, dins *Historia de España*, Barcelona, Editorial Labor, 1980.
- MALUQUER DE MOTES, Jordi, *Nación e inmigración : los españoles en Cuba: s XIX y XX*, Barcelona, Júcar, 1992.
- MANERA, Carles, *Mallorca durant la Guerra del Francès; un enclavament del comerç català amb Amèrica*, a Segones Jornades d'Estudis Catalano-

Americans, Barcelona, Comissió Catalana del Cinquè Centenari del Descobriment d'Amèrica, 1987, pàg. 245-261.

MANERA, Carles, *Comerç i capital mercantil a Mallorca 1720-1800*, Palma, Consell Insular de Mallorca, 1988.

MANERA, Carles, *El comercio exterior mallorquín en la era de consolidación del mercado mundial (1704-1886)*, a "Estudis d'Història econòmica", núm. 2, Palma, 1990, pàg.77-115.

MANERA, Carles, *Història del creixement econòmic a Mallorca (1700-2000)*, Palma, Lleonard Muntaner, 2001.

MANRESA MONTSERRAT, M^a. Antònia / MAS BARCELÓ, Margalida A., "*El Balear*": publicació dels emigrants illencs a l'Argentina, dins Congrés Internacional d'Estudis Històrics Locals "Les Illes Balears i Amèrica", vol. III, Palma, IEB, 1992.

MANRESA, Andreu / ROQUE, Joana M., "*La Caixa*". *Un segle d'història a les Balears (1904-2004)*, Barcelona, La Caixa, 1004.

MARÍ MAYANS, Isidor / SIMÓ ROCA, Guillem, *El debat autonòmic a les Illes durant la Segona República*, Eivissa, Edicions Can Sifre, 1991.

MARÍN LÓPEZ, Rafael, *Notas sobre el concepto de Historia e Historia Local*, a II Congreso de historia local. Metodología de la investigación histórica, La Orotava, Viceconsejería de Cultura del Gobierno de Canarias, 2003.

MARIMON RIUTORT, Antoni, *Centre balear de l'Havana*, a Gran Enciclopèdia de Mallorca, Palma de Mallorca, Promomallorca, 1990.

MARIMON RIUTORT, Antoni, *Cercle Hispano-Ultramarí de Palma*, a Gran Enciclopèdia de Mallorca, Palma de Mallorca, Promomallorca, 1990.

MARIMON RIUTORT, Antoni, *Aproximació a l'emigració balear a Cuba fins el 1898*, Palma, dins Congrés Internacional d'Estudis Històrics "Les Illes Balears i Amèrica, III, IEB, 1992.

MARIMON RIUTORT, Antoni, *El general Weyler, governador general de les Filipines (1881-1891)*, Palma, dins "El Mirall" n° 56.

MARIMON RIUTORT, Antoni, *Les repercussions de les Guerres de Cuba i Filipines a les Illes Balears*, tesi doctoral presentada a la Universitat de les Illes Balears el 1993.

MARIMON RIUTORT, Antoni, *La política colonial d'Antoni Maura. Les colònies espanyoles de Cuba, Puerto Rico i les Filipines a finals del segle XIX*, Palma, Edicions Documenta Balear, 1994.

MARIMON RIUTORT, Antoni, *L'emigració a Cuba i Puerto Rico després de 1898*, Palma, dins "El Mirall", n.º.75, 1995.

MARIMON RIUTORT, Antoni, *Els balears en les guerres de Cuba, Puerto Rico i les Filipines*, Barcelona, Barcanova, 1996.

MARIMON RIUTORT, Antoni, *La crisi de 1898 a les Illes Balears*, Palma, El Tall, 1997.

MARIMON RIUTORT, Antoni, *L'emigració mallorquina a Puerto Rico (1890-1920)*, Palma, dins SANTACREU SOLER, José Miguel / VARGAS LLOVERA, María Dolores (coord.), *Las migraciones del siglo XX*, Alicante, Universidad de Alicante, 1999.

MARIMON RIUTORT, Antoni, *Notes sobre algunes repercussions de la guerra del Marroc a Mallorca i Menorca*, a XVII Jornades d'Estudis Locals, Palma, IEB, 1999.

MARIMON RIUTORT, Antoni, *Lluís Martí Ximenis. En els orígens de l'esquerra nacionalista a Mallorca*, a Afers n.º 44, País Valencià, Editorial Afers, 2003, pàg. 141-156.

MARIMON RIUTORT, Antoni, *La segona fase de la Restauració (1895-1923)*, a BELENGUER, Ernest (dir.), *Història de les Illes Balears*, tom III, Barcelona, Edicions 62, 2004.

MARIMON RIUTORT, Antoni (coord.), *Atles d'Història de Mallorca*, Palma, Promomallorca Edicions SL, 2006.

MARIMON RIUTORT, Antoni, *L'emigració mallorquina a França fins al 1920*, a Illes Balears i França: traces i intercanvis (1730-1980), Binissalem, Casa Museu Llorenç Villalonga, 2008.

MARIMON RIUTORT, Antoni, *L'exili dels republicans de les Illes Balears a Veneçuela*, a DIVERSOS AUTORS, *L'exili republicà: política i cultura. Actes de les Jornades d'Estudi celebrades al Centre Cultural la Misericòrdia. Palma, 18-20 de novembre de 2009*, Barcelona, Consell Insular de Mallorca – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.

MARIMON RIUTORT, Antoni / SALVÀ PICÓ, Xavier, *Moviments migratoris a Mallorca, Menorca i Eivissa al segle XIX (1892-1900)*, treball inèdit, 1988.

MARIMON RIUTORT, Antoni / SANTANA I MORRO, Manel, *Els exiliats. Refugiats i exiliats de les Illes Balears a causa de la Guerra Civil del 1936-1939 i del immediata postguerra*, Palma, Hiperdimensional Edicions, 2006.

MARÍN GELABERT, Miquel A., *La historiografia contemporània de Mallorca i la normalització de la pràctica historiogràfica. La primera fase: 1968–1978*, a Mayurqa nº 28, Palma, UIB, 2002, pàg. 11-35.

MARISTANY, M. / MIGUEL, J., *Prodigioso Tren de Sóller*, Barcelona, Reserva Anticipada ediciones, 1997.

MARÍTIMA SOLLERENSE, *Estatutos de la Sociedad Mercantil Anónima "Marítima Sollerense"*, Sóller, Imp. de La Sinceridad, 1903.

MARQUÈS ARBONA, Joan, *Records de temps enrera*, obra inèdita, 1936-1937.

MARTÍ, Casimir et al., *L'Església mallorquina durant la restauració*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.

MARTÍ GILABERT, Francisco, *La desamortización española*, Madrid, Ediciones Rialp S. A, 2003.

MARTÍ GÓMEZ, José, *La España del estraperlo (1936-1952)*, Barcelona, Ed. Planeta, 1995.

MARTÍNEZ, Bruno. *Juli Ramis*, Barcelona, Edicions Polígrafa S.A. ,1987.

MARTINEZ SHAW, C., *La emigración española a América (1492-1824)*, Colombes, Fundación Archivo de Indianos, Principado de Asturias y Caja de Asturias, 1994.

MAS QUETGLAS, Joan, *Els mallorquins de Franco. La Falange i el Moviment Nacional*, Palma, Documenta Balear, 2003.

MAS I VIVES, Joan, *Diccionari del teatre a les Illes Balears. Vol. I*, Palma, Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Edicions Leonard Muntaner, 2003.

MAS I VIVES, Joan, *Diccionari del teatre a les Illes Balears. Vol. II*, Palma, Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Edicions Leonard Muntaner, 2006.

MASCARÓ PASSARIUS, José (coordinador), *Historia de Mallorca*, XIII Vol., Palma, 1978.

MASSEY, D.S./ ARANGO, J. / HUGO, G./ KOUAOUCHI, A. / PELLERINO, A. / TAYLOR, J.E., "Una evaluación de la teoría de la migración internacional: el caso de América del Norte", a MALGESINI, G. (comp.) *Cruzando fronteras. Migraciones en el sistema mundial*, Madrid, Icaria, Fundación Hogar del Empleado, 1998, p.189-264.

MASSOT I MUNTANER, Josep, *La Guerra Civil a Mallorca*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976.

MASSOT I MUNTANER, Josep, *Església i societat a la Mallorca del segle XX*, Barcelona, Curial, 1977.

MASSOT I MUNTANER, Josep, *Cultura i vida a Mallorca entre la Guerra i la Postguerra (1930-1950)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978.

MASSOT I MUNTANER, Josep, *George Bernanos i la Guerra Civil*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.

MASSOT I MUNTANER, Josep, *Els escriptors i la Guerra Civil*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.

MASSOT I MUNTANER, Josep, *El bisbe Miralles i l'església de Mallorca: de la dictadura a la guerra civil*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

MASSOT I MUNTANER, Josep, *El primer franquisme a Mallorca*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.

MASSOT I MUNTANER, Josep, *Guerra Civil i repressió a Mallorca*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

MASSOT I MUNTANER, Josep, *De la guerra i de l'exili. Mallorca, Montserrat, França, Mèxic (1936-1975)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

MATAS PASTOR, Joan Josep, *El moviment associatiu catòlic a Mallorca entre la fi de la Restauració i finals de la dictadura de Primo de Rivera (1920-1930)*, a XVII Jornades d'Estudis Locals, Palma, IEB, 1999.

MATAS PASTOR, Joan Josep, *De la sacristia al carrer. Acció Catòlica Espanyola a Mallorca (1931-1959)*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2005.

MAYOL ALCOVER, Esperanza, *Islas*, Palma, Impremta Mossèn Alcover, 1976.

MAYOL COLOM, Maria, *Delers i altres poemes*, Palma, Consell de Mallorca. Departament de Cultura i Patrimoni, 2008.

MÉNDEZ CARATINI, Héctor, *Haciendas cafetaleras de Puerto Rico*, Puerto Rico, 1998.

MIRALLES I MONSERRAT, Joan, *La investigació de les fonts orals. Guia didàctica. Aspectes històrics i etnogràfics*, Mallorca, Centre d'Estudis Socialistes Gabriel Alomar, 1980.

MIRALLES I MONTSERRAT, Joan, *La història oral. Qüestionari i guia didàctica*, Palma, Editorial Moll, 1985.

MIRALLES I MONTSERRAT, Joan / JAUME I FONT, Honorat, *Una enquesta historicosociològica sobre l'emigració balear a Cuba. El cas de Sóller.*, dins II Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2008.

MIRÓ, Santiago, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 1998.

MOLINA DE DIOS, Ramon, *Treball intensiu, treballadors polivalents (Treballs, salaris i cost de la vida, Mallorca, 1860-1936)*, dins "Col·lecció: Tesis doctorals de les Illes Balears", Palma, Conselleria d'Economia, Comerç i Indústria, 2003.

MOLL, Isabel, "La estructura familiar del campesinado de Mallorca (1824-1827)", dins AA.VV., *La familia en la España mediterranea (siglos XV-XIX)*, Barcelona, Crítica, 1987.

MOLL BLANES, Isabel, "La demografia balear", a *Demografía histórica en España*, Madrid, El arquero, 1988, pàg. 206-220.

MOLL, Isabel, "Las trayectorias migratorias femeninas en las Baleares, 1830-1936", dins BSAL 61, Palma, Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana, 2005.

MOLL, Isabel / SUAUA, Jaume, *Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)*, dins "Estudis d'Història Agrària" nº 2, Palma, 1979.

MOLL, Isabel / SUAUA, Jaume, "Canvis i permanència de les institucions senyoriales a Mallorca durant el segle XIX", dins AA.VV., *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona, Crítica, 1986.

MOLL, Isabel / SEGURA, Antoni / SUAUA, Jaume, *Cronologia de les crisis demogràfiques a Mallorca, segles XVII-XIX*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1983.

MONTOYA, Brauli / CORBERA POU, Jaume, *L'efecte retorn dels antics emigrants mallorquins a França sobre el parlar de l'Arracó*, a Randa, nº 41, Palma, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998

MORA FERRAGUT, Gerardo, *Comentarios a la evolución del comercio atlántico mallorquín durante la primera mitad del siglo XIX*, a XIII Congrés d'història de la Corona d'Aragó. Comunicacions Vol. III., Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1990, pàg. 195-203.

MORA VIVES, Aina, *El patrimoni fotogràfic sollerí. Una introducció*, a IV Jornades d'Estudis Locals de Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2010.

MORELL GONZÁLEZ, Josep Antoni, *La parròquia de Sant Bartomeu de Sóller: la catedral de muntanya*, Sóller, Parròquia de Sant Bartomeu (Sóller), 1993.

MORELL GONZÁLEZ, Josep Antoni, *La verdad como ejemplo. Semblanza de la sierva de Dios Francisca Alcover Morell (Sóller 1912-1954)*, Palma, 2004.

MORELL GONZÁLEZ, Josep Antoni, *L'Adoració Nocturna a Sóller*, Sóller, Secció Adoració Nocturna a Sóller, 2012.

MORELL GONZÁLEZ, Josep, *La congregació de l'oratori de Sant Felip Neri de Sóller*, a VI Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx, Sóller, Ajuntament de Sóller i Fornalutx, 2012.

MÖRNER, Magnus, *Aventureros y proletarios: los emigrantes en Hispanoamérica*, Madrid, Mapfre, 1992.

- MURRAY, Donald G. / Llabrès, Jaume / PASCUAL, Aina, *Jardines de Mallorca. Tradición y Estilo*, vol. II, Palma, José de Olañeta Editor, 1990, pàg. 145.
- NADAL, Antoni, *Josep Serra i Pastor*, dins Memòria Civil 34 (suplement del Balears, 24 d'agost de 1986, pàg. VII).
- NEGREIRA PARETS, Juan, *Voluntarios baleares en la División Azul y Legión Azul (1941-1944)*, Palma, 1991.
- NEGREIRA PARETS, Juan J., *Baleares en la Guerra de Filipinas (1896-1898)*, Palma, Lleonard Muntaner editor, 2006.
- NEGREIRA, Juan J. / MESA, José L., *Mallorquines, menorquines y pitiusos en la Guerra de Cuba (1895-1898)*, Palma, Olañeta Editor, 1998.
- NICOLAU BAUZÀ, J., *Miscelánea Histórica de Sóller*, Sóller, Impremta Marquès. 1970.
- NICOLAU BAUZÀ, J., *El laud "Unión" (pequeña historia de un velero)*, Palma, Ediciones Cort, 1974.
- NIÑO RODRÍGUEZ, Antonio, *Políticas de asimilación y de preservación de la nacionalidad de los emigrantes españoles en Francia (1900-1936)*, Hispania, nº 211, 2002. Pàg. 433-482.
- OLIVER ARAUJO, Joan, *La II República en Baleares: elecciones y partidos políticos (ensayo de sociología electoral Balear)*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1983.
- OLIVER FUSTER, Joan, *Un informe sobre la emigración de menorquines a tierras de Argelia en el siglo XIX*, dins Trabajos de Geografía nº 35, Palma, UIB, 1980.
- OLIVER MARQUÈS, Jaume, *Antroponimia baleàrica en Puerto Rico*, tesi doctoral inèdita, 1977.
- ORELL I VILLALONGA, Bartomeu, *L'alfabetització dels emigrants mallorquins entre finals del s. XIX i principis del XX*, dins XXIV Jornades d'Estudis Locals *Història/Històries de la lectura*, Palma, IEB, 2005.
- OSO CASAS, Laura, *Españolas en Paris. Estrategias y consumo en las migraciones internacionales*, Barcelona, Ediciones Bellaterra, 2004.

OZONAS PASTOR, Damián, *Elvira (Impresiones Americanas)*, Sóller, Impremta Calatayud, 1923.

PALAZÓN FERRANDO, Salvador, *Capital humano español y desarrollo económico latinoamericano: evolución, causas y características del flujo migratorio 1882-1990*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil Albert, 1995.

PALMER GRUA, Joan, *Cent anys de Mestres d'Aixa a Mallorca*, tom I, Palma. El Tall, 1994.

PARETS I SERRA, Joan, *Sacerdots diocesans de les Illes Balears en el Perú*, a Congrés Internacional d'estudis Històrics "Les Illes Balears i Amèrica", volum III, Palma, 1992

PARETS I SERRA, Joan / ESTELRICH I MASSUTI, Pere / MASSOT I MUNTANER, Biel, *Músics mallorquins a Amèrica*, a Congrés Internacional d'estudis Històrics "Les Illes Balears i Amèrica", volum III, Palma, 1992, p. 229-240.

PARRON GUASP, Artur, *L'exili balear a Mèxic*, Palma, Edicions Documenta Balear, 2011.

PAYERAS, Miquel / VIADEL, Francesc, *Sóller o la nissaga dels taronjaires*, dins el Temps nº 750, València, 1997.

PERARRUBIA I MARQUES, Isabel, *Les classes socials mallorquines i l'Estat Espanyol. (1868-1910)*, a "Mayurqa" número 18, Palma de Mallorca, UIB, 1979, pàg. 83-89.

PEÑARRUBIA MARQUÈS, Isabel, *Mallorca davant el centralisme (1868-1910)*, Barcelona, Curial, 1980.

PEÑARRUBIA MARQUÈS, Isabel, *Mallorca davant el caciquisme i la qüestió nacional (1917-1923)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

PEÑARRUBIA MARQUES, Isabel, *Control Caciquil i projectes populars: el cas de Mallorca a l'època de la Restauració*, a "Estudis d'Història Agrària" núm. 10, 1994, Pàgs. 125-142.

PEÑARRUBIA MARQUÈS, Isabel, *La Restauració a Mallorca (1874-1923)*, Palma, Documenta Balear, 1997.

PEÑARRUBIA MARQUES, Isabel, *La expresión de la disidencia en una sociedad caciquil: Mallorca 1875-1923*, a "Historia Social" núm. 32, 1998, Págs. 23-35.

PEÑARRUBIA MARQUES, Isabel, *Caciques en la Mallorca de la Restauración*, a Historia 16 núm. 282, Madrid, 1999, Pág. 92-195.

PEÑARRUBIA, Isabel, *L'origen de la Caixa de Balears. Els projectes d'una burgesia modernitzadora*, Palma, Documenta Balear, 2001.

PEÑARRUBIA MARQUES, Isabel, *El maurisme: un reformisme sense democratització*, a "L'Avenç: Revista de història i cultura" núm. 271, Barcelona, 2002, Págs. 21-26.

PEÑARRUBIA MARQUES, Isabel, *El Sexenni Democràtic (1869-1874)*, dins BELENGUER, Ernest (coord.), *Història de les Illes Balears*, tom III, Barcelona, Edicions 62, 2004.

PÉREZ PASTOR, Plàcid, *L'arxiu municipal i alguns arxius privats de la Vall de Sóller*, a *Aportaciones para una guía de los archivos de Baleares: comunicaciones presentadas a la VII Conferencia Internacional de Estudios Mediterráneos. Sóller 1983*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1983, p. 221-231.

PÉREZ PASTOR, Plàcid, *L'estructura agrícola de la Vall de Sóller, modificacions i conjuntura actual*, a *Sóller. Número del centenari (1885-1985)*, 1985.

PÉREZ PASTOR, Plàcid, *Un exemple de lluita per la llengua: Miquel Marquès i el setmanari Sóller*, a Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana, València, (s.n.), 1989, p. 677-686

PÉREZ PASTOR, Plàcid, *La pàgina literària: de l'agre de la terra com a font documental*, a Miscel·lània Joan Fuster: estudis de llengua i literatura 3, a cura d'Antoni Ferrando i d'Albert G. Hauf, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 311-316, 1991.

PÉREZ PASTOR, Plàcid, *Tipologia documental de la Part Forana: el cas de Sóller*, Palma, BSAL nº 48, 1992.

PÉREZ PASTOR, Plàcid, *El Gas S.A.. 100 anys d'història*, Sóller, El Gas S.A., 1992.

PÉREZ PASTOR, Plàcid, *Relació del patrimoni perdut entre 1839 i avui. Sóller*, Palma, dins *III Congrés El Nostre Patrimoni Cultural*, Societat Arqueològica Lul·liana, 1994.

PÉREZ PASTOR, Plàcid, *Sóller, a peu. Itineraris urbans*, Sóller, Associació cultural Veu de Sóller, 1995.

PÉREZ PASTOR, Plàcid, *Quan la posada de Can Mayol es transforma en l'estació del tren i l'Hotel Ferrocarril*, a Veu de Sóller 29-12-1995

PÉREZ PASTOR, Plàcid, *La Cooperativa agrícola "Sant Bartomeu" i l'oli verge de la Serra de Tramuntana*, Sóller, Cooperativa Agrícola Sant Bartomeu, 1997.

PÉREZ PASTOR, Plàcid, *Els Xiclets, cent anys de rodar. Els episodis més interessants del Círculo Sollerense*, Sóller, Círculo Sollerense, 1999.

PÉREZ PASTOR, Plàcid, *Santa Caterina del Port de Sóller. L'evolució d'un edifici des del segle XIII al XXI*, Palma, Consell de Mallorca, 2002.

PÉREZ PASTOR, Plàcid, "Sóller: Evolució econòmica i social entre 1840 i 1936". dins *Església i Societat en la primera meitat del segle XX a Mallorca*, VIIè Simpòsium d'Història Social de la Religió, celebrat a Palma i a Sóller el maig de 2004. En premsa.

PÉREZ PASTOR, Plàcid (Coord.), *El Sindicat de Recs. La captació, ús i gestió de l'aigua a la vall de Sóller (Mallorca)*, Sóller, Sindicat de Recs de Sóller, 2006.

PÉREZ PASTOR, Plàcid, *Les publicacions periòdiques de les impremtes Marquès i Calatayud*, dins I Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Palma, Edicions El Moixet Demagog, 2007.

PÉREZ PASTOR, Plàcid, *La introducció del carro de rodes a la vila mallorquina de Sóller: impacte i conseqüències (1847-1914)*, a *Poblament, territori i història rural. VI Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2009.

PÉREZ, Plàcid / GUAL, Miquel, *Publicitat i emigració a un mitjà de comunicació local mallorquí: el setmanari "Sóller": 1925-1935*, Palma, Jornades d'Estudis Històrics Locals, XII, IEB, 1993.

PICO, Fernando, *L'ordre rural portoriqueny en la dècada de 1890*, a *Quaderns d'Amèrica* número 4, (Suplement de l'Avenç número 113), Barcelona, 1988, pàg. 6-9.

PINYA FLORIT, Antoni / FONT POQUET, Miquel S., *Cuina Popular de Mallorca (Sóller 1931)*, Palma, Miquel Font editor, 2007.

PIORE, M. J., *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

PITTALUGA, Elena, *Notas sobre la emigración mallorquina a América a mediados del siglo XIX*, dins Congrès Internacional d'Estudis Històrics "Les Illes Balears i Amèrica", vol. III, Palma, IEB, 1992

PONS, Jeroni. Biografia del exclus. E. II-Im. Pare Mateu Colom Canals, Bisbe titular de Andrapa, Sóller, Ajuntament de Sóller, 1922.

PONS LLINÀS, Nicolau, *Jesuïtes mallorquins víctimes de la Guerra Civil*, Palma, Leonard Muntaner editor, 1994.

PONS I PONS, Damià, *Santiago Rusiñol a la vall de Sóller*, a DIVERSOS AUTORS, *A Pere Serra i Bauzà. Homenatge de les lletres*, Palma, Promomallorca Edicions, 2008, pàg. 273-282

POU I MUNTANER, Joan, *El comerç amb les amèriques*, Palma, Col·lecció de Balears i Amèrica, 2, 1991.

POU MUNTANER, Juan, *Las comunicaciones marítimas en las Islas Baleares en los siglos XIX y XX*, a "Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca" número 642, Palma de Mallorca, . 1964.

POU MUNTANER, Juan, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX 1881-1885*, Vol. VI, Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 1985

POU MUNTANER, Juan, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX 1886-1890*, Vol. VII, Palma, Joan Pou Muntaner, 1987.

POU MUNTANER, Juan, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX 1891-1895*, Vol. VIII, Palma, Joan Pou Muntaner, 1992.

POU MUNTANER, Juan, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX 1896-1900*, Vol. IX, Palma, Joan Pou Muntaner, 1998.

- PRICE, C, *Southern Europeans in Australia Melbourne-Sidney*, Oxford, Oxford University Press, 1963.
- PUIG MASCARÓ, Guillem / VIUDES GINESTRA, Carme, *Fornalutx, a Guia dels Pobles de Mallorca* nº 40, Palma, Hora Nova S.A., 2002.
- PUJADES MORA, Joana Maria, *Aproximacions a la Columbòfila a Mallorca (1900-1965)*, a SERRA BUSQUETS, Sebastià / COMPANYY I MATES, Arnau (coord.), *El moviment associatiu a les illes Balears des del final del segle XIX fins a l'actualitat*, XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, IEB, 2001.
- PUJALS, Margalida / SANTANA, Manel, *Classificació 3R. El cinema a Mallorca*, Palma, edicions Documenta Balear, 1999.
- PUJALTE, Ferran, *Transports i comunicacions a les Balears durant el segle XIX (1800-1890)*, Palma, Documenta Balear, 1999.
- PUMAREDA O'NEIL, Luis, *La industria cafetalera en Puerto Rico 1736-1969*, San Juan (Puerto Rico), 1990.
- QUETGLAS CIFRE, Antoni, *L'epidèmia de còlera morbó-asiàtic de 1865 a la Vall de Sóller*, treball inèdit de l'assignatura *Mètodes i tècniques d'investigació històrica*, 2004.
- QUETGLAS CIFRE, Antoni, *Es Firó de Sóller. 150 anys de sentiment d'un poble*, Palma, Edicions del Moixet Demagog, 2005.
- QUETGLAS CIFRE, Antoni, *Repressió franquista i control social a Sóller (1936-1945)*, comunicació presentada als Col·loquis de Tardor Història i memòria: El franquisme i els seus efectes als Països Catalans, Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2005.
- QUETGLAS CIFRE, Antoni, *El patró migratori a la comarca de Llevant de Mallorca (1836-1955)*, dins *15 anys del Centre d'Estudis i Documentació Contemporània*, Palma, CEDOC, 2006.
- QUETGLAS CIFRE, Antoni, *Sóller*, dins *Les Fires, els mercats i les festes populars dels nostres pobles*, Palma, Departament de Presidència CIM, 2007.
- QUETGLAS CIFRE, Antoni, *Aportacions a la història marítima de Mallorca: el cas del Port de Sóller*, dins *Caramella*, revista de música i cultura popular nº 17, Reus, 2007.

QUETGLAS CIFRE, Antoni, *Una emigració forçada: La participació dels sollerics a la Guerres de Cuba, Puerto Rico i Filipines (1895-1898) i els seus efectes a Sóller*, dins I Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2007.

QUETGLAS CIFRE, Antoni, *Aproximació a l'estudi de l'emigració en el municipi d'Artà (de l'inici del segle XIX a mitjans del segle XX)*, dins Mayurqa 31, Palma, UIB, 2007.

QUETGLAS CIFRE, Antoni, *Els batles republicans a Sóller (1931-1936)*, dins XXV Jornades d'Estudis Locals *La Segona República a les Balears*, Palma, IEB, 2008.

QUETGLAS CIFRE, Antoni, *Les conseqüències culturals i socials de l'emigració a França. El cas de Sóller (1880-1936)*, a *Cercles. Revista d'història cultural* n° 11, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2008.

QUETGLAS CIFRE, Antoni, *Els sollerics durant la Gran Guerra (1914-1918)*, a III Jornades d'Estudis Locals de Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2009.

QUETGLAS CIFRE, Antoni, *Els 124 anys del setmanari Sóller (1885-2009)*, a *Els estudis i la premsa local al segle XXI, Volum I: La Premsa Local*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2009, pàg. 273-282.

QUETGLAS CIFRE, Antoni, *Els orígens del setmanari a través de la correspondència de Joan Marquès Arbona (1884-1889)*, a *Sóller 1885-2010. Número commemoratiu dels 125 anys*, Palma, Sóller Publicacions S. L. – Grup Serra, 2010.

QUETGLAS CIFRE, Antoni, *L'emigració de Sóller cap a Mèxic (1852-1936)*, a IV Jornades d'Estudis Locals de Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2010.

QUETGLAS CIFRE, Antoni, *Biografies dels batles republicans de Sóller*, Retalls d'Història I, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2010.

QUETGLAS CIFRE, Antoni, *Fonts documentals per a l'estudi de la premsa i les arts tipogràfiques a Sóller: l'Arxiu de la Impremta Marquès de Can Pinoi (1885-1985)*, a V Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2011.

QUETGLAS CIFRE, Antoni / BERNAT JOY, Catalina, *El moviment associatiu a Sóller (1868-1936)*, dins II Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2008.

QUETGLAS CIFRE, Antoni / ESTADES CASTAÑER, Joan, *L'emigració sollerica (1836-1936)*, Palma, Promomallorca Edicions S.A., 2009.

QUETGLAS CIFRE, Antoni / MARIMON RIUTORT, Antoni, *Anàlisi dels resultats electorals a Sóller durant la segona etapa de la Restauració (1901-1923)*, dins III Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2009.

QUETGLAS CIFRE, Antoni / MORELL GONZÁLEZ, Josep, *Aspectes de l'emigració a Puerto Rico a través de la correspondència de la família Fiquet*, dins II Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2008.

QUETGLAS CIFRE, Antoni / PÉREZ PASTOR, Plàcid, *Aproximació a la història industrial de Sóller: l'arxiu de la fàbrica de Can Bac*, dins I Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2007.

QUETGLAS Cifre, Antoni / Reynés Trias, Antoni, *El procés de divisió dels termes municipals de Sóller i Fornalutx: 77 anys de conflictes*, dins VI Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2012.

QUETGLAS CIFRE, Antoni / PÉREZ PASTOR, Plàcid / COLOM GUASP, Antoni, *Les fàbriques de teixits mecànics de Sóller: el patrimoni perdut*, a MUSA 4, Manacor, Museu de Manacor, 2008.

QUETGLAS CIFRE, Antoni / SERRA BAUZÀ, Pere A. / TUR CATALÀ, Margalida, *Can Prunera Museu Modernista: catàleg d'obres de grans mestres dels segles XIX i XX*, Sóller, Fundació Tren de l'Art, 2010.

QUETGLAS, Damià, *Sóller, murmuris de mandarina*, dins Memòria Civil 34 (suplement del Balears, 24 d'agost de 1986, pàg. VI-VII).

RAMELLA, Franco, "Por un uso fuerte del concepto de red en los estudios migratorios", a BJERG, María/ OTERO, Hernán (comp.), *Inmigración y redes sociales en la Argentina moderna*, Tandil, CEMLA-IEHS, 1995.

RAMIS BERNAD, Damià, *Nota sobre l'evolució del comerç de Mallorca amb el continent americà entre 1900 i 1920*, Palma, IEB 60-61, 1998.

RAVENSTEIN, E., "The Laws of Migration", a *Journal of the Statistical Society*, 46, 167-235, 1885.

REYNÉS TRIAS, Antoni, et al., *Marjades i prevenció de riscos naturals a la Serra de Tramuntana*, Palma, Consell de Mallorca, 2007.

RIBES TOVAR, Federico, *Historia Cronològica de Puerto Rico, Panamá*, Edt. Tres Américas, 1973.

RIERA MONTSERRAT, Francesc, *El bisbe Puig de Puerto Rico*, Palma, dins "Amèrica l'altra història de les Balears", Col·lecció de Balears i Amèrica, IV, IEB, 1991.

RIERA SORELL, Gabriel, *Crònica d'un presoner mallorquí als camps de concentració (1936-1942)*, Palma, Edicions El Tall, 1991.

RIPOLL MARTÍNEZ, Antònia, *Alguns aspectes de l'emigració mallorquina a Puerto Rico*, Palma, dins Congrés Internacional d'Estudis Històrics "Les Illes Balears i Amèrica, III, IEB, 1992.

RIPOLL SANTIAGO, Miguel, *Memorias de Miguel Ripoll Santiago*, San Juan (Puerto Rico), ediciones Ancla, 2008.

ROCA I AVELLÀ, Joan, *Llana, vapors, cotó i negoci. Una aproximació a la indústria tèxtil de la Mallorca del vuit-cents. El cas de Can Ribas (1850-1885)*, Palma, Edicions Documenta Balear, 2006.

ROCA I BUADES, Ignasi, *La ciutat dels records (Palma 1852-1943)*, Palma, Miquel Font Editor, 2006.

RODINO, Hugo José, *Inmigrantes españoles en Argentina: adaptación e identidad. Documentos (1915-1931)*, Buenos Aires, CIBINA, 1999.

RODRÍGUEZ CODD, Elena, *Los mallorquines en los campos nazis*, a DIVERSOS AUTORS, *L'exili republicà: política i cultura. Actes de les Jornades d'Estudi celebrades al Centre Cultural la Misericòrdia. Palma, 18-20 de novembre de 2009*, Barcelona, Consell Insular de Mallorca – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.

ROQUE, Mª Àngels (ed.), *Moviments humans en el Mediterrani Occidental. Simposium Internacional*, Barcelona, IEC, 1989.

- ROSSELLÓ LLITERAS, Joan, *Emigración-evangelización del clero diocesano en América (s XIX-XX)*, a Congrés Internacional d'estudis Històrics "Les Illes Balears i Amèrica", volum III, Palma, 1992, p. 373-403.
- ROSSELLÓ VAQUER, Ramon, *La Guerra Civil a les viles de Mallorca vista per l'estament eclesiàstic*, Felanitx, editat per Ramon Rosselló Vaquer i Sebastià Roig i Montserrat, 2002.
- ROSSELLÓ, Urbano, *Las organizaciones nacional-sindicalistas en Sóller*, dins Aquí Estamos 27, Palma, abril de 1937.
- RUBIO, Javier, *La emigración española a Francia*, Barcelona, editorial Ariel, 1974.
- RÚJULA, Pedro / PEIRÓ, Ignacio (coord.), *La Historia Local en la España Contemporánea*, Barcelona, Departamento de Historia Moderna y Contemporánea de la Universidad de Zaragoza, 1999.
- RULLAN FRAU, Ramon, *50 Aniversario de la electrificación del Ferrocarril de Sóller. Julio 1929-1979*, Sóller, inèdit, 1979.
- RULLAN I MIR, Josep, *Historia de Sóller*, 2 toms, Palma, Imprenta Guasp, 1876.
- RULLAN I MIR, Josep, *Inundación de Sóller i Fornalutx*, Palma, Imprenta de Felipe Guasp i Vicens, 1885.
- RULLAN I MIR, Josep, *El cultivo de los naranjos en las Baleares*, Sóller, Imprenta La Sinceridad, 1896.
- RULLAN I MIR, Josep, *Guía de Sóller*, Sóller, Imprenta La Sinceridad, 1898.
- RULLAN I MIR, Josep, *Historia del establecimiento de las Escolapias en Sóller y de su progreso*, Sóller, Imp. Joan Marquès Arbona, 1923.
- RULLAN VALLCANERAS, Joan F., *Notes biogràfiques den Cristòfol Pizà Enseñat pintor de Sóller*, Sóller, Impremta Calatayud, 1977.
- RULLAN VALLCANERAS, Joan F., *Sóller. Imatges d'un poble I*, Pollença, El Gall Editor, 2001.
- RUSIÑOL, Santiago, *L'Illa de la Calma*, Barcelona, ed. Selecta, 1982.
- SÁEZ ISERN, Francesc, *Congregaciones religiosas dedicadas a la enseñanza en Mallorca (1794-1915)*, a *Mayurqa* n° 21, Palma, UIB, 1985-87, pàg. 279-288.

- SÁEZ ISERN, Francesc, *Ciudadanos de primera. El cuerpo electoral mallorquín en el siglo XIX (1837-1899)*, Tesi Doctoral llegida l'octubre de 1989.
- SÁEZ ISERN, Francesc, *Les eleccions a Mallorca en el segle XIX*, Palma, Documenta Balear, 2003.
- SALES VIVES, Pere, *El poder i els poderosos a les viles de Mallorca (1868-1898)*, Palma, Documenta Balear, 1997.
- SALES VIVES, Pere, *Història de Pollença. Segle XX*, Pollença, Ajuntament de Pollença – Sa Nostra. Caixa de Balears, 2011.
- SALVÀ TOMAS, Pere, *El movimiento de la población de las Islas Baleares entre 1878 y 1900*, dins *Mayurqa* nº 17, Palma, UIB, 1977.
- SALVÀ TOMAS, Pere, *La dinámica de la población de las Islas Baleares en el último tercio del siglo XIX (1878-1900)*, dins *Trabajos de Geografía* nº 28, Palma, UIB, 1984.
- SALVÀ TOMAS, Pere, *Els efectes de la transició demogràfica illenca sobre el territori: el marc de l'emigració a les Illes Balears entre 1875 i 1995*, Palma, dins *Congrés Internacional d'Estudis Històrics "Les Illes Balears i Amèrica"*, III, 1992.
- SAMARRIA, Tomás, *Lealtad y nacionalidad. Catálogo de catalanes, valencianos y baleares residentes en Puerto Rico tras el cambio de soberanía de 1898*, San Juan (Puerto Rico), PR Books, 1999.
- SAMPOL ISERN, Ramon, *Velers de les Balears*, Palma de Mallorca, Miquel Font, 1986.
- SAMPOL ISERN, Ramon, *Vapores de las Islas Baleares*, Palma de Mallorca, Miquel Font, 1988
- SÁNCHEZ ALBORNOZ, Nicolás (comp.), *Españoles hacia América. La emigración en masa, 1880-1930*, Madrid, Alianza Editorial, 1988.
- SÁNCHEZ ALONSO, Blanca, *Una nueva serie anual de la emigración española; 1882-1930*, a *Revista de Historia Económica* número 1, Madrid, any VIII, 1990, pàg. 133-170.
- SÁNCHEZ ALONSO, Blanca, *Las causas de la emigración española 1880-1930*, Madrid, Alianza Editorial, 1995.

SANLLORENTE, Francisco, *La persecución económica de los derrotados. El Tribunal de Responsabilidades Políticas de Baleares (1939-1942)*, Palma, Miquel Font Editor, 2005.

SANTACANA I TORRES, Carles, *Esport i associacionisme en el món contemporani*, a SERRA BUSQUETS, Sebastià / COMPANYY I MATES, Arnau (coord.), *El moviment associatiu a les illes Balears des del final del segle XIX fins a l'actualitat*, XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, IEB, 2001

SANTACANA I TORRES, Carles, *Quatre idees sobre història local i patrimoni*, a Cercles. *Revista d'Història Cultural*, nº 9, Universitat de Barcelona, 2006.

SANTACREU SOLER, José Miguel / VARGAS LLOVERA, María Dolores (coord.), *Las migraciones del siglo XX*, Alicante, Universidad de Alicante, 1999.

SANTANA I MORRO, Manel, *El mutualisme a Mallorca en els anys vint*, a XVII Jornades d'Estudis Locals, Palma, IEB, 1999.

SANTANA I MORRO, Manel, *El forjament de la solidaritat. Mutualitat, cooperatives, societats obreres i recreatives a Mallorca (1868-1936)*, Palma, edicions Cort, 2002.

SANTANA MORRO, Manel / COMAS FERRAGUT, Albert / HUGUET AMENGUAL, Joan, *Història de la UGT a les Illes Balears: un segle de lluita sindical*, Palma, Documenta Balear, 2004.

SANTANA MORRO, Manel / MARIMON RIUTORT, Antoni, *Les emigracions forçades del franquisme: refugis i exiliats de les Illes Balears a causa de la guerra civil (1936-1939) i la postguerra*, Palma, Govern de les Illes Balears. Conselleria de Presidència, 2003.

SASTRE MOLL, Jaume, *La emigración de menorquinas a América (Estados Unidos y Antillas) y su repercusión en Menorca (siglo XIX)*, a Congrés Internacional d'estudis Històrics "Les Illes Balears i Amèrica", volum III, Palma, 1992.

SBERT I BARCELÓ, Cristòfol M., *El cinema a les Illes Balears des de 1896*, Palma, edicions Documenta Balear, 2001.

SBERT, Cristòfol Miquel, *Sóller i el cinematògraf*, a dins III Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2009.

SBERT, Miquel, *Oh mar blava, que ets de trista...L'emigració a Amèrica al cançoner popular de Mallorca*, dins "Els Camins de la Quimera", Palma, Govern de les Illes Balears, 2001.

SCARANO, Francisco A. (editor), *Inmigración y clases sociales en el Puerto Rico del siglo XIX*, Río Piedras, ediciones huracán, 1989.

SEGUÍ AZNAR, Miquel / GONZÁLEZ GOZALO, Elvira, *La remodelació urbana de Sóller (1904-1914). Les intervencions dels arquitectes Guillem Reynés, Francesc Roca i Joan Rubió*, dins II Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2008.

SEGUÍ AZNAR, M. / MURRAY, D. G., *El Modernisme en les Illes Balears: arquitectura i decoració*, Palma, Conselleria d'Obres públiques, Habitatge i Transports, 2000.

SEGURA SALADO, Josep, *Los exploradores de Sóller (Boy-Scouts) 1913-1923*, Sóller, 1984.

SEGURA, Miguel, *Un lejano aroma de café. Crónica de mallorquines en Puerto Rico*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 1997.

SERRA BAUZÀ, Pere A. (Direcció editorial), *Turisme i societat a les Illes Balears*, Palma, Grup Serra, 2002.

SERRA BAUZÀ, Pere, *Juli Ramis a Can Prunera*. Sóller, Fundació Tren de l'Art, 2010.

SERRA BUSQUETS, Sebastià, *Les Illes Balears: de la Dictadura a la Segona República*, resum de tesis doctoral, Palma de Mallorca, Universidad de Palma de Mallorca. Facultad de Filosofía y Letras, 1981.

SERRA BUSQUETS, Sebastià, *Pensament i actuació de Llorenç Bisbal i Barceló, dirigent socialista mallorquí (1876-1935)*, a Mayurqa nº 22, Palma, Universitat de les Illes Balears, 1989, pàg. 937-946.

SERRA BUSQUETS, Sebastià, *Política i cultura a les Balears segles XIX-XX*, a Randa. núm. 24, Barcelona, Curial, 1989, pàg. 937-946.

SERRA BUSQUETS, Sebastià, *L'emigració mallorquina: una perspectiva històrica*, dins "Les Migracions. Quaderns Cultura fi de segle nº 6", Palma, Ajuntament de Palma, 1991.

SERRA BUSQUETS, Sebastià, *Les publicacions periòdiques i la vida associativa dels emigrants de les Illes Balears a l'Argentina*, dins "IV Jornades d'Estudis Catalano-Americans", Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992.

SERRA BUSQUETS, Sebastià, *L'emigració de les Illes Balears a Amèrica*, Palma, dins Congrés Internacional d'Estudis Històrics "Les Illes Balears i Amèrica", III, IEB, 1992.

SERRA BUSQUETS, Sebastià, *Característiques de l'emigració mallorquina*, dins "Plecs de Cultura Popular III. L'emigració", Valldemossa, Miramar nº 14, 1993.

SERRA BUSQUETS, Sebastià, *L'emigració de les Illes Balears a l'Argentina*, dins Mayurqa nº 23, Palma, UIB, 1996.

SERRA BUSQUETS, Sebastià. *L'emigració de les Illes Balears*, dins *1898 la fi d'un món*, (coordinat per Guillem FORTEZA i Bartomeu Llinàs), Palma, Govern Balear, Conselleria d'Educació, Cultura i Esports, 1998.

SERRA BUSQUETS, Sebastià (coord.), *El segle XX a les Illes Balears: estudis i cronologia*, Palma, Grup d'Estudis de la Cultura, Societat i Política del Món Contemporani, Edicions Cort, 2000.

SERRA BUSQUETS, Sebastià, *Les migracions, problema global del segle XX mediterrani. El cas de les Illes Balears*, a Cercles. Revista d'Història Cultural, nº 3, Universitat de Barcelona, 2000.

SERRA BUSQUETS, Sebastià, *Els moviments migratoris a Mallorca*, dins "Els elements de canvi a la Mallorca del segle XX", Palma, Edicions Cort, 2001. Pàg. 11-97.

SERRA BUSQUETS, Sebastià, "L'evolució política (1939-1975)", dins BELENGUER, Ernest (dir.), *Història de les Illes Balears*, tom III, Barcelona, Edicions 62, 2004.

SERRA BUSQUETS, Sebastià / COMPANYY I MATES, Arnau (coord.), *El moviment associatiu a les illes Balears des del final del segle XIX fins a l'actualitat*, XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, IEB, 2001.

SERRA, Sebastià / FULLANA, Pere / MARIMON, Antoni / COMPANYY, Arnau, *El marc cultural de referència: el Principat i Mallorca. Segles XIX i XX*, a Cercles. Revista d'Història Cultural, nº 1, Universitat de Barcelona, 1998.

SERRA, Antoni, *Judici contra la burgesia mallorquina*, dins *Memòria Civil* 40. 1986, pàg. IV-V.

SERRANO ESPASES, Aina R., *Del teler manual al teler mecànic. La rellevància del cotó a Sóller*, dins MANERA, Carles / PETRUS, Joana M^a, *Del taller a la fàbrica. El procés d'industrialització a Mallorca*, Palma, "Quaderns Cultura fi de segle" 8, Ajuntament de Palma, 1991.

SERRANO ESPASES, Aina R. / BERNAT ALCOVER, Xesca / FORTEZA MAYOL, Àngels, *Sóller, principal centro textil de la "Part Forana" mallorquina. Primeras notas (finales s. XVIII-primerá mitad s. XX)*, Palma, *Estudis d'Història Econòmica* 1, 1990.

SONESSON, Birgit, "La emigración española a Puerto Rico. ¿Continuidad o irrupción bajo nueva soberanía?", dins SÁNCHEZ ALBORNOZ, Nicolás (comp.), *Españoles hacia América. La emigración en masa, 1880-1930*, Madrid, Alianza Editorial, 1988.

SUREDA, Bernat, *L'educació a les Balears en el segle XIX*, Palma, Edicions Documenta Balear, 1998

TERRASSA, Jaume, "Conversa amb Miquel Arbona sobre l'emigració de sollerics a França", dins *Lluc* 629, Palma, 1973.

TERRASSA, Josep, *La carretera Sóller - Deià, Palma*, ARCA, 1995.

UNIÓN ESPAÑOLA, La, *Reglamento de la Sociedad de Socorros Mutuos "La Unión Española"*, Sóller, Imprenta La Sinceridad, 1900.

UNIÓN FRUTERA ESPAÑOLA, *La Unión Frutera Española en Francia y la propaganda de la naranja*, Valencia, Unión Frutera Española, 1930.

VALERA, José / CRUZ, Eustaquio de la, *Ferrocarriles de Sóller y Mallorca*, Madrid, Aldaba Ediciones S.L., 1988.

VALL I SOLAZ, F. Xavier, *Sóller en el paisatgisme poètic mallorquí (de Pons i Gallarza a Rosselló-Pòrcel)*, Barcelona, Publicacions de l'abadia de Montserrat, 2001.

- VAQUER ESTADES, Brígida, *Aproximació a les organitzacions obreres de Sóller: 1931-1936*, Palma, dins BSAL 41, 1985, pàg. 445-457.
- VARELA ORTEGA, José (director), *El poder de la influencia. Geografía del caciquismo en España (1875-1923)*, Madrid, Marcial Pons, 2001.
- VERDERA VERDERA, Jaume, *Formentera i l'emigració (segle XIX i XX)*, a "Formentera: Història i Realitat", Palma, UIB, 2000.
- VICENS CASTANYER, Antoni, *En torno a la emigración sollerense*, a *Ecos de Mi Colegio* nº 27-32, juliol 1948- desembre 1949.
- VICENS CASTANYER, Antoni, *Sollerics a França (1870-1940). Passions i Quimeres*, Palma, El Tall, 1993.
- VICENS CASTANYER, Antoni, *El setmanari Sóller i l'emigració*, Palma, dins "Illes Blaves", 2, 1994.
- VICENS CASTANYER, Antoni, *Jeroni Frontera, matemàtic. Un mallorquí a París durant el Segon Imperi*, Palma, El Tall, 1995.
- VICENS CASTANYER, Antoni, *Viatge de Palma a París, l'any 1878*, Palma, El Tall, 1998.
- VICENS VIVES, J. (dir.), *Historia social y económica de España y América*, vol V, Barcelona, Editorial Vicens-Vives, 1985.
- VIDAL ISERN, José, *El Valle de los naranjos. Guía turística de Sóller*, Sóller, Imp. Joan Marquès Arbona, 1929.
- VILAR, Pierre, *Estado o nación, patria en España y en Francia. 1870-1914*, a *Estudios de Historia Social* número 28-29, Madrid, 1984, pag.7-45.
- VILAR, Pierre / TERMES, Josep, *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1990.
- VILAR, Juan B. / VILAR, María J., *La emigración española al Norte de África (1830-1999)*, Madrid, Arco Libros S.L., 1999.
- VILAR, Juan B. / VILAR, María J., *La emigración española a Europa en el siglo XX*, Madrid, Arco Libros S.L., 1999.
- VILLANES PAZ, Ramón / MORENO LUZÓN, Jaime, *Historia de España. Vol. 7: Restauración y Dictadura*, Barcelona, Editorial Crítica / Marcial Pons, 2007.

VIVES REUS, Antoni, *Història del Foment del Turisme de Mallorca (1905 – 2005)*, Palma, Foment del Turisme de Mallorca, 2005.

VIVES REUS, Antoni, *La primera promoció turística de Sóller: les visions dels viatgers del segle XIX*, dins I Jornades d'Estudis Locals a Sóller, Palma, Ajuntament de Sóller, 2007.

WALLERSTEIN, E., *El moderno sistema mundial. La agricultura capitalista y los orígenes de la economía-mundo europea en el siglo XVI*, tres vol., Madrid, Siglo XXI Editores, 1979.

YAREZ GALLARDO, Cesar, *L'emigració catalana a Amèrica entre 1830 i 1930*, a III Jornades d'Estudis Catalano-Americans, Barcelona, Comissió Amèrica i Catalunya, 1990, pàg. 279-303.

10.2. Fonts

10.2.1. Arxius

10.2.1.1. Arxiu Municipal de Sóller (AMS)

- Secció 1: Govern Municipal. Actes Ajuntament (1836-1936). Sign.: 23 - 86
- Secció 1: Govern Municipal. Junta de Reformes Socials (1900-1932). Sign.: 226 – 228
- Secció 8: Correspondència General (1820 – 1936). Sign.: 2291 – 2398
- Secció 11: Eleccions (1836- 1936). Sign.: 2763
- Secció 12: Estadística. Padrons de veïns. Habitants i censos electorals (1830 – 1936). Sign.: 2774 – 2954
- Secció 15: Militar. Quintes i Allistaments (1836-1936). Sign.: 3164 – 3186
- Secció 15: Militar. Certificacions de naixement dels quintats nascuts a l'estranger (1908-1944). Sign.: 3230
- Secció 15: Militar. Justificacions de Revista Militar. Notificacions de canvi de residència a efecte de revista militar (1932-1955). Sign.: 3232

- Secció 15: Militar. Consentiment dels pares per a emigrar (1871-1914). Sign.: 3233 – 3235
- Secció 16: Ordre Públic. Salconduits (1939-1948). Sign.: 3321-3327
- Secció 19: Tributació. Contribució Industrial i de Comerç (1821-1940). Sign.: 3924 - 3931
- Secció 20: Urbanisme i Obres. Urbanisme i alineacions (1853 – 1936). Sign.: 4366 - 4371

10.2.1.2. Arxiu Municipal de Fornalutx (AMF)

- Llibres d'actes de plens (1837-1936)
- Padrons de població (1840-1936)
- Consentiments paterns per emigrar (1920-1936)
- Eleccions a diputats provincials (1860-1923)

10.2.1.3. Arxiu del Regne de Mallorca (ARM)

- Secció Govern Civil. Passaports (1917-1937). Sign.: 849 - 856
- Secció INE. Censos de població (1877 – 1950). Sign.: 107 - 190
- Secció INE. Moviments de vaixells i passatgers (1883 – 1895). Sign.: 322 -324
- Secció INE. Estadísticas de la emigración (1881 – 1922). Sign.: 260
- Secció Protocols Notarials. Miquel Servera, Actas, testamentos e inventarios (1857). Sign.: S-552

10.2.1.4. Arxiu personal de Joan F. Rullan Vallcaneras

10.2.1.5. Arxiu personal d'Antoni Vicens Castanyer

10.2.1.6. Arxiu personal de Plàcid Pérez Pastor

10.2.1.7. Arxiu personal de la família Marroig-Colom

10.2.1.8. Arxiu personal de la família Bernat-Esteva

10.2.1.9. Arxiu personal de Miquel Colom Morell**10.2.1.10. Arxiu personal de la família Colom-Cebrián****10.2.1.11. Arxiu personal de Josep A. Morell González****10.2.1.12. Arxiu personal de Pierre Canals****10.2.1.13. Arxiu personal de la família Colom-Ferrà****10.2.1.14. Arxiu personal de Josep Ll. Sunyer****10.2.1.15. Arxiu personal de Lluç Garcia****10.2.1.16. Arxiu personal de la família Simarro-Marquès****10.2.2. Publicacions periòdiques**

- Almanac de les Lletres 1921-1936
- Associació per la Cultura de Mallorca. Quadern mensual 1923-1925
- Balears 1917-1925
- Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación (BCOCIN) 1913-1936
- Boletín Oficial de la Provincia de Baleares 1868 – 1936
- Cultura Obrera 1919-1935
- *Diario de Palma* 1852-1910
- El Día 1921-1939
- El Obrero Balear 1917-1936
- El Pueblo 1913-1918.
- En Xerrim 1917-1919
- Grano de Mostaza 1912-1915
- Heraldo de Sóller 1913-1918
- La Almudaina 1887-1936

- La Nostra Terra 1928-1936
- La Ultima Hora 1893-1936
- La Unión Republicana 1896-1904
- La Voz de Sóller 1924-1936
- Majórica 1925
- Nuestra Palabra 1931-1936
- República 1916
- Semanario de Sóller 1884
- Sóller 1885-1936
- Sóller. Bodas de Diamante 1885-1960
- Sóller. Bodas de Oro 1885-1935
- Sóller. Número del Centenario 1885-1985
- Cocktail 1931
- Unión y Cultura 1934

10.2.3. Fonts orals

Entrevistes i qüestionaris realitzats a: Alberto A. Castanyer Mattei (Puerto Rico), Andreu Lladó Gamundí (Sóller), Antoni Gili Ferrer (Artà), Antoni Vicens Castanyer (Sóller), Antònia Castañer (Sóller), George Bunker Soler (Puerto Rico), Isabel Esteva Moll (Sóller), Jane Rullan (Puerto Rico), Jaume Cabrer Fito (Artà), Jaume Oliver Morell (Sóller), Joan Carrió (Artà), Joan Estadès Enseñat (Sóller), Joan F. Rullan Vallcaneras (Sóller), Joana Sureda (Artà), Josep Morell (Sóller), Juan Rafael Bauzà (Puerto Rico), Lluc Coll (Sóller), Mary Miranda (Puerto Rico), Miquel Colom (Sóller), Pere Colom Cebrián (Sóller), Plàcid Pérez Pastor (Sóller), Rafael A. Delgado Simonet (Puerto Rico), Sebastià Alcover Puig (Sóller), Sebastià Quetglas Cifre (Sóller), Teresa Colom (Sóller), Héctor Puig (Puerto Rico), Carlos Esteva Oliver (Puerto Rico), Michel Cardell (França), Pierre Canals (França), Valentí Puig (França) i Mª Teresa Rullan (Sóller).

Entrevistes realitzades pels alumnes de Primer de Batxiller de l'IES Guillem Colom Casanovas, a: Magdalena Deyà, Jaume Colom, Miquel Llompart i Josep Vicens, per l'assignatura *Història de les Illes Balears* (2006): Pollete Mas Miquel, Florentina Pastor Colom, Josep Canyameres Mayol, J. Antoni Pastor Cocollos i Francisca Bordoy Espina.

Entrevistes realitzades pels alumnes dels Cursos de Reciclatge, Francisca Aina Castanyer Noguera, Anna Maria Mora Serra, Maria Antònia Oliver Castanyer, i Catalina Maria Oliver Gual, per l'assignatura *Cultura II* (1989), a: Gabriel Esteva Campins, Antoni Trias Colom, Maria Frontera Rullan, Francisca Noguera Seguí, Bonaventura Noguera Seguí, Aina Umbert Amorós, Margalida Arbona Pons, Antoni Mayol Mayol, Margalida Castañer Alcover, Montserrat Oliver Morey, Francisca Domenech Puigserver, Maria Magdalena Magro Domenech, Margalida Serra Canals, Margalida Ripoll Serra, Gabriel Arbona i Maria Capó.